

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BAKA ISTVÁN verse 193

KOVÁCS ANDRÁS FERENC: Alekszej Asztrov versei 195

KUKORELLY ENDRE: Mintha már túl sokáig állna 198

ZALÁN TIBOR verse 204

*

BOTHO STRAUSS: Párok 207

PETER VON BECKER: A nyolcvanas évek *Minima Moraliája*

(*Megjegyzések Botho Strauss „Paare Passanten”-jához és*

„Kaldewey, Farce”-ához) 234

Botho Strauss magyarul megjelent művei (V. Horváth Károly
összeállítása) 244

*

CSAPLÁR VILMOS: A fekete méz 245

VARGA IMRE versei 249

TARNAY LÁSZLÓ: Dialógus-indító röpirat (*A fordító előzetes
megjegyzései az Aporetikus dialógushoz*) 251

ERIC CLEMENS: Aporetikus dialógus 254

GÖMÖRI GYÖRGY versei 263

BORSI-KÁLMÁN BÉLA: A „feladat” (*Bíró Béla beszélgetése*) 264

CSORDÁS GÁBOR: Egy utazás emléke 274

*

BUDAI KATALIN: „e vers megírja azt aki e verset írja” (*Baka
István: Sztjepan Pehotnij testamentuma*) 276

BAZSÁNYI SÁNDOR: Van, aki nem talál oda (*Kukorelly Endre:
Napos terület*) 279

BALASSA PÉTER: Bodyzik a lapály (*Ha minden jól megy – A Soros
Alapítvány antológiájának bemutatása*) 285

MOHAI V. LAJOS: Egy közhasznú sorozat nyitódarabja
(*Szegedy-Maszák Mihály: Ottlik Géza*) 287

1995

MÁRCIUS

*Folyóiratunk 1995-ben a Baranya Megyei Közgyűlés
szépirodalmi havilapjaként,
a József Attila Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg.*

---

*A Jelenkor az újságospavilonokon kívül
a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható*

Pécssett

Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a.
SZÖVEG BT. boltja, Ifjúság útja 6.
Mátyás király utcai SZÖVEG-bolt
Művészetek Háza portája, Széchenyi tér 7-8.
Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21.
Seneca Könyvesbolt, Rákóczi út 39/a.
Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25.
Széchenyi téri könyvespavilon

Vidéken

Sík Sándor Könyvesbolt, Szeged, Oskola u. 27.
SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Debrecen,
Kossuth Lajos Tudományegyetem
Lícium Könyvesbolt, Debrecen, Kálvin tér 2/c.
Ady Endre könyvesbolt, Debrecen, Piac u. 26.
Batthyány Könyvesbolt, Szombathely, Petőfi út 41.

Budapesten

Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6.
Stúdium Könyvesbolt, V., Váci u. 22.
Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6.
Írók Boltja, VI., Andrássy út 45.

70,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXVIII. ÉVFOLYAM

3. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, MEDVE A. ZOLTÁN

Szerkesztőségi munkatárs
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
SZUNDY ZOLTÁNNÉ

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ,
CSORDÁS GÁBOR, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

A Baranya Megyei Közgyűlés lapja.
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
A Jelenkor megbízásából kiadja a Jelenkor Kiadó Kft.
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon és telefax: 72/336-803),
a Nemzeti Kulturális Alap és a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok,
valamint a Jelenkor Kiadó Kft.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadó címén.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 770,- Ft, külföldre: 1800,- Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Folyóiratnál készült.
Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécsset.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A JELENKOR TAVALYI ÉVFOLYAMÁNAK LEGJOBB PUBLIKÁCIÓJÁÉRT JÁRÓ 1994. évi Szinyei Júlia-emlékdíjat az e számunkban is szereplő *Baka István* nyerte el. A nívódíjat a kuratórium a tavaly februári számban megjelent *Ha minden széthull* és az októberi számban napvilágot látott *Csak a szavak* című versekért ítélte oda.

*

A SOROS ALAPÍTVÁNY DÍJAZOTTJAI. Február 1-jén a budapesti Merlin Színházban nyújtották át a Soros Alapítvány idei díjait. A szépirodalmi kuratórium az Ady Endre-díjat *Lászlóffy Aladárnak* és *Tözsér Árpádnak*, a Kosztolányi Dezső-díjat *Balassa Péternek*, a Krúdy Gyula-díjat *Tar Sándornak*, a Weöres Sándor-díjat *Petri Györgynek* és *Rákos Sándornak* ítélte oda. Posztumusz életmű-díjban részesült *Benda Kálmán* és *Kunt Ernő*. A történettudományi kuratórium döntése alapján a Bibó István-díjat *Ludassy Mária* filozófiatörténész, a Szűcs Jenő-díjat *Marosi Ernő* művészettörténész, a Ránki György-díjat *Romsics Ignác* történész vehette át. Irodalmi díjjal ismerte el a kuratórium *Balla Zsófia*, *Esterházy Péter*, *Lator László*, *Kertész Imre*, *Kornis Mihály*, *Mándy Iván*, *Mészöly Miklós*, *Parti Nagy Lajos*, *Réz Pál* és *Várady Szabolcs* munkásságát. Irodalmi ösztöndíjban *Balogh Attila*, *Bojtár Endre*, *Csaplár Vilmos*, *Dérczy Péter*, *Gergely Ágnes*, *Juhász Erzsébet*, *Kántor Péter*, *Margócsy István*, *Markója Csilla*, *Radics Viktória*, *Rugósi Gyula*, *Szilasi László*, *Térey János* és *Vörös István* részesült.

*

KÖRNER ÉVA művészettörténésznek ítélte oda az 1995. évi Martyn Klára Díjat a kuratórium. A Martyn Ferenc özvegyének végrendeletében megalapított, kiemelkedő művészettörténeti munkáért adható díjat *dr. Páva Zsolt* polgármester nyújtotta át a kitüntetettnek január 26-án, a pécsi városházán.

*

MŰVELTSÉGGÉP AZ EZREDFORDULÓN címmel második szakaszát rendezte meg Pécssett január 27-28-án az Országos Közoktatási Intézet Tudományos Tanácsa tavaly májusban indult konferencia-sorozatának. A tanácskozást a Szentágotthai János emlékének szentelt ülés nyitotta meg, amelynek keretében *Hámori József* és *Köpeczi Béla* akadémikusok, valamint *Nádori László* egyetemi tanár, országgyűlési képviselő szólalt fel. A konferencián a kommunikáció témakörében *Szépe György*, *É. Kiss Katalin* és *Horányi Özséb*, a művészeti nevelésről *Keserű Ilona*, történelem és iskola viszonyáról *Ormos Mária*, a kultúra, az alkotás és a pedagógia

összefüggéseiről *Zsolnai József* tartott előadást. A második napon az informatika és technika kérdéseiről *Vámos Tibor* és *Szűcs Ervin*, a környezet és a földrajztudomány iskolai vetületéről *Tóth József*, a mentálhigiéné és iskola témaköréről *Buda Béla* és *Kézdy Balázs* adott elő. A tanácskozást a Nemzeti Alapanterről szóló beszélgetés zárta, melyet *Báthory Zoltán* helyettes államtitkár vezetett.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Budapest Galéria kiállítóterme január 12. és 29. között a *Német reklámfotó 1925-1988* című kiállításnak adott otthont. – Ugyanitt február 9. és március 5. között a *Schweiger + Partner* német építésziroda terveit és épületeit bemutató kiállítás volt látható. – A galéria kiállítóházában a Fiala Művészek Stúdiója Egyesület szervezésében fiatal osztrák képzőművészek munkáit tekinthette meg a közönség *WIEN 12* címmel február 2-től március 5-ig. – A Budapesti Knoll Galériában *Ingeborg Strobl* osztrák képzőművész papírból készült műveit, installációit láthatták az érdeklődők január 21. és március 18. között. – A Múcsarnok a Dorottya Galériában Magyar Gábor *Jelek fekete-fehérben* című kiállításának adott otthont január 5. és 28. között. – *Kalmár János* szobrászművész alkotásai az Ernst Múzeumban január 12-től február 5-ig voltak láthatók. – A Fiala Képzőművészek Stúdiója Egyesület által szervezett *Balzsam (Ember embernek balzsama)* című kiállítást *Fodor Gábor* művelődési és közoktatási miniszter, valamint *Andrási Gábor* művészettörténész nyitották meg február 17-én az Ernst Múzeumban. A kiállítás március 12-ig látogatható. – A székesfehérvári Szent István Király Múzeum új képzőművészeti szerzeményeit mutatja be február 4-től május 21-ig a Csók István Képtárban. – Az esztergomi Duna Múzeumban *Jindrich Streit Egy falu az egész világ* című fotókiállítását február 10-től március 5-ig tekinthette meg a közönség. – Az Eszéki Galériával együttműködve mutatta be a Pécsi Galéria a XIV. Szlavóniai Biennálé anyagát február 2. és 29. között a Széchenyi téri kiállítóteremben. – A Pécsi Kisgalériában *Harnóczy Őrs* fotóművész *Fotósobrok & Plusz a zokni* című kiállítása február 9-től március 5-ig volt látható.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ STÚDIÓSZÍNHÁZÁBAN *Kárpáti Péter Akárki* című kétrészes moraltásjátékát mutatták be március 1-jén, *Bánky Gábor* rendezésében. – A nagyszínházban március 10-től láthatja a közönség *Herczog István Emléke zárt világ* című balettjét.

BAKA ISTVÁN

Yorick panaszdala

*Megvallattak hogy vérzett már a seggem
S lecsuktak és egy vigaszom lehet
Bennem az erkölcsi törvény s felettem
(Ha láthatnám) a csillagos egek*

*A szíjam elvették s cipőfűzőm is
Most mit pengessek mint egy méla húrt
Igaz alig maradt hozzá erőm itt
Az élet vélem újra jól kikúrt*

*Pedig kukáztam csak dalolva közben
Talán mivel Hamletről szólt az ének
Bár régen ott mereng már bronzba öntve
A díszhelyén Helsingör főterének*

*Valahogy mégse szeretik a svédek
Más e világ nem oly heroikus
Sőt azt is írják legjobb ügynökének
Tartotta őt soká Claudius*

*Most futkosok le és föl mint a fény
Tükrök között mik egymást tükrözik
És messze nézek cellám szögletén
S tudom bolond ki mindig ütközik*

*Mindenkivel mint én elpimaszodva
S kinek az új urak se jök habár
Mehívónak olykor a Hamlet-napokra
S kegydíjam épp emelték volna már*

*Yorick Yorick te nem tanulsz a jóból
S lebegni látod mézben az epét
Panaszlod túl sokáig éltél olykor
Meg azt hogy szellentésnyi volt a lét*

*Csupán s jó volna Dániát bejárva
Legújabb vicced elmesélni még
Arról mit mond a szűz Ophéliának
Hamlet midőn először lát bidét*

*Humor frissítené a szép regét de
Émelyítőn becukrozott a nép
Tud dánul még s inkább töri a svédet
S nem érdekli csak a cigánykerék*

*Ám ahhoz én már öregecske lettem
Meg is beszéltem ezt a küblivel
Hisz együtt búzlünk s tudom nem a testem
Világ-cellámban lelkem rothad el.*

Alekszej Asztrov versei

Fordítottam Andrej Preobrazsenszkij moszkvai közlése alapján

Baka Istvánnak és Király Lászlónak
küldöm barátsággal

Szoljonij búcsúzik

*Viszontlátásra, doktor úr!
Emlékezzen még rám, Csehov.
Meguntam itt is. Elmegyek.
Sorsom se véd, s az ég sem óv.*

*Isten velük! Bár nem tudom:
Odessza vár vagy Cáricin...
Nehéz a cifra szó nekem,
Fáraszt a lárifári csín.*

*Nem ámít báli forgatag...
Kalmük, kazah, csecsen legyenek,
Ha értem, mit locsognak... Eh,
Felőlem hadd fecsegjenek!*

*Csikorgó eszmék, frázisok
Ma annyit érnek, mint tavaly!
Mind lelkesült vidéki roncs:
Rossz verkliként kering, szaval!*

*Rugóra járó zongorák
Keserveik nyekergetik:
Kopott zenéjük oly rideg,
De műsoruk lepergetik!*

*Csak szépelegni jó szívük –
S a szájuk, Anton Pavlovics!
Hazug kis elveket csipog,
Kotyog, s nagy hangon habzsol is!*

*Hát akkor inkább Barguzin,
Krasznnojarszk, Irkutszk, Ázsia!
Kaszárnyák, szajhák, párbajok.
Leszek vak pusztulás fia...*

*Két pisztoly s néhány könyv lapul
Poggyászomban... Lermontovom!
Elmormolom, hogy indulok...
Meggyászolnak... Nem gondolom.*

*És garnizonra garnizon:
Más tisztikar, tubák, dobok!
Szakadt zászló a virradat:
A láthatáron átlobog...*

*Hadak vonulnak, fellegek,
Szabad vitorlák, köpenyek:
Vihar dühöng a sztyeppeken,
Mint harcmezőn a döbbenet.*

*Hány messzeség fogad be még?
Hány hegyvidék... Vad, holt orom.
Pohárnyi pezsgőt értem is
Hajtson föl egyszer, doktorom...*

Novemberi lábadozás

*Füstízű szél, tar alkony, kercsi kórház.
Mellemre tűzött Szent András-kereszt.
A fájdalom, mint visszanyelt sikoly ráz,
Akár viharzás rozzant fásereszt...*

*Sétálni... Légni... Súlyos, árva árnyék
Bolyong a kertben: lassan átlebeg...
Csak tenni-venni, mintha másra várnék:
Folyton vizért jajong egy rákbeteg...*

*Olvasni... Mátét, Rilket, Dosztojevszkijt.
Jöjj, testi kín, légy lelki vámosom!
Majd elfelednek engem is, ha lesz kit...
Hány haldokol még itt e vánkoson?*

*Arcom vakít... Dér fényesül fejemre.
De messzeséget érzőn fölvetem...
Szívem fölött ég Szent András keresztje.
Krisztus botorkál vérző földeken.*

Taurisz

Versem nem érti Moszkva, sem Viborg...
Bizarr betegség. Másnak... Persze, pénzt hoz.
Költészetem kifosztva – megtiport,
Meg mégse hódolt márvány Kherszonészosz!

Rideg romváros... Benne csend tenyész,
Tücsök hangolgat, hogyha víg nyaranta,
S ha lantja régvolt tengerekbe vész –
Leáldozó nap vonja híg aranyba...

Halld, Hélios! A szél is így zenél,
Ha szirtet érint, friss füvekbe penget!
Hellén kövön közömbös gyík henyél,
Mint antik isten. Hallgat. Veszni enged.

Nature morte russe

Vaszilij Bogdanovnak

Dobkályha. Rajta bádogganna fortyog.
Nem óvja már a régi máz. Kopott.
Repedt pohár... Fogyóban sanda kortyok.
Tüzek dübögnek, mintha gyászdobok.

Dobkályha dörmög... Friss parázs pöröghet!
Pattog... Hamar kihűl majd... Nem samott.
A Pravda jól ég... Elrettent... Röhögtet...
Tegnap bevitték tán Mandelstamot...

Hol van Gumiljov? Blok? Hallgat Borisz ma.
Nem ír: Párizsba ment Hodaszevics...
Te meg vedelsz, habár nem vagy borissza,
S kevés a hőd, hogy egy szobát hevíts!

Dobkályha vinnyog... Emlékezz Oszipra!
Vaskorszak éget... Lelkesül, hevül!
Szökj messze innen, szellem, büszke szikra!
Más láng emészt... Mohóbb a tűz belül.

Dobkályha döng... Nem ízlik, rossz a vodka.
Füstízű, mintha fölpiszkált üszök.
Dobkályha dörren... Izzik Moszkva pokla –
Lelkek küszöbén forrón átnyüszőg.

Mintha már túl sokáig állna

XL.

Pro

Még van bennem egy kis hely nevetni, menekülni és letűnni.
De az nem enged közel.
A lemondás szaga.
Egy nagyon szűk kabátban vagyok. Mint egy cső.
Ilyen expressis mondatok.
Mélyen mellé haladnak.
Nem kell mindjárt hanyatt esni, és ez nem biztos.

XLI.

Rózsa u

A szemközt lévő kétemeletes bérház cseréptetején megcsúszott a hó. Az olvadástartól az egybefüggő hólemez elmozdul, negyven-ötven centit lejjebb csúszik és eltöredezik, darabjai kissé egymásra torlódnak. Mintha hullámzana. Hullámzó tető. A legalulra került réteg átpréselte magát az eresz fölötti hófogón, kásás hónyelvek lógnak ki az utca fölé. Az egyik kéményből vékonyka, egészen fekete füst dől kifelé. Nincs szél. Szürkület. Nem jön be semmi zaj. Úgy mennek a járdán, úgy igyekezünk hazafelé, behúzott nyakkal. Egy nő a piros esernyőjével, régi fazon, rövidke sorozatokat dobol ki a vásznon a megolvadt hólé. *Valaki az ablakból nézegeti a járókelőket. Mondhatom-e, ha én is arra megyek, hogy azért állt oda, mert engem akart látni?* Kint egyforma szürkeség, mintha minden percben este akarna lenni. Lenyomva a füst a házak közé, a foghíjakba. Ilyen keserű. *Nos, mert én őt.* A védekezés vasa, ha összerезzenek, zörög, mint a páncéling. Egy poros lovag, ahogy lassacskán egészen ellepi a finom por.

XLII.

Küldemény

Veszély.

Egy kis baj van, valami nincsen rendben. Minden rendben van.

Jó. Megértettem.

Nem.

Nem tudom a tartalékot kinyitni. Segíts!

Kinyitottam a tartalékot.

Adj levegőt!

Állj! Maradj ott, ahol most vagy!

Lemerülök. Merül le! Felmegyek. Emelkedj föl!

Maradj ezen a szinten!

Nézz széjjel magad körül!

Nem vagyok jól. Fájdalmakat érzek. Görcsöt kaptam.

Fázom.

Gyere hozzám közelebb!

Te.

Én.

Egy hal bukkant elő.

Vigyázat, veszélyes hal!

XLIII.

Négyfázisú mosogatás

(1)

Négy óra múlva éjfél. 1971. Kilencszázhetvenegy január elseje, fél három, igyekszem elaludni. Hétkor ébresztő. Éjjel nagy őrjöngés volt, bort ittunk, fáj a torcom. A nyolcas órségbe megyünk. Mínusz tizenhét fok. Egyfolytában üvöltöznek. Még ötszázharminc nap. Az 12 720 óra. 763 200 perc, negyvenötmillió 792 ezer másodperc. Akit elkapnak, elvonszolják, úgy fogják a karját, hogy ne tudjon csinálni semmit, a csuklójánál fogják, ha kapálózni próbál, el is törhetik a csontjait. Hátravonszolják, a terem hátsó részébe. Olyankor egy hangos szó se hallatszik. Nem fog rúgkapálni. Felszántja a kövegetet a sarkaival. A könyökei meg a koponyája.

Az órszobában az olajkályha szaga. A köpenyünkkel takarózunk. Az olajszag nem megy ki az orrból. Két óránként a váltással ki a ködbe, ökölbe fogom a kezem a kesztyűben, hogy ne fázzon annyira. Köd és hófelhők. Lifegnek a kesztyűujjak. Megpróbáltam tojást főzni a kályhán, de nem forr fel a víz. Rá lehet tenni a zoknit, nem ég meg, csak átforrósodik. Rátesszük a bakancsokat is, talp-

pal felfelé. Gőzölgő ruhák. Állok az ablak előtt. Behunytam a szemem, így álltam percekig. Lóg rajtam a géppisztoly.

Érzi, lélegzik, csorog a könnye.

Megtanulja, csinálja, alszik, mint egy halott, és ha felébred, úgy, mint aki soha nem hagyja ott. Viseli. Hogy kell viselkedni valakivel. Hogy lehet végigcsinálni. Csinálja, végig.

Én igyekeztem.

Én hol állok. Énvelem törődtek. Talán megtudok így valamit. De azt nem is akarom. A látogatókat a moziteremben kellett fogadni. Hoztak be sültcsirkét, egy termoszban. Kólát vagy sört. Felmegyünk a moziba, a székeket nem lehet egymás felé fordítani, úgy ülünk, mintha filmvetítés volna. Bearaszolás a sorba. A kólától csuklani kezdtem. Vasárnap délelőtt. Ülnek egymás mellett. Mindenki zabál. Az emberek ott ültek a moziban és zabáltak. Ott maradunk Á-val a vetítésig. Igyekezem benyúlni a trikója alá. Elhúzgálja a kezem. Egész nap. Ez, egész nap. Várjál. Várjál, mondja, aztán egyszercsak tényleg elkezdik a vetítést, akkor lecsusszan a székről, a támla visszavágódik, nem fordul hátra senki, lekuporodik, termelési eredményeket mutatnak, engedd, kigombolja a nadrágomat, engedd, valami furcsa hang. Nagyon, nagyon. Egy futballmeccs részletei, kissé kitekert nyakkal kell nézni. Néha éles csapódás, feláll valaki, és araszol kifelé a sötétben.

(2)

Kimászkálnak, kimegy hugyozni valaki. Harmincan alszunk egy teremben, mindig van valami zaj. Kiszűrni ezeket a zajokat. A harminc vagy harmincöt test szagát kiszűrni. Turkálnak a holmimban, beleolvasnak a füzetembe. Az egyik polcon tartok néhány kenyérdarabot. Te látod, hogy én vagyok? A kályha mellett alszom. A sodronyt egy patkóval keményre kell feszíteni. Bejön egy nő. Nem vagyok idekötve. Egyből rám mászik az a nő, bejön, és rám. Nem aludsz? Belém mászott. Tévedés. Téves. Tévedett. Az egyik reggel. Nyelv. Kölcsönvettem a száját. Belenyalni egy ilyenbe, kacsázok a nyelvvel, valakin imbolyogni, egyensúlyozni széttárt karral. Mély, zárt illatok, zöld körömíz a nők körül. Belenyomtam a sarkamat, vászoning, a pulóvere, a hasfal, ez sokáig áll ellen, sokáig, sokáig. Belenyomni a szájába, ráállni valakire. Kicsit benyomtam a földbe, örömben és szeretetből. Így rázkódunk a kövezeten. Összeszorítom a levegőben. Azért, mert nem hiszi el nekem, nem hiszi, nem is próbálkozik és nem enged semmiből. Kerek fej, négyszögletes valag. Olyan erővel kapaszkodok bele, valahogy fenntartani magam. Egy borosüveggel bevertem az ablakot. Semmit se csinállok, ültem a földön, csendesség, nagy csönd volt, kiittam a maradék bort, az üveget pedig belevágtam az ablakba. Lecsúszok az ágyról, jöjjenek be, gyere, nekitámaszkodok a falnak, csináljad, az a lány a szájába vette a faszom, nem bírok rendesen arra fordulni, próbáltam eltolni a fejét. Most nem érzek semmit. Beleélveztem a szájába. Rajtam van a kabátom. Valamikor kijöttem a folyosóra, üvöltött a magnó, üvöltöznek, lementem a lépcsőn, vastag és mozdulatlan köd. Hatvankét kilóra vagyok lefogyva. Billegett a sisakom. Billegett a faszom. Hideg a nyelve. Nem, ó, meg nem semmit. Meg nem ó. Szemétlerakás realizálódjon.

(3)

A legtovább az bírja ki
az izé

izé amikor belekötött a cigányokba, az egyik csávó, mert beleakadt egy spinkóba, és aztán meg már hiába igyekezett, hogy letépje magáról, hiába, rekedtes hangú kis bula, villogtatja a szemeit, nem bírta letépni, mert az odatérdelt elé, belemarkolt a zubbonya ujjába, nekilökte őt, nekilökte őtet a kerítésnek, hogy le akarja szopni a.

Mindenkit odalöknek, api.

Az bírja ki a legtovább, nem én,

vidáman kalimpáltam, nem én, én nem beszélgetek senkivel, nem beszélek, valami ragacs, félénk szagok, *kifordultam a kuhnyából*, alig lehet lenyelni, nem lehet, mindegyik a kanalát használja ki, édeskés, feltapad a fogínyre, beleragad a fogakba, próbáltam széjjelharapni, az igyekezet *örök égi Kék iróniája lenyúlögözi*.

Visszatartom az öklendezést. Ha kimegyek, megcsap az a rettenetes szag. Valaki rosszul lesz, összeesik és hányni kezd, valami hang mert nem felelt meg neki. Pizskálom a husit, leültem és a húsdarabkákat kipiszkáltam a tányér szélére. Bécs melletti szelet. Nekem az tetszik itt a legjobban, hogy billeg a fejem, és hogy nem *félénk* vagyok, hanem folyton éhes.

Az evés tetszik.

Kanalazás, az tetszik a legjobban, az a lehetetlen.

Miután pedig egy jókora, feketére égett, befüstölődött kondérban kihozták nekik a levest, a homokot, amit addig a markukban szorongattak, meg a zsebükben, a sarat, kavicsot, papírzsebkendőket, széjjelszagotott műanyag zacskók darabkáit, azt a mindenféle szemetet kezdték beleszórni, a közelben állók meg beleköpdöstek a levesbe, közben pedig egy szó nem hangzott el, csak egy, egyetlen riadt, rövidke sikoltás.

Van száz lélek, száz-száz tíz lélek.

Van száz-száz tíz lélek,

vígan éldegélnek.

(4)

Bemegyek az egyik büfébe. Odanyomulni valahogy a részleghez. Szaglászás töltelék után. Én mindenből kieszem a tölteléket. Most megettem valami furcsa ízű tölteléket. A legnagyobb büfé, két és fél millió evőkés.

Zsírtalanítás

öblítés

fertőtlenítés

öblítés

XLIV.

Jó egy kicsit

(1)

Alig jön be levegő. Hátrálok valameddig. A mézpor megtapad a zakómon, valami kiálló szög, belenyomódik a húsba, a csontnak ütődik. Nekiszorulok a falnak, ahogy a két belső lengőajtót behajtom. Sötét van, hugyszag, a padló ragacsos. Megpróbálok nem ellépni. Kitapogatom oldalt a gombokat, a legelső gomb, kitapogatom és megnyomom. Érzem, ahogy fölránt valami. Most zuhanok. Elmozdul és hozzátapad a test. Felránt oda. Megáll. Nem hallatszik semmi. Nem hallom. Az ajtó beragad, úgy kell szinte kiszakítani. Nincs semmi fény. A fal mellett lecsúszva. Isten vér.

(2)

A nyílt pályán állunk.

Nem nézek kifelé.

Ne mozdulj meg, ne nézz körül, ne siess így befejezni. Ne nézz ki, *nincs kinn*, nincs ott, csak egy papírlap. Ahogy rátapad az üvegre, ez a rajzolat. Néhány éles vonal, meg valami lassan változó, bizonytalan foltok. Ráérsz, ne siess. Ráérni, ha nem nagyon lehet. Igyekszem lekaparni a papírost, felállok, a papíros tájat, papír felhő, égbolt, a késemmel valahogy levakarod az üvegről. Ezt az elrendezést. Ráérős mozdulatok.

A következő hideg mozdulatok.

Felállok, leverem a morzsát az ölemből.

Nincs is itt megálló. Ház, muskátli, épület, ember és gyerek, ember bajusszal, kutya, kecske, skoda, kutyák, ebédszünet. Ember árokba vizel. Néember. Műanyag kenyér. Ember bassza némbert papír bokorban, papír, papír, haza, papírból átmenet. Patakvásból a folyóba. Ahogy megállunk, nyílt pálya, egy kanyar, és milyen rossz helyen. És látszott akkor egy villanásra, kilátszik a rendezés. Hogy épp elrendezi azt a helyet, úgy rajzolgat oda, nekem rendezi. Ez az utas, neki. Mert talán valamivel épp tovább rakodott, és nem figyelt arra, elővillan-e, egy rész Belőle. Vagy csak elgyönyörködött. Milyen szép kopár az egész. Ami megelőzi őt.

Az átmenet.

Ahogy remeg az utas. Ül. Reszket. A homlokát az ablakhoz szorítja. *Ez az utas üdítő.*

Hogy milyen vad, és hogy szelídül. Mennyire szorítja valamit, de az mégsem ő.

Úgy, hogy már nem is lehetne jobban szorítani.

De nem lehet leválasztani sem, pedig hozzá se ér.

(3)

Jó egy kicsit lemaradni.

Emigrálni a hátsó sorokhoz.

Szuszogó dezertőr lenni tisztára súrolt képpel. Biztos, kiméert, leburnult.

Becsúszni a rosszul összeillesztett dolgok közé. Határozottan tudni becsúszni.

Egy pingponglabdában görögni. Illeszték. Terep. Kanalazni a hideg levest. Eszményi lemaradás.

Egy kis csel. Olyan, mint az életünk.

Minap írtam az életünknek.

XLV.

Egy füzet

Egy füzetből: „1982. május tizennegyedike van, délután négy negyvenöt. A József és testvéreiben találtam egy papírlapot, szürke kartont, amire egyszer azt írtam fel: 1975. március 11. 14 óra.” Nem tudom, minek. 1988. január 25-én, úgy hat felé, akkor találtam, vagyis akkor másoltam ki a füzetemből. Legépeltem. Aztán begyűjtöttem azzal a füzettel, bedobtam a cserépkályhába. A karton nincs már meg. A József és testvéreiben sincs, nyilván nem tettem vissza. Van viszont egy papírdarabka, lyukakkal, belépő a Labdaházba. Egy vonatjegy Egerbe, és egy operajegy, zsöllye, 1964. Ráírom, mit adnak aznap este. Ráírtam a jegy hátuljára.

Ez pedig egy átszálló.

Kinn esik a hó, ferdén fújja a szél, megül a tetőn, 1990. december másodika, délelőtt negyed tizenkettő. Egy döglött galamb van a szemközti ház ereszében, az egyik szárnya látszik csak, kilóg az utca fölé. Szürkésfehér kis legyező. Ahogy csúszott végig a tetőn, nyilván verdesett a szárnyával, és nem maradt annyi ereje, hogy behúzza maga mellé.

Amerikai sorminták

1. A Niagara felé

Három éve már

A Hamilton felé leágazó exitnél felvillant

bennem a gondolat hogy a Szt. Elizabeth menhelyen felkeresem Tűz Tamást a magányos költőt a magános emigránst a bolond öregasszonyok között vajon mit fog szólni ha beállítok hozzá kócosan kifáradva ismeretlenül és kávét kérek tőle kávéja biztos csak van hallottam hogy szegény mint a templom egere bizonyára az ilyeneken áll legjobban a reverenda de egy kávé mégiscsak előadódhatik ráadásul kezdett nőhiányom lenni és olyankor zabos vagyok mindenkire (ez a komplett hülye csak a nőkről és a halálról tud írni – mondta egyszer valaki nevezzük kedveskedve kiskakasnak akinek ettől még nem nőtt ki azonban a farka) és hát nem mentem be hozzá később lapozzunk éveket Kemenes Géfinnel csak-csak eljutottunk odáig előtte tankoltunk és káromkodtunk mert valami sehogy sem akart stimmelni szürke kis veréb a korszak egyik leghasználhatóbb költője bámultuk ahogy bámult bennünket és megilletődve pislogott furcsa és kellemetlen szaga volt a szobájának azóta már azt is tudom hogy az öregség szaga volt ott az öregség jött el értünk mely persze bölcsességgel is jár időnként vagy talán annyira mégse vigyorgó elszáradt öregasszonyfejek tolódtak a beszélgetésbe Tűz valamilyen faéket rugdosott az ajtódeszka alá hogy ne tudjanak félpercenként benyitni kinyitni a bolondok akik között már egy ideje élt whiskyt akartam inni és riadtan vettem észre régóta nem tudok odafigyelni arra amiről szó van azóta sem tudom miről van szó valami ütésváltás volt közöttük régen most meg láttam Simándinál a fényképet Tűz Tamás a ravatalon adhatnánk címnek alája de minek adnánk alá bármit is nem ismertem meg rögtön mert szemüveg volt rajta soha nem láttam szemüvegben (soha nem egyszer) és nem is értem azóta sem egy költőt hogyan lehet szemüvegben eltemetni összekulcsolt kezében az olvasó vagy virág nem emlékszem mindenre (virág vagy olvasó) Tamás szuszogtam meghatódva bár utólag ez is álnokságnak tűnt fel de nem rezdült meg a fénykép arca a megszólításra

A Niagara felé akkor is – három évvel később – már be tudtam volna fordulni de akiért mehettem volna földben hazai földben a költő nyugszik aki ott kuporgott velünk szemben teli voltam a Niagara szagával és bennem is zuhogott vesszétül mit törődtem én esztétikával és mit törődtem a kopott öltöny csendes megszólításaival csak látni akartam de nem voltam felkészülve a beszédre vele Scarborough-ba készültünk Kemenessel a medencéjéből akartam vedelni a vodkát végre (istenem milyen profán alliterációk adódnak elő

mindössze figyelmetlenségből) mit is mondhattam volna a magyar irodalom leprácska uram és minden megtévesztés már benne mert szart sem jelent hogy ön itt mit (mit ön itt te) hogy Hamiltonban nyomod a verset az a fontos hogy benne vagy-e valaki kenetteljes újelosztó kegyelmében és az irodalmi udvaroncok engedik-e feljutni az ügyeletes listákon valameddig a neved – papoltam a papnak – de nem vagy benne és nem is engedik már hogyan mondjam el neked szürke kis óriás aki csendesen iszogatód savanykás kávédat és kimérten de némiképp sejtethetően versben beszélsz vagy csak képzelem ezt is – hogy nem nem egészen

A Queen Elisabeth Highway-n már nem tudok eltévedni le-fel váltogatok játszom a hullámzó sávokkal a lihegő autópálya tömegével hullámozom és feketéket hallgatók a rádióban tegnap hajnalban még Chicagóban voltam a katlan fölé áthatolhatatlannak tetsző köd nehezedett minden utazás előtt halálra készülök a köd mintha temető Chicago mint a pocsolóába fulladt dög csak korán felkorgó gyomra árulja el hogy él és emészt most könnyű délelőtti fényesség emel Hamiltonnál torpan meg mindössze a lélek Tamás elesetten ácsorog ott és a vállamat lapogatta óriásnak éreztem magam a törékeny ember mellett nem látjuk mi már egymást többé boldogságot beszélsz de most is tudom hogy hazudtam akkor mert éppúgy mert éreztem hogy nem látjuk többé egymást mint benne volt a kávéban az ajtó alá tuszkolt ékben ahogy a párnát a fenekem alá nyomta zavart mosolygással ahogy Kemenessel tapogatózva krákogva megbékültek benne a nadrágba vasalt élben a szájsarkában rekedt morzsában a mégiscsak betüremkedő öregasszonyok bolond vigyorgásában – persze semmiben nem volt egészen benne amit azóta pontosan érzékelek érzékelem hogy nem és nem egészen költőt mégse kéne szemüvegben eltemetni zuhogtam a Niagara felé ismerős az út ismerős a volán mellett ülő melltartós lányok önkielégítő feminin vigyorgása a távoli parkolóban fogok megállni most is határozom el és lesétálok majd a folyó mentén a vízeséshez kihalt lesz a part itt senki sem jár gyalog és kereng fent a keselyű és a korláton egy napra kitett (naprakített) márványszív lüktet kinek sugarai között elfolyik fényesen a légvíz a magányos emigránst a bolond öregasszonyok között kéne meglátogatnom dollárjaim szégyentelenül verdesik lesoványodott oldalamat ágak közt áttör szarvasbogár beleharap a vízesés fölött kerengő délibábra hozzá fordultam de mintha üvegből volt volna a teste Kaliforniaiáig láttam át rajta az óceánig ahol ruhástul gázoltam bele a vízbe sós volt és mintha az idő vére szivárgott volna a számba vissza megéreztem évezredekkel abban a pillanatban az ő idejét (fontos hogy ezt ne értsük félre) valaki nő sikoltott mert a kilencedik hullám hegyomlásként borult fölémrám de rosszul fordulhattam hozzá mert nem válaszolt ugye tényleg tetszenek a verseim mondta viszont és zavartan sütötte le a szemét akkor köpni kellett volna mert valaki beszélt aki nem tudta hogy az idő jele éppen úgy a homlokán ahogy a halálé vedd le ezt a sápadt szart szólt egy odavetett mondat ha jól le tudtam fordítani és félni kezdtem ekkor a bandákban szédelgő másfél mázsás feketéktől ilyentől kezd nyilvánvalóvá lenni hogy mennyire magányos ő ez ezen az eszméletlenül nagy bolygón és itt akart ez a kis ember magyar verseket írni most röhögni kéne és a Niagarába köpni mintha szűk lett volna a szürke öltöny és az ujjai is rövidék

az ósdi kabátnak világpolgárok vagyunk a prérifarkasos trikóban nem láttam szabadon liúktető agyat életemben szemüvegben ravatalon fekvő költőt sem láttam és életemben Hatalmas repülők jöttek akkor éjjel szárnyukon különös felségjelek ragyogtak én nem tudtam mit kell tennem megalázott hogy élek a japán turisták megállás nélkül kattogtatták a gépeiket a torony forgott körbe az étterem álmata tag turistáival Toronto repülőtere mellett éreztem ilyesmit amikor a hatalmas gépek dörögtek el az autóm fölött hasuk szinte súrolta a fejemet és a félelemben volt valami végleges ami átírta a húsomban az addigi történetet nincs is éjjel döbbsentem rá hirtelen mert a Nap magasan az égen lent a Niagara ahogy fáradhatatlanul önmagába zúdul vissza és utáltam azt is hogy este visszafelé a hamiltoni leágazásnál majd balra fogok nézni és látni fogom a lányt aki a hídon áll és fáradt hajcsomókkal integet

---

JAK-füzetek

A nyolcvanas, kilencvenes évek új magyar irodalmának legfontosabb könyvsorozata 1995-től a JAK és a Balassi Kiadó közös kiadásában, Keresztury Tibor és Kőrösi Zoltán szerkesztésében, a 75 megjelent kötet legjobb hagyományainak szellemében, igazi meg-
lepetéseket kínálva jelenik meg.

1994 (Sorozatszerkesztő: Abody Rita és Károlyi Csaba)

- 68. Galántai Zoltán: *Őszbirodalom* (novellák)
- 69. Wirth Imre: *Történetek az eszkimóháborúból* (regény)
- 70. Németh Gábor: *eleven hal* (11 próza)
- 71. Simon Balázs: *Nimród* (versek)
- 72. Szilasi László: *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömet?* (esszék, tanulmányok)
- 73. Peer Krisztián: *Belső Robinson* (versek)
- 74. Farkas Zsolt: *Mindentől ugyanannyira* (esszék, tanulmányok)
- 75. *Üvegezés* (tanulmányok Márton László regényéről)

1995 (Sorozatszerkesztő: Keresztury Tibor és Kőrösi Zoltán)

- 76. Bartis Attila: *A séta* (regény)
- 77. Zeke Gyula: *Idősb hölgy három ujjá vállamon* (novellák)
- 78. Borbély Szilárd: *Mint minden alkalom*. (versek)
- 79. Hazai Attila: *Szilvia szüzessége* (28 történet)

A tervezett évi 8 kötet páros megjelenésének időpontjai – február, Ünnepi Könyvhét, szeptember, Téli Könyvvásár – változatlanok. A könyvek tervezője továbbra is Eperjesi Ágnes, és biztosan kaphatók a jobb magyarországi és erdélyi könyvesboltokban.

Bartis Attila és Zeke Gyula könyvének bemutatójára március 8-án, 16 órakor az Írók Boltjában (VI., Andrásy út 45.) kerül sor.

Párok

Egy férfi, aki rég kinőtt szürke öltönyben üldögél magányosan a vendéglő egyik asztalánál, hirtelen rápisszent a körülötte fecserésző vendégseregre, mégpedig olyan hangosan, hogy miután még kétszer megismétli, mindenki feléfordul, a beszélőkedv alábbhagy, szinte elillan, majd az utolsó, erőteljes „pszt!” után végül síri csend lesz. A férfi felemeli az ujját és hallgatózva figyel, és csendben vele hallgatózik az összes többi. Aztán megrázza a fejét: nem, semmi, semmi. A vendégek újra mocorogni kezdenek, idétlenül nevetgélnek és ízetlenkednek a férfin, aki hallgatásra bírta őket, és a felettébb vegyes társaságot egyetértően hallgató csoporttá változtatta, hacsak másodpercekre is.

Egy vendéglőben nagyobb, fiatal férfiakból és nőkből álló társaság emelkedik fel az asztaltól. Fizettek, és most élénk beszélgetés közepette a kijárat felé tartanak. Egy nő azonban még mindig ott ül az asztalnál, és azon a szörnyűségen töpreng, amit az imént mondott egyikük. A többiek már a lokál előterében állnak, mikor jön vissza a férje. Csak a kijáratnál vette észre, hogy a felesége nincs meg. De közben már az is elindult, és mindkét ajtónál elmegy a férfi mellett.

A kétség pillanatának eljöttével, fáradtság, kábultság és válási kísérletek éveivel a hátuk mögött, otthonában tágra nyílt szemmel mered egymásra két ember. Egyazon felismerés hajtja őket egymás felé, egyazon várakozás, mintha, valamifajta forradalomként, végül a szexuális erők összességének felkorbácsolása zárhatná le közös történelmüket, és szabadíthatná meg őket annak terheitől. A végső kívánságba torkollik minden utca, melyet valaha egymás lépteihez igazodva jártak. A kívánságba, amit ők maguk tiszta megkívánásnak éreznek. A karjukkal ölelő erőszakban ismeretességük, emlékezetük, reménytelenül hosszú menetelésük – a megszokás anyagja sűrűsödik össze, és zuhan kihunyó csillagként a meztelenség sötétjébe.

Egy veszekedés mindkettőjük hangulatát alaposan elrontotta ugyan, s emiatt utazásukból már két nap telt el nyomasztó szótalanságban, az asszony, aki az előbb még kelletlenül piszkálta a sültjét, most egyszerre csak fölemeli a fejét, és hangosan, szerelmesen dúdolja a bár hangszórójából hangzó régi slágert. A férfi úgy néz rá, mint valami elmebajosra, akinek – persze – a hangulatváltozásai is kalkulálhatatlanok.

Minden szerelem mögött képződik egy utópia. E siralmas viszony boldogság és dalok ölelte kezdete is a messzi múltba nyúlik vissza. És a kezdet megdermedt, kimerevedett pillanatként él az asszony szívében. Illud tempus benne még mindig, noha az évek során minden borzasztóan megromlott és elváltozott. Az első időszak mélyhűtötten, lefagyasztva, nem túl tápláló útravaló.

Első alkalommal úgy megkérték – mindketten kezdő játékosok voltak még –, hogy rohanniuk kellett az idegen városrészen keresztül, ha el akartak kapni egy metrójáratot, amivel még feltűnő késés nélkül érnek haza, mindegyik a maga családjához, férjéhez, feleségéhez. A sietség, a szél, a botladozó futás szabadjára engedik a már készenlétkben lévő vallomást, ami a nyugalom perceiben még nem akart elhangzani. A férfi futás közben zihálja el a két lépéssel előbbre tartó nőnek. Szavai úgy hatnak, mint a zsoké biztató veregetései a versenyló nyakán, a nő még gyorsabban vágtazik, mintha a boldogság hajtaná előre. A hajszában alig tudja hátrafordítani a fejét, és belekiabálni a levegőbe, hogy ő is szereti a férfit. Aztán mindkettő belevész az embertömegbe, és csak másnap találkoznak megint.

Még sokáig a fülemben lesz majd annak a nőnek a kiáltása, aki délelőtt ki akart ugrani a szálloda legfelső emeletéről. Először fojtott, elnyújtott hangját lehetett hallani, ami csak lassan vált ki a sűrű utcazajból. A szálloda közvetlen szomszédságában volt annak a háznak, ahol tartózkodtam, úgyhogy magát az ugrásra készülő nőt nem láttam, ám annál jobban a végkifejletre várakozó csoportját, mely a nő különös helyzetének láttán hamarosan összeverődött. Az épület teteje körülbelül tizenöt, maximum húsz méter magasban lehet, így kérdéses, hogy ilyen csekély mélység esetén az ugrás feltétlenül halállal vagy csak szörnyű sérülésekkel végződik. A nő egyre áthatóbban és immár nagyon magas hangon kiáltozott, panaszosan és mégis szinte diadalmasan: „Segítség!... Segítség!” A kiáltó szorongattatás királynőjeként szólította lábaihoz kicsinyke népét, a szenvedés felkentjének alattvalóit. A szállodával rézsút szemben álló irodaház több ablakában mindenfelé alkalmazottak tolongtak, felugrottak íróasztaluktól, és a magasba tekergették nyakukat. Ám az ablakpárkányon reszkető királynő nem sokáig tartotta izgalomban népét, mert közben már a rendőrség és a tűzoltóság is kivonult. Ahogy közeledtek a szirénák – és ez a szó most régi jelentése, a mélységből felhangzó csábítás dala, és a mostani, az életmentés szignálja között ingadozott ide s oda – az asszony egyre hevesebben, mind panaszosabban kiáltotta: „Segítség!... Segítség!”, valamint „Hát hallgassatok már meg!” De semmi továbbit nem tudott mondani, csak mégegyszer, hogy: segítség, segítség. A tűzoltók kigöngyölték az ugróponyvát és hatfelől kifeszítve az ablak alá álltak vele. A magasba azonban nem nagyon nézegettek, inkább a felfelé bámuló arcokat szemlézték, elégedetten nyugtázva minden pillantást, ami begyakorlott mozdulataiknak és keményen odacövekelte alakzatuknak szólt, úgy mellékesen. Tették a kötelességüket és nézelődtek. Hiszen tudták, ez a nő nem fog ugrani. Tapasztalt szemükkel elég volt egyetlen futó pillantást vetni az öngyilkosjelölt tartására, helyzetére, gesztusaira, és nyilvánvalóan tudták, itt ma nem lesz esemény. És tényleg, rendőri kíséret mellett, hordágyra csatolva, hamarosan kihozták a szállodából, majd mentőkocsiba rakták az egyébként fiatal, homlokában vakító-szőke tincseket viselő nőt. Megmentették.

Este megint láthattuk. A televízió körzeti adása olyan embereket mutatott, akik pont egy-egy öngyilkossági kísérlet után voltak. Jelen lehettünk, amikor altatószeres kábulatából magához tér egy nő, és átélhettük vele, amint az újrászületett létre nyílnak szemei, bele a kamerába.

A megmentettek általában csalódást okoznak. A nagy lépést megelőző hely-

zetükről utólag nem, vagy csak nagyon semmitmondó szavakkal tudnak beszámolni. Az is feltűnő, milyen magától értetődőnek veszik környezetüket: úgy tűnik, kapásból tudják, hogy egy kórházi ágyon térnek magukhoz, és nem a holtak birodalmában. Néhányan, minden mást mellőzve a mosdókagylóhoz sietnek, és fogat mosnak. A fiatal nő, aki a szállodaablakból akart kiugrani, most azt mondja a tévéseknek: „Peter olyan féltékeny volt. Én már nem is tudtam, hová legyek. Nem volt más választásom.” Ha egyszer ez a dolog magyarázata, akkor az emberileg túlságosan is érthető, tehát semmitmondó motívumok semmissé teszik a délelőtti királynőjének kiáltozását, az emberi cselekvés egyedül végzetes, legelőkelőbb aktusának végrehajtására törő akaratát. És, persze: az igazi nyomorúság abban van, hogy az igazi nyomorúság nem tud megkönnyebbülni. Lefokozza a tudatot, de nem vezet robbanáshoz. A nagy szenvedés ezek semmitmondó szenvedésében garázdálkodik. A nő, míg csak fecseg és nem ugrik, ezt a kétértelmű játékot fogja játszani Peterrel és a halállal.

Ulf barátnője, akkor este; elég borzasztó napja volt, korán reggel, amikor Ulftól hazament a férjéhez, félig kiegészve találta a lakásukat. A férje próbálta oltani, kijöttek a tűzoltók, a szobákban állt a víz. Csak kevésen múlt, hogy a lángok nem terjedtek tovább a gyerekszobáig.

Ám a szerencsétlen nap estéjén, noha máskor gyakran közönyösnek és szórakozottnak látszott, már feltűnően élénk volt, és különösképpen részt vett a beszélgetésünkben, de anélkül, hogy akár csak egyszer is beleszólt volna. Megint az a kérdés volt terítéken, hogy a művészet miképpen vehetne valami pozitív irányt. Végül is úgyszincs más lehetősége, mármint a művészetnek, mint hogy az életmegtartó, az elmélyülést ösztönző programokhoz kapcsolódjék. Mi több, neki kell élen járni abban, hogy az elmélyülés kora új tartalmakat kapjon. Ezért az új művészetnek, tette hozzá Ulf, mindenekelőtt szakítania kell a pusztán paradox, pusztán kritikus, pusztán a hibákat leleplező értelmiséggel, melynek negatív formái ősrégi, már szinte kimeríthetetlenül vizezett gondolatok gyűjtőmedencéi. Ehelyett a művészetnek a nagy, a súlyos igent (egy Rilkéét például) kell felvállalnia. A formáló, a mélyből kiáltó erők, az, ami teremt, ami gazdagít, tisztán ezek, és nem a kritika lesz a jövő esztétikai eszmélés terepe. A dal, megint csak Pound és Rilke, nem némulhat el.

Mindehhez halkán, kívül rekedten barátnője is csatlakozott. Ám nem úgy, hogy hozzászólt, valamit kiegészített vagy kétségbe vont volna, nem, ő csak magában motyogott, Ulf szavai csak hangszálaiban keltettek visszhangot. Kicsit olyan volt, mint amit néhány elmebetegnél tapasztalunk, akik önkéntelenül elismélik, ha valamit mondunk nekik. Ugyanakkor mindenhez akadt hozzáfűznivalója, hiszen eléggé felkavart állapotban volt. De megjegyzéseinek hangereje és nyomatéka mégsem emelkedett a nyilvános közlés küszöbe fölé. Egyszer tévedésből az érzékiség szót használtam, majd rögtön helyesbítettem magam. Ám ő addigra már felkapta, és alig kivehetően azt fűzte hozzá: „Érzékiség, ez egy jó szó, az érzékek!”, és közben megfogta Ulf karját, demonstrálandó, hogy alapjában véve milyen egyszerű és nyilvánvaló jelentése van ennek a szónak. Persze ez sem volt életképes hozzászólás, gyakorlatilag nem vettük figyelembe, s ezt tudta ő is, és mint ilyenkor mindig, elnémult volna; de azon az estén valahogy szüksége volt a beszélgetésre, kire-

kesztetten, mindenáron, és úgy látszik, ez az ösztön erősebb volt az állandó mel-
lőzöttségéből fakadó szégyen és kudarc fájdalománál.

Időnként, ha éppen kedvet kap rá, felkeres egy jól öltözött, erőteljes fiatal-
embert, és az többnyire rendelkezésére áll. Ezért nem kell fizetnie. Testi jóbará-
tok. Egymásról nem sokat tudnak, semmi mélyebbet, egymás életútjáról éppen
csak annyit, amit egy cigarettaszünetben elmond az ember, majd könnyen elfe-
lejt. Így csinálják, pont, ahogy magazinok ezrei már megírták, sőt még ajánlot-
ták is. Ilyen példaszerűen segít magán ez a kettő, akik a magányos és kötetlen
életet részesítik előnyben. A ház előtt búcsúzóul megcirógatja a fehérnadrágos
férfi arcát. Szelíd és kellemes látvány, életbölcsséget tükröz, semmi frivolitást.
Egyúttal összegző gesztus, a szelíd rokonszenvre és arra az eszköztárra utal,
amely mintegy kiiktatja a szerelmet a szeretésből. Így inkább egyfajta liberális-
demokratikus intézményt jelenít meg, amely káosz- és szorongásmentes, a sze-
relem a jónak rendelődik alá, domesztikált és a szabadságnak van szentelve. A
szorongás az atomerőművekhez kötődik. Senki sem kényszerül arra, hogy a
gyökereinél, a nemiségben viselje el. És láthatólag sokaknak sikerül így provin-
cializálni, kitelepíteni a szorongást.

Már pusztán a *kapcsolat* szó gyakori használata is kézizzadásgátló hatással van.
A hangzásából is érzékelhető kereskedői alaposság igyekszik mesterségesen kon-
szolidálni az érintkezést azzal a gyökeres veszéllyel, amit a szerelem lényegében je-
lent a közjóra nézve, és igyekszik kalkulálhatóságot csempészni abba a szférába,
mely még mindig a legeredendőbb, legáthatolhatatlanabb és legzavarosabb az em-
ber számára. Előfordulhat, hogy a lehetőségek összességének uralása, a totális
megengedettség, a konzum az idők során valamelyest változtatnak majd ezen, és
minden kötöttséget meglazítanak és feloldanak. Ahogy a történelem nélküli ember
a múltak kihűlt szcénáiban, a Poroszok, Stauffenek, fáraósírok elnagyolt tablóiban
leli örömét, úgy a szerelem nélküli embert aligha izgatja fel majd más, mint a szere-
lem konzervált maradványai. Egykor szívesen megtapasztalná még, milyen is volt
valójában egy erotikus kaland, vagy hogyan is festett az a szenvedély, amely szabá-
lyok, erkölcsök, akadályok áthágásában nőtt nagygyá.

Számunkra, mobilis, felgyorsult és összevegyült városiak számára a társ-
választás vonzó és taszító erők „szabad” játékában dől el, kedvüinktől és hangu-
latunktól és az ingerkínálattól függően. Az erotikus valóság, az adódó alkalmak
külső megjelenése mintha tökéletes képet nyújtana magáról a lélekről, annak
zűrzavaros, rend nélküli szükségleteiről, ambivalenciái sokaságáról. Soha többé
nem fogunk találkozni azzal az emberrel, akiről első látásra tudjuk, hozzánk va-
ló, mint senki más, ő az igazi. A mi életformánk számára, amelyben egymástól
egyre kevésbé, ám az egésztől egyre inkább függünk, semmi haszna sincs a szív
efféle szépséges illúziójának, lassan kiveszik érzéseinkből. De, minél kevesebb
engedelmességgel tartozik a lélek a külső céloknak, annál zabolátlanabban érvé-
nyesül a legbensőbb ambivalencia-érzések uralma. A pusztán észre épülő, a
közös szociális sors elviselésétől mentesült kapcsolat nyelve valamifajta kom-
plex igen-nem, oszthatatlan magja pedig lángolás-hidegség. Egyedül az a döntő,
mi tetszik éppen a léleknek – és hamarosan nem is tetszik már neki, mint tudjuk,
hiszen a lélek a viszontagságok terepe általában. A lehető legnagyobb külső sza-

badság és legkisebb felelősségvállalás feltételei között megtörténő találkozás a tudattalan kényszereinek, gyönyör- és szorongáshangulatainak kiszarolt áldozatává lesz. Ezen a területen, ahol minden, ami szociális (valamilyen közösség felépítése, a kulturális örökség átadása, hagyományozása) elveszítette uralkodó szerepét, akadálytalanul közlekednek a hangulatok az alkalmakkal, a külső ingerek, újdonságok a gyors lakóhelyváltásokkal, és ebből az áradó forgalomból, amelyben a kívánt az adottal csak rövid távon találkozhat, nem válhat ki egyetlen, mégoly erősen elhatározott kötődés sem. Sodródunk valamennyien.

M. látogatása. Négy évvel a válásunk után egy könyvet hoz vissza, és most megint, új ruhákban és rövidebb hajjal, ott ül ugyanazon az ablakpárkányon, mint utolsó közös esténken. Minden elfogódottság nélkül, rögtön rólunk kezd el beszélni. Hogy én akkoriban a legjobb úton voltam ahhoz, hogy mindent, ami pozitív, kiirtsak belőle. Hogy én mindig csak megvetéssel beszéltem a szakmájáról, az anyjáról, az ízléséről és a múltjáról. Emlékezetéből kiesett minden szerelmes szó, de elevenen él benne valamennyi nekem felróható kicsinység, és szó szerint idézi a szavaimat. Micsoda hitvány mulatság! Az ilyen vizionálásban, talán, évődéssé, tapasztalt emberek évődésévé oldódhatnak az egykori kín. De milyen ízetlen és közönséges most teljes lelki nyugalommal és természetességgel előszámlálni azt, amit akkor csak páni félelemmel és belesápadva mondott volna ki az ember. Egész idő alatt csak ez a lélektelen leszámolás vezette, amikor rám gondolt? Ha nem váltunk volna el, akkor azt tartanám a legsúlyosabb válóoknak, hogy képtelen fájdalommal és nagylelkűen emlékezni rólunk. Megborzadtam, amikor búcsúzóul, hirtelen megcsókolt. Soha többé! Te, soha többé!

Házat örökölt a filigrán, fiatal nő, a városi közlekedési vállalat alkalmazottja, izgatottan beszél a házról, a nagymamáé volt, nemrég halt meg, meghitt kis menedék!, mondja az egyik munkatársának, aki már házasember, de a hétvégét vele töltötte. Tervek és tervek. A nő lerajzolja egy papírszalvétára a házat, oda akarja csábítani a férfit. Most, hogy élete ilyen fordulatot vesz, alig bír magával, lelkendezik és aggodalmaskodik, és mind tolakodóbban kínál közös jövőt egy néma, számára szinte ismeretlen férfinak. A férfi egyre idegesebben forgatja a karikagyűrűjét, hitetlenkedve nevetgél, kissé csóválja a fejét, mintha ez azért mégis túlzás lenne, közben titkon, mintegy próbaképpen, saját helyzetére vonatkoztatja a fordulatot, alaposan mérlegelve mindent, a bokájától a haja tövéig.

A harmincas évei közepén járó kerületi tisztviselő intelligenciáját villogtatja álmos és némán ott ülő felesége előtt. Kritikusan világít rá bizonyos hivatali esetekre, mi több, távolságtartással szemléli saját szakmáját, így este, a bárban, italozás közben. Mivel nem kell tartania semmilyen ellenvetéstől és neveltségességét leleplező pillantástól sem, egyre jobban belelovalja magát, és mind mértéktelenebb hencegéssel mesél a közigazgatásban tapasztalható visszaélésekről, valamint, hogy ő mit szándékozik tenni azok ellenében. Amint így előadja magát, és nem kell tekintettel lennie senkire, intelligenciáját mind izmosabbnak érzi, az összefüggések átlátása pedig mámorítólag hat rá. Ettől egyszeriben feleséget is becsebbebbnek látja; saját kárpoztalásához valamivel okosabb asszonyt szük-

séges, ilyen képzelt hát magának. Az ilyen, kockázatmentes társaságként mellette ülő nő igen alkalmas kábítószer számára, hogy megerőltetés nélkül tarthassa nagyra magát. Ám a nő, egy-egy oda nem tartozó hozzászólással elárulja, mennyire nem érinti a dolog, mennyire nincsenek azonos hullámhosszon – a fiatal tisztviselő szárnyalása, keserű bosszúságára, néhányszor megtört már a partnerkapcsolat e hiányosságán. A férfi (a hivatalt szapulva): „Hogy mibe kerül mindez az adófizetőknek!” A nő: „Dehát nincs valami más szerv, amelyik megoldhatná?” Férfi: „Ugyan! Azt próbáld elképzelni, mibe kerül ez az adófizetőknek!” És ezt igen nyomatékosan, szinte dühösen mondja, hogy végre az asszonyt is elkapja a hév. Az ő alkata azonban nem olyan, őt senki és semmi nem tudja különösebben kihozni a sodrából. Erre a férfi hirtelen elhallgat, a nő sem kérdez többet, nem tudakozódik tovább. Fizetnek, majd nemsokára felállnak az asztaltól. Mikor felsegíti a nő kabátját és egymásra néznek, a férfi szemében frivol szánakozás önkéntelen és olthatatlan fénye tükröződik.

A nagyon vegyes közönség látogatta lokálban felfedezünk egy férfit, negyvenes éveinek elején járhat, valószínűleg igen rendes ember, a kora miatt kissé zavartan áll ott, nyugis helye van egy irodában, így szombat este csak körül akar nézni egy kicsit, mellette kissé molett, alacsony, kacsacsőr-szájú felesége. Mindketten feszengve, vagy ahogy ők hiszik: hanyagul támaszkodnak a bárpultnál, macák, seftelők, kártyások, totál-elvarázsoltak között. Minden szombaton kirándulnak ide, és közben nem csekély belső izgalommal élék át, hogy itt, ebben a környezetben miként válik egyszerre csak különlegessé mindaz, ami rajtuk középszerű, szokványos, átlagos. Az egyik külső kerületből utaznak a városközpontba, ám valójában a középből a perifériába vezető utat teszik meg, ahol a kispolgár lesz egzotikum. Az asszony a kocsmai melegben sem veszi le prémkucsmáját, hiszen kint tél van. A mellettük felszabadult helyre homokos pár telepszik, kis retikül, eau sauvage, selyeming. A jóember és a feleség összenéznek – azzal a bizonyos sokatmondó pillantással –, és úgy kell magukba fojtaniuk a kuncogást. Valami sajátos visszamaradottság, alulfejlettség, valami bakfisszerűség árad belőlük, mégpedig mindkettejükből egyformán. Mindamellett jól elvannak egymással, tekintetükben nem bújkál barátságatlanság, agresszivitás. Szemérmesek, mint egy vöröskínai szerelmespár, ugyanakkor egészen perverz módon vizslatják az itteni mozgásokat, enélkül már meg sem tudnak lenni, ez vonzza őket újra meg újra a fáradt, rég varázsát veszített romlottság barlangjába. Nézi az ember ezt a különös párt, és szeretné tudni, milyen szexuális exterritoriumon élnek ebben az egyetemes, istenverte baszó- és váló-társadalomban? Látszik rajtuk, hogy öleléseik mindig ugyanúgy végződhetnek: az apró asszonyka felvonja a szemöldökét, és szelíden, de kissé visszafogottan elneveti magát, ahogy felnyílik férje reszkető szemhéja, és mintha valójában egyikük sem érzékelte volna a dolgot akkor, amikor történt. Aztán mégis megmaradnak egymás mellett. Talán az asszony az, aki egyre gyakrabban érzi szükségét, hogy bejöjjenek a belvárosba, és beleszimatoljanak e kocsmai találkahely légkörébe, melynek lökött-kevert közönsége egészen más ingereket kínál, mint az olcsó szórakozóhelyek, ahol az egyszerű lemeztelenedés silánysága mellett nem marad semmi sejteni, kilesni, felfedezni való. Ilymódon az alvóváros asszonya a legjobb úton van, hogy céltudatos álmodozóvá váljon, anélkül, hogy közben eltávolodna férjétől, noha eb-

ben a változásban inkább ő az előjáró és a férje a követő. Ők ketten mindig is készek voltak *együtt* kuncogni a szerelem tökéletlenségén.

Az ő birodalma az obszcenitás. A fiatal laboránsnő a szexuális visszhangok és át-változások szentivánéji álmában él. Bárhova kerül, bárhova néz, számára minden tele van szexuális vonatkozásokkal, és *ezt* ki kell mondania, rendületlenül, akár csak a hamutálban lévő cigarettáról téve egy apró megjegyzést, olyan stílusban, hogy másoknak megüsse a fülét. Amikor vasárnap a családjával találkozik egy vendéglőben – az apa és az anya az asztal egyik oldalán, ő a másikon egyedül – elejtől fogva csak arra összpontosít, hogy a szülőket kellőképpen ráhangolva, az újnemet kispolgári sikamlósság légkörébe burkolja az ebédet. Az egész röntgenlabor legpeckesebb kisköpenyének nevezi magát, és előadja, hogyan telepedett mellé főnöke múltkor a szaunában, ahol mindnyájan egyenlőek ugyan, de azért mégsem tökegyformák. Úgy társalog a szüleivel, mint újdonsült vakációs ismerősökkel a Club Mediterranée-ben, csak csipkelődve tud velük vagy éppenséggel ellenükben beszélni. Ezzel nem provokálni akar, nem is megszabadulni tőlük, hanem inkább a közös hangot keresi, az egyetértést, az egyaránt felhangzó nevetést. Feltűnő, hogy az anyát elég hamar elragadják a gyermekéből áradó ingerkedés hullámai, és először csak nevetgélve, majd mind ízetlenebbül és nyersebben rukkol elő leplezetlen célzásokkal, melyek egyre szűkülő körökben az apa férfiassága körül forognak. A lány azt mondja az apjáról, hogy az testlény, akinek nagyon széles a válla, keskeny a csípője és – a két nő egyszerre neveti el magát. A testlény azonban nyugodtan és jámboran ül az asztalnál, jóra való ember, elnézően mosolyog, és kissé restelli magát. A két nő közösen ugratja, igencsak frivol hangon dicsérik képességeit, noha az apa csendes és becsületes képe nem hagy kétséget afelől, hogy a családban elfoglalt helye már régóta a pénzen és javakon, nem pedig valami fergeteges szerelmi művészetten alapszik. A turcsi, kiugró orrú anya lányára kacsint, és annak pimasz hangján próbálkozik: eztán majd megint gyakrabban felejtí pizsamáját a fürdőszobában. A lány éles nevetése: „Nézd csak, a papa még belepirul!” Majd rövidre rá nyújtózkodik egyet a hosszú fehér férfiinges szoláriumtündér, és azt mondja az apjának: „Én, persze, nem tudom, milyen vagy az ágyban, hiszen sejtelmem sincs, mit csinálsz, ha egyszer nincs kés és villa a kezében...” És így tovább. Nem tudja eldönteni az ember: különösen dörzsölt a gyerek vagy a pornokrácia bizonytalanságában szorong valójában? Bizonyára nagyon élénken kell kísérleteznie, ha meg akarja magát értetni az emberekkel – és számára az élénkség az obszcenitással egyenlő. Vágyakozó, nélkülöző, magányos, többé-kevésbé ismeri a kicsapongásokat, mint bárki más. Ám ő beszél. Kibeszéli *azt*. Ezáltal megvalósítja nem annyira a szex, inkább az erotika egyik formáját. Ő beszél, vágyakozik *arra* – mire is? Tulajdonképpen semmi másra, mint obszcén beszédének kiapadhatatlan, végtelenül zajló áradatára, és arra a kellemetességre, hogy beszédének folyamában fürdőzzék. Fantáziája nem különösebben gazdag, amit lát és mond, nem groteszk, ám néha mégis találékony lesz, mintha hirtelen leigázta volna egy nyelv, noha teljes olvasatlansága kétségtelen. Ám elég gyakran vár hiába, a szexuális szellemjárás ege nem küld ihletet, ilyenkor bizonytalansága butikszerű lesz, a televíziós közkincsból vett lapos szólammokkal segít magán. Így az ő szentivánéji álmának varázslata, jobb híján, a labor főnöke, aki meztelen szaunázóvá változik.

A leendő anya élete a leendő anyák körében; mind szolidárisak, nagyjából megértik egymást, egész kis terhesek tanácsa gyűlik össze kedden Helennél, csak a házmester marad meg öreges, mogorva remeteségében. Tájékozottak, sápadtak, most hagyják abba a dohányzást, kissé zsíros a hajuk, farmert hordanak és pólót, fölötte népi mintájú kötöttárut, igényük a mind nagyobb tájékozottság (ezt röviden és összefoglalóan irodalomnak nevezik), legszívesebben permanensen vitatkoznak, így védekeznek a boldogság, boldogtalanság és más megfoghatatlan dolgok ellen. Helen férje jogász, szőke, erősen ritkuló hajú, kecskeszakállas, a terhesség negyedik hónapjától az SPD tagja. Az otthon összeállítható skandináv bútorok iránti vonzalma érvényesült három és fél szobás lakásuk berendezésében. Jó, modern párkapcsolat. Lomhán és barátságosan érintkeznek egymással, túlzások és lángolás nélkül. Az úgynevezett irracionalitást éppen ezzel a megnevezéssel teszik helyre, és tartják kontroll alatt. A munkával és egyéb kötelezettségekkel kapcsolatos beállítottságuk, amennyire lehet, pozitív. Mindenben van valami jó. Szeretkeztek, összehoztak egy gyereket. A nő a teljesen együttes létezés e nyitott terében hordja ki a gyereket, a kerület leendő anyái megosztják vele tapasztalataikat és gondjaikat, némileg szorongva, hiszen szülni fognak, de a legtermészetesebb dolgok tudásának aligha vannak már birtokában. Csupa meleg, szolidáris fészek, már a legcsekélyebb egyetértés esetén is, ahol az emberek a maguk kis egészét óvják, hogy szembe tudjanak valamit állítani a rettenetes egésszel, ahogy a világ valóságosan van. És jó is ez így. Mert az egyes embert mindenünnen csak szakadék környékezi (azé az agresszív öncsalásé is, hogy nem így van). Nem marad más hátra, mint még a társadalmiság legidétlenebb ócskaságainak összehordása: apa, anya, gyerek, ezek szülő-gyermek csoportot alkotnak, és összeszövetkeznek a bölcsődéssel-óvodákkal, az önszegélyezés területi tanácsaival, a saját szükségletre dolgozó műhelyekkel, a kocsmák plénumával és a bejárható városrész pszichoterápiájával. És mégis: hogy szeretne az ember mind jobban különbözni ezektől a perc-emberektől, az egészen és kizárólag maiaktól. Milyen kevéssé lehet kielégítő csakis és kizárólag a mában élni. A szenvedély, maga az élet kívánja meg a regressziót (sokkal inkább, mint az anticipációt) és gyűjti erejét elmúlt birodalmakból, a történelmi emlékezetből. Hiszen honnan venné...? Benne lenni az összeszövetkezés síkjában, ez került az eltépett gyökerek helyére; a diakronitás, a vertikálitás a levegőben lóg.

Kíváncsi lány lépett be, egy férfival jött, aki üzenetet hozott nekem, de nem tartozhattak szorosabban egymáshoz, és a férfi távoztával hamarosan magunkra maradtunk.

A lány kérés és magyarázkodás nélkül helyezkedett el a székekben, és amikor szótlanul szemügyre vettem, halkan, titokzatosan elnevette magát, alig lepezve további szándékait. Én még sose találkoztam vele, a nevét sem értettem. Itt ült hát a könyvtárszobámban, és valóságos jelenlétét számtalan emlék, titkos várakozás, elraktározott boldogság szövevénye borította el. A felkínálkozó zsákmány meglepi a tétlen vadászt, mi több, alapjában véve gúnyt űz vele. Az ilyen fogást, mint valami idegen testet, először sok beszéddel csócsálja az ember. Szavakat küldünk előre, ahol még nem hihetünk a szemünknek. De a szép lány sem burkolózik mesterséges hallgatásba, sőt, feszültségét oldandó, hossza-

san és őszintén cseveg művészetről, aktuális eseményekről. Tolonganak a számonkérhetetlen dolgok, így az első órában. Ugyanakkor éberem figyelni az ember, hogy az ingyenes kínálatból mikor fog kilógni a lóláb. Hiszen valamit biztosan akar, különben nem lenne csak úgy itt. Mindenesetre feltűnő, milyen egyetlen a hangszíne, hogy biztos hanghordozása néha hirtelen kibillen, hogy szokatlan szélsőségek között ingadozik a hangereje. Hasonlóan a süketekhez, akik csak nehezen tudják kontrollálni a saját hangjukat, váratlanul sokkal hevesebben és hangosabban kezd beszélni, mint közlendőjének szerény tartalma és a hallgató közelsége indokolná. Arra jövök rá, hogy ő valakinek az ikertestvére. Mégpedig, úgy tűnik: az anyjáié.

Mert egyszerre csak megkeményednek és erőszakosak lesznek a mondatai, kezeivel már nem magát kellett, hanem az asztalt söpri, majd hadonászik, mint valami veszekedő háziasszony a lépcsőházban. Látszik, hogy egész fedezéke, pszicho-páncélja az anyja, és ha felcsapjuk a sisakrostélyt, lent, úgy köldökmagasságban látjuk a kicsit, amint felnéz zavart tekintettel. Persze, sokan vannak ilyen gyámoltalanok, akik *szabadon* téblábolnak, mondhatni, kényszerűen szabadon, hiszen manapság az életformák külső szabadsága elől senki nem menekülhet. Tizenöt évesen az első komolyabb kapcsolat, el is tart öt évig, szabályos házasság; húszévesen megint anyátlan árván: ha elbizonytalanodik, az anyja hangján kezd el károgni a családi tűzhely fedezékéből. Együttlétünk a meghasonlás groteszk aktusa felé közelít. Ezt kedvetlenül érzékelem ugyan, ám előbb felszított és szertelenül beképzelt szerelmetességemet nem tudom hirtelen újra lehűteni. Közben szétnyílt, szabadon hagyott, pőrén engedékeny ajkairól már azt kellett volna leolvasnom, hogy a szóáradat elapadtával ellenállásának erői is kimerültek. Én ellenben maradtam a szavaknál, és testét gyengédségekkel becéztem, mert egyszerűen csak rajongva tudtam egyáltalán megérinteni és elviselni az ismeretlent. Ekkor ő, már a karomban, váratlanul azt mondja: „Félek tőled!” Merthogy túlságosan odavagyok érte. Én szinte meg sem hallom, és nem is tudok mit tenni, további kedveskedéseimmel csak fokozom ijedelmét. Úgy érzi, szavaimmal valami dermesztő képtelenség csúszott az aktusba, amire nem került volna sor, ha némán ledöntöm, és magam nem kerestem volna némi kis menedéket nála. Kicseréljük nézeteinket, eldiskurálunk, aztán, ha már jól kifárasztottuk egymást, akkor együthálunk, de szótlanul, csendben! Ez csupán a laza szimpátia folytatása más eszközökkel. Figyelemre méltó: ahogy előbb én rettentem meg hangja ingadozásától, úgy később ő szavaim fordultától, asztrálól ágyra, véleményről vallomásra, kimondásról suttogásra, tudásból dadogásba.

Blönduosban, Izland északi partjainál, és a Hotel Blönduosban, melynek nincs étterme. Csak az Esso-kútnál akad valami: krétafehér csirkecomb kocsonyában. Egyemeletes ház, rikítópiros tetővel, előtte utcai lámpa, vigasztalan és erőtlen, mint egy autójavító megvilágítása. Barna és zöld színt vált a tenger, felhőjárástól és mélységtől függően. Piszkoszöld domboldal a part felett, rajta birkák legelnek. Négy magányos táviróoszlop áll ott, mintha csak egymással tartanak az összeköttetést. Haszontalan, bezárult kötelék, kiszakadva a világ hálózatából, mint ez a lehetetlen hely maga, melyet észrevétlenül még távolibbá, még messzibb, kietlenebb északká tesz. És állandóan ez a fény, mint valami mester-

ségesen tartósított derengés, nem tudni, alkony vagy hajnal fénye-e, még éjfél körül is a lávafekete parton és a lávafekete ég felhőin, amikor áttör rajtuk a Nap, és gyorsan, mint egy pásztázó reflektor, végigfuttatja fénykörét a pusztá tájon.

Eddig és nincs tovább valami gaszág elkövetése, rablás, súlyos emberiség elleni büntett nyomán? Akik a tengert nézik, mindig várnak valamit; valaminek az érkezteről állandóan sugdolóznak, hajó vagy üzemanyag, hulla, nimfa vagy tengeri szörny – amit kivet a tenger. Az elementum, mely hallgatni nem tud. Mely csak beszél, ítélet és fontolgtatás nélkül; szófogadatlan, nincs füle a földre. Mely létmódjában ellentmondásmentes egész. A föld üres gesztus, kérdés ívéhez hasonló, a víz felé fordul. A kérdőjel, mint egy fül körvonala. A fül csak befogad, mint az öl. Minden forma szexuális, hegyes és kerek, míg szellemileg teljesen át nem hatják egymást: így nyomul a válasz férfiasan a kérdés ölébe.

Százötven kilométer kelet felé Akureyri, a kikötőváros, ahol egy idős hölgy áll a Hotel Edda recepciójánál. Ez iskolaépület, amit nyaranta vendégfogadóvá alakítanak át. A folyosókon tejleves szaga érzik. A hölgy nagyon szabályos németességgel kérdezi a fogadópuhl mögött álló lányt, hogy ők, ő maga és a férje, aki időközben csendben felment a két kofferral a lépcsőn, másnap meddig maradhatnak a szobában... A lány lagymatagon válaszol, torokból dünyögve: „Ö... féltizenkettőig.” Ámde az idős hölgy tovább beszél, kedélyesen és körültekintően érdeklődik a másnapi továbbutazás lehetőségeiről. Meddig van a reggeli, hogy lehet itt taxit szerezni? A lány mogorván válaszol: „Első utca balra, aztán a második jobbra.” Az idős hölgy azt mondja: „Olyan boldogok vagyunk, hogy megkaphattuk ezt a szobát.” Érthetően akarja kifejezni magát, de mondatai mind választékosabbak lesznek, ahelyett, hogy leegyszerűsödnének. Kezeit összekulcsolja a pulton, és ráérősen tovább beszél, kissé túláradóan, de az alakoskodás melléköngéi nélkül, úgyhogy azt lehetne mondani, tiszta szívvel folytatja ezt a felesleges társalkodást. Hogy milyen szerencsések, a férje meg ő, hiszen végül is szezon van, ők meg nem voltak bejelentkezve – „Szezon?”, kérdez rá, nem lévén biztos, helyesen fejezte-e ki magát. Elragadtatottan még egyszer köszönetet mond az izlandi lánynak, mintha az ő mélyen személyes és önzetlen vendégszeretetét élveznék.

Másnap reggel, férjével együtt, aki az érkezés után közvetlenül felment a lépcsőn, és este nem mutatkozott, holtan találják őket, egymás mellett az összehúzott keskeny ágyakon, kedves szobájukban. Mindketten mérget vettek be, és még úgy feküdtek, ahogy a halált várták, hanyatt, kéz a kézben. A rövid, heves görcsöket összefont, szinte egymásbatört ujjai teljes közvetlenségében viselték el. Minden arra vall, hogy az asszony halálos betegsége készítette őket erre a lépésre, amit nem mertek volna megtenni otthon, ahol a lányukkal, vejükkel és az unokákkal éltek egy fedél alatt. Így házon kívül haltak meg, egy izlandi körutazás végállomásán, szép rendben hátrahagyva leveleket, pénzt és a Haláltúra egészen pontos útitervét. Az idős férfi, a hűségés útitárs régóta nem beszélt már. Úgy tartotta kellőnek, hogy miután megállapodtak, több szó ne essék, és haldéktalanul vegye kezdetét a hallgatás.

A *Quelle* áruházban egy alkoholista házaspár áll sorban a pénztárnál. A férfi mogorván, leszegett fejfel oldalaz felesége mellett. Az asszony minden külső ok

nélkül többször erősen összecsapint jobbra szemét, mintha frivol titkot osztana meg egy láthatatlan valakivel. Rövid, ismétlődő program a zavart idegzetben. Egy önkéntelen borzongás hatására gyors egymásutánban kapkodja a fejét, majd barátságosan, de egyúttal szorongva, torzan nevetgél egy bizonyos irányba, ahol nincs senki, és ahonnan nem is szóltak rá. Kivörösödött, puffadt, pikkelyes arcán kapkodó drámát játszik a szorongató sorbanállás, az idegen emberek szoros közelsége. Úgy tűnik, nevetgélessel, a nevetgélés barátságosan szerte-szórt törmelékeivel védekezik a túlzott szorongás ellen. Vigyorba ránduló szája balról jobbra mind mélyebben ülő és mind lukasabb fogcsontot fed fel. Nagyon nagy, citromsárga ébresztőórát vásárolt. Mihez kell neki ébresztő? Az első pohárhoz? Én a főbejáratnál álltam az üvegajtó mellett, és egy lehetetlen kertibútorral vártam a barátomat, aki a többi részét hozta. Az alkoholista pár éppen akkor jött kifelé, mikor hazaszállításhoz pakoltuk magunkra a rakományt. Az asszony megjegyezte férjének, hogy nekünk aztán sikerült jól eltorlaszolnunk a bejáratot. Nem nagyon voltunk ugyan útban, de úgy látszik, az asszonynak kimondottan jólesett átélni és ki is mondani, hogy ő maga képviseli a rendet, és mi vagyunk a rendbontók. A barátom durván ráripakodott: „Fogd be a pofád, te vén marha.” Ekkor úgy éreztem, mintha egy sérült embert rúgtak volna hasba, még ráadásul. Mert én csak részvétet tudtam érezni irántuk, bár csak néhány kockát láttam sorsuk filmjéből. Amikor utolértük őket az utcán, az asszony megállította férjét, és halkán, mintha valami híresség menne el mellettük, azt mondta neki: „Egyszerűen levénmarházott engem!” „Kicsoda?” kérdezte a férfi. „Hát az ott”, válaszolta az asszony, és felénk intett a fejével. Oly sok óvakodó nevetgélessel és kísérteties előzékenységgel próbálta elhárítani a körülötte lapangó bántást, és végül mégis mélyen megsértették. Nem ingerülten, hanem valóban megbántva álldogált tovább, és elismételte magában a szidalmazást, és még hihetlenebbnek találta.

Az Amazonas menti őserdők egyik indián törzsét bemutató filmben egy anyát látnak, meztelenül ül a gyermeke mellett, aki rettenetes hasgörcsöktől üvölt. Az anya beszél a beteg fiúhoz, de nem tud mit tenni, nem tud segíteni rajta. Akkor egyszeriben átérezzük, milyen szörnyűséges rabságot, micsoda gyötrelmes tehetetlenséget jelent nem tudni azt, amit mi, túlcivilizáltak tudunk, hogy szükség esetén megmenthessünk egy emberéletet. A nem-tudás e kényszerhelyzetét még nyomasztóbbnak és szinte rémálomszerűnek érezzük, hiszen a gond, a félelem, a fájdalom gesztusai tökéletesen megegyeznek a mieinkkel, és valójában nem akarjuk tudomásul venni, hogy ezek az ismerős megnyilvánulások a bensőben egy egészen másfajta értelemhez társulnak. Egy pontosan behatárolt tudathoz, melynek éber, rendszerező pillantásában nem tükröződik vágyakozás és csodálkozás, bizalmatlanság és bizonytalanság; a vadászat, a hit és az eleven közösség intelligenciájához, mely nem ismeri sem a kapzsiságot, sem az önzést. És akkor ott ül ez a nő a fűben, és nem tud mit tenni, a tűznél megmelegített kezét teszi kicsinye hasára, meleg állatvért ken szét rajta. Csak a meleg, ez az egyetlen medicina, amit adhat. A gyermek meghal. Látjuk, amint a fenéke kékesvörösre színeződik. Akkor az anyja egy fekete pulóvert húz rá, talán a legnagyobb értékét, amit valaha szerzett. A törzse ugyanis ismeri a fazekasmesterséget, és edényeit néhány civilizációs ócskaságra cseréli be a

szomszédos törzseknél. A halottra adja rá a pulóvert. Könyörög a gyerekek, mondjon valamit, nyissa fel a szemét, kiabáljon megint. Most hosszasan sír, és közben többször, erősen összeszorítja a szemhéját, mintha úgy préselné ki a könnyeit. A holttestet nemsokára egy nagyon sekély gödörbe teszik, kint a falu előtt. Az anya rajta hagyja a pulóvert, a hosszú útra egy üveg vizet tesz mellé, pohárral együtt, a sírba. Az elföldelés után, mikor elment a többi asszony, akik csak a temetésnél voltak mellette, a gyermek haláltusája alatt nem, a bezárult föld láttán fogja fel, hogy elvesztette gyermekét, és jajgatva szólítja még egyszer. Másnap reggel azonban mintha már elszállt volna a gyász. A többiekkel együtt útnak indul az egyik szomszéd törzshöz, amellyel üzletelni szoktak, hét óra járásra esik az esőtől felázott őserdei talajon. A halott gyermek, miután útra vált közülük, immár ahhoz a szférához tartozik, amellyel az eleven nem érintkezhet, és ahová a gyászoló emlékezet sem követheti. A rítus megváltása a hirtelen, azon melegében való feledés.

Vajon mi nem elsősorban azért gyászolunk oly hosszasan és szentimentálisan, mert e nélkül mélységesen egyedül lennénk, és mert társadalmi kötődésünk nem lép túl azon a kettős cellán, amelybe minden emberrel: az anyával, az apával, a szerelmünkkel, a gyerekekkel, külön-külön zárkózunk be? *Egyetlen* szeretett lény elvesztésével számunkra a világ omlik össze, és megmutatkozik, micsoda társasság nélküli létben élünk. Mert nem létezik eleven közösség, melynek kényszerűen szüksége lenne feledésünkre és tetterőnkre, hogy ne veszélyezzük önfenntartását és a hozzátartozók összességét.

Egy amerikai katona, miután 1949-ben dezertált, majdnem harminc évig rejtőzködött Nyugat-Berlinben. Német barátnőjének lakásában talált menedéket, ellátást és fedezéket a külvilág ellen. Egészen a nő haláláig. A rohamosan változó külvilágról csak a televízió és barátnője elbeszélései révén volt valami elképzelése. Még a balkonra sem merészkedett ki soha. Olyannyira nem ismerte ki magát környezete mindennapjaiban, hogy amikor előjött rejték helyéről, és fel akarta hívni a rendőrséget, hogy mint katonaszökevény jelentkezzen, nem igazodott el egy német telefonfülkében, ahol pénzbedobós készülék volt. Egyszerűen nem tudta kezelni. Egy járókelő kellett, hogy megmutassa neki.

A szakmájában kudarcot vallott férfi, az asszony és az ajtó, amit nem lehet becsukni. „Csinálj már végre valamit azzal az ajtóval!” szól a nő. A férfi csüggedtséggel teli, szakszerűsködő fogásai az ajtón, mélységes mélabúja, ahogy *matat* az ajtón.

A férfi, törzséhez húzott térdekkal a padlón, lágyan hintázik a fenekén. A nő lehajol hozzá, a létezés kínálatából egyet kiválasztva, kiterjesztett karokkal: „És a Nap?” A férfi közönyösen vállat von és érintetlenül hintázik tovább. Semmi vágy.

„A világ tele történésekkel, és talán átalakulóban van. És te nem csinálsz semmit, csak hülyén ide-oda hintázol.”

A férfi és a nő, mindkettő amerikai szövegeket fordít, igazi kolostori magányban élnek rossz hangszigetelésű, modern lakásukban, mely tömve van könyvek ezreivel és számtalan folyóirattal, főleg azzal, mert mindketten bolondulnak a folyóiratokért, s ráadásul naponta többször ülnek a rádió mellett, egymással

szemben, politikai és kulturális beszámolókat hallgatva, híradásokat a világ minden sarkából, rövidhullámon is, távoli válságövezetekről, s mindezt pontos időbeosztás, hetente egyszer felállított műsorterv szerint.

Ebben a kortörténettel zsúfolt barlangban, ahol két ilyen mértéken felül tájékozott, szétpattanásig informált fej alig tud kitérni egymás elől, már nem kerekednek viták és harcos disputák, amelyek egyébként közéleti érdeklődésű emberek között szokásosak. Ezek ketten inkább valóságos világkép-párbajokat vívnak egymással, pontosabban szólva: váltakozva képviselt politikai álláspontok táncában forognak sebesen. Ha a *férfinak* az jutott eszébe, hogy az SZKP legutóbbi kongresszusán elfogadott külpolitikai határozatokat képviselje röviden, akkor a *nő* az el nem kötelezett országok chartájából idéz serényen vagy az iszlám felszabadítási mozgalmak szellemében mond ellent neki. Viszont ha a férfi a nyugatnémet politika idegenrendészeti kérdéseiben foglal el liberális, integrációbarát álláspontot, akkor a nő egy-két élesen megfogalmazott konzervatív ríposztal vág vissza: „És nemzetünk szelleme? Mit tanítanak majd a pedagógusok egy olyan osztályban, ahol a gyerekek húsz százaléka külföldi?” Ha a férfi egy más alkalommal az olasz fasizmus anarchoszindikalista maradvány-elemeire merészel hivatkozni, kemény leckét kap a proletár internacionalizmus álláspontjából. Ha a nő egy gyötrelmes félórában az atom-napállam jövőjét vázolja fel, a súlyos válságoktól és megpróbáltatásoktól terhes megaindusztrializmus soha nem tapasztalt kíméletlenségét, akkor a férfi óvatosan egy lány forradalmat vázol, egy posztindusztriális szolgáltató-társadalmat körvonalaz válaszként, amelyben a dolgozó népesség többsége humánus segítséget nyújtó, és a szabadidőt megszervező szakmákban tevékenykedik majd. Ily módon váltogatják álláspontjukat, napról-napra, jobb- és baloldal, múlt és jelen, optimizmus és pesszimizmus között, s nem ritkán tér vissza egyikük mai érve holnap, a másik ellenérveként. Párbeszédekben minden politikum forгатókönyvek és konfliktus-modellek tömegévé oldódik, amelyekkel a végtelenségig el lehet játszani és egymást kölcsönösen ingerelni. Alighanem a tiszta opponálás l'art pour l'art-járól beszélhetnénk, ha nem rejtőzne az egész mélyében egy, mindkettőjüket űző, nagy szenvedély – egy okos, beteljesületlen szerelem, erős, mint az első napon, amely elfüggönyözött ablakok mögött él és tenyészik, az információk üdítő áramában, a világképek melegházában.

A két idős hölgy, testvérpár, ott ül egymás mellett, a telefontól. Egyikük férje megint kórházba került. Legyűrhetetlen, kialudhatatlan életuntság. A telefon kemény, határozott csengése, majd az öregember alig hallható, szánalmas hangja a betegágyból. Még egy utolsó távbeszélgetés. Testetlenül, csupán egyetlen érzék, a hallás közvetítésével. A következő beszélgetés már az emlékezés lesz. Így, a testvérpár külső érzékeitől lassanként távolodva, tér meg érzéseikbe.

Egy nő dalra nyíló ajkai, ahogy tánc közben hátrahajlik, férje stílusos mozgását követve. A *Megbízhatatlanok* egyik slágerére táncolnak kedd este a Resiben, a régi berlini szórakozóhelyen, melyet azóta leromboltak, immár a földdel egyenlő. A férfi már alig emlékszik a szövegre, néha dűnnyög valamit, itt-ott, a refrénnél, míg a nő, akivel a slowfoxot táncolja, hangtalanul és ajkának szinkron mozgásá-

val, mintegy álomban susogva, végig kíséri a dalt, és még betéve tudja minden sorát. Vajon kihez szól az emlékezet e melódiája? A nő makacsul ringatja a fejét, és múltakba fakult tekintettel kinéz kettejük párosából, a köröttük forgó, hideg terem sarkaiba. Nincs közös emlékezés.

Keddenként a Resiben. Milyen szomorú is tud lenni egy ilyen üres és hideg nagyterem, amit mégiscsak tömegekre méreteztek, és csak emberek forgataga képes fel-fűteni. Ám mostanra elmaradoztak. Az öregek otthonából érkezett magányos vendég asztalánál szívni kezdett a csőposta nyílása, szívott, mint a tornádó, úgyhogy már arra gondolt: csak nem az a lent ülő feketeség akar így magához szipkázni titkon, a lukon át. Ám ekkor egy dobozka bukkant elő a csőből, bizonytalan ujjakkal felnyitotta, és egy kis levelet talált benne. Csakhogy abban norvégül vagy svédül volt írva valami, 261-es asztal, ott kellene bemutatkoznia, vagy jelentkeznie az asztali telefonon keresztül? Dehát skandinávul? Úgy egy szót sem tud. Skandináv hölgyekből és urakból álló turistacsoport akarja még átélvezni egyszer a mi öreg Resinket, ezt a szép szórakozóhelyet. Ők küldik neki a levélkét, ő azonban nem érti, és marad a helyén. De azért örül neki.

A Ruhesitz am Zoo-ból való másik úr hasonló küldemény útján foglalt magának helyet két idősebb hölgy asztalánál, barátnők Brix-ből, kissé túlcicomáztak, kissé túl fiatalosra vannak véve sovány lábakat rejtő puhaszárú, magas-sarkú, rátétes csizmájukkal. Már látják, kit sikerült most kifogniuk: Megint egy mókamester! Mindenesetre jobb, mint a néma fátermörder múltkor a Kempins-kiben, vagy az a folyton zsörtölődő a Potsdamból.

Ez itt egy tréfacsináló, abból a németesen-jókedélyű fajtából, amely minden társaságban, lehet az öregebb vagy fiatalabb, majd minden irodában, a tágabb famíliában, minden társasutazáson, sőt már minden iskolai osztályban is megtalálható. Az ilyen alakok mindeddig még kizárólag a férfiak körében fordulnak elő nagy számban, sőt, ha lenne még valami végső, lepusztult rezervátum a férfiasság és a hódító férfigesztusok számára, akkor talán a megszállott mókamester szomorú sorsa lenne az. Igazi rokonszenvet ritkán kelt ugyan személye, ám az általa kiváltott hatás mégis mindig komolyabb annál, mint lapos tréfálkozásából és a társaság hahotájából sejteni lehetne. Sem indítékaival, sem az illető szűkebb körben elfoglalt helyzetével nem vagyunk soha teljesen tisztában. Előszörre a kívülálló legbanálisabb típusát látszik megtestesíteni: egy olyan valakit, akivel mindenki egyetért. Akinek célja a kiegyenlítő közép, akinek különösen súlyos izoláltsága miatt a középpontba kell kerülnie, akinek társas kapcsolatait természetellenes hiányát kell ellensúlyoznia a hülyéskedés féktelen túlzásaival, ami garantáltan figyelmet és azonnali tetszést vált ki. Míg serényen gondoskodik a társaság hangulatáról, senkinek sem jut eszébe azon töprengeni, hogy mi bánthatja ezt a tréfamestert, mi lehet a baja. Vicceinek szakadatlan áradata azonban csakúgy örületből fakad, mint a sikoltás, vagy az értelmetlen motyogás. Csakhogy: mivel az ő örülete a nyilvánosság terepén zajlik, biztos helye van minden rendszerető társaságban, hiszen a nevetés mindenkor egészséges. Ha azonban valaki némileg kívülről és elfogulatlanul szemléli az illetőt, akkor egy meghíusult, lényegében tárgyát veszített megszállottság vonásait fedezi fel rajta. Ezek egyszerűen egy teljesen az átlagosságba süllyedt művésznek mutat-

ják őt. A maga ripacs módján magányosságunk legbántóbb paródiáját adja ez a magányban-mulattató ember. Ugyanakkor ráébredünk, hogy valami reménytelen kényszer szorításában viccel, és néha szinte szorongva érezzük át, milyen veszettül egyedül van. A hallgatóság, egyébként, nem talál semmi kívánatosat, sem kivetnivalót erőszakolt szerepében. Nem szeretnének a bőrében lenni, sem szíjat hasítani a hátából. Nincs, aki titkon ne látná annak a szerencsétlen flótásnak, aki valójában, és olykor mégis egészen jelentőségteljes funkciót tölt be a többiek számára. Például, egy éppen csak formálódó csoportban legtöbbször ő az első, aki határozott alakot ölt; nem tehet másként: neki ki kell tűnnie. Ám a későbbiekben már csak ritkán talál követőkre is.

Vicceivel csupán a készséget hozza létre az összegyűlteken, hogy azok mindnyájan egy valakire hallgassanak. Ilymódon itt úgyszólván a bolond lép fel elsőnek, a király majd csak az ő végszavára jelenik meg a színen. Az igazi vezér azzal szemben tűnik ki, aki szószátyár csupán, aki a hangulatot csinálja, és aki egészen biztosan képtelen az irányításra, ha a dolgok komolyra fordulnak.

Az öreg mókamester itt a Resiben inkább olyan típus, aki a saját hangját élvezzi a legjobban, humornyik és ráadásul még hengegő is, egyáltalán nem feledkezik meg személye propagálásáról sem: hogy vele aztán biztosan nem unatkozna az ember öreg napjaiban. Akár egy kabaré színpadáról, elszórakoztatja a két öreg hölgyet, azt adja elő nekik, hogy ő nyugdíjas ugyan, de azért hébe-korba még el-eljár Nyugat-Németországba mint kereskedő, és hogy közben mik meg nem esnek vele. Csak most nemrég történt Frankfurtban – az „üzleti negyedben” –, hogy verekedésbe keveredett, ő, a maga 68 évével! Ám, mivel ő *egyszer* megtanulta a judót, *mindig is* meg tudta védeni magát. Ez alkalommal is, amikor már a földön feküdt, és a fickók a combjába tapostak: „Az nagyon tréfás, tudják, amikor úgy belegyalogolnak az ember felső combjába.” Ekkor ő kiosztott egy átszállót, mire az egyik fickó teljes hosszában hanyattvágta magát. „Én aztán kaptam egyet az orromra. Én ezzel semmi esetre sem akarom mentetetni az orrom formáját, és ezek a könnyzacskók is megvoltak már, mielőtt még elpáholtak volna.” A megkopott, kiérdemesült konferanszié modorosságaihoz tartozik, hogy túlságosan sokat foglalkozik saját személyével, és poénkodását mindig én-el kezdi. Ilyenre emlékeztetett most ez a kereskedő, és a két hölgy habozott, mielőtt kissé zavartan, kegyet gyakorolva elnevette magát. A férfi rendületlen sztorizásából mind világosabbá vált: egyáltalán nem a saját programját adta elő, az én sem a sajátja volt, hanem inkább egy önkéntelenül mintául vett entertainer figuráé, aki nem a televízióból ismeretes, hiszen azt megelőző időkből dereng felénk; talán valamelyik frontszínház komikusa volt az, aki egy vészterhes órában egyszer s mindenkorra szóló hatást tett rá, akit *egyszer* hallott, és azóta *mindig* észben tartott. Mivel a komikus stílusát tette sajátjává, a későbbiekben könnyedén tudott hasonló elmésségeket önállóan költeni. Így egész életében aligha eshetett meg vele olyasmi, amire ne tudott volna annak talpraesettséggel reagálni. Egy apró megjegyzésből, mely az összes többitől eltérő módon hangzott hamisnak, egyszeriben kivilágzott a meghasadtság, a kettős szerep. Frankfurtban ugyanis másodmagával volt üzleti úton, mint „én és a képviselőm”. Az előbbi előreengedte a taxinál, és míg az utóbbi a következő kocsihoz várakozott, éppen akkor érte őt a támadás. Hiszi a piszi, nevetgélt a két hölgy elnézően.

Szemben, az irodaház harmadik emeletén, késő éjszakáig égnek a villanyok. Ma születésnapot tartanak ott. Az alkalmazottak, akik különben a papírokkal és a számítógép billentyűivel oly csínján bánnak, most egymás karjába omlanak, összeborulnak vagy széttáncolják a termet, ami még munkájuk áporodott szagával van tele.

Az irodaház harmadik emeletén ma megint születésnapot tartanak, pontosan úgy, mint egy évvel ezelőtt. Hogy tudnak, akár csak éjjel egyig is, eldarvadozni éppen abban az irodában, ahol holnap már kora reggel megint a munkájuknak fognak majd nekiülni mogorván? Hát pont ezért! Éppen azt az asztalt akarják egyszer már, úgy lendületből, megbecsteleníteni, amelyen különben csak makulátlan táblázatokat tologatnak ide s oda.

Szívbe tévedt pillantás. Egy lány levelet ír a kávéházban. Én úgy ülök, hogy a látószögébe kerülök, amikor felnéz. Amikor felemeli a fejét, és elgondolkozik, a szememet találja ott, ahol a gondolatait keresi, és a szemüvegem lencséjébe réved.

Fent, ahol nevetünk, mindkét nemnek egyformák az esélyei. Lentebb a testek egyenlőtlensége, az összekülönbözés. De, hogy a nevetés lenne néma testünk legnagyobb szociális vívmánya...

Akkoriban találkoztam ezzel a fiatal lánnyal. Szépsége kissé zavarba ejtett, gyakran bámultam a falat vagy a saját kezeimet. Hagytam, hadd beszéljen, majd három óra hosszat hallgattam, amint naivan és tetszelegve, élénken és szűziesen előadja elrugaszkodott nézeteit, és gyanútlan marad egész valójában. Azt tapasztaltam, hogy egy csodaszép, húszéves lányt az égvilágon semmi sem érdekel annyira, mint saját hogyléte és titokzatos átváltozásai. Csak most, a múlt héten vált hirtelen és minden alap nélkül oly szerfölött öntudatossá. A minap még magában énekelve vonult a szupermarketen keresztül. Majd húszévnyi távolságból borsószem királykisasszonynak nézem az ifjú hölgyet. Bólogatok, nevetek tompán, és közben csak az jár az eszemben: de szívesen megrontanám. A leány nem gyanakszik ugyan, ám a nárcizmus vakító pikkelyű páncélja megvédi a csábítástól, szédítéstől, szép szavaktól, hiszen ő, aki alig tud figyelni másra, nem függ mások figyelmétől sem. Aki elég örömet talál saját magában, abban nincs meg az a kívánsággal elegy kíváncsiság, ami ebben a korban lehetővé teszi a csábítás érzékelését. A moziban csak a vidám filmeket szereti. Minden vágya, hogy filmrendező lehessen; vagy valami vezető, teljesen mindegy, hol. Engem emlékeztet egy hideg, szűzies nőre, Buñuel valamelyik filmjéből. Erre azt mondja: „Buñuel? Sose hallottam még.”

Amikor felhívott, azonnal érzékeltette: vannak olyan erényei, melyeket nem kell szégyellnie. Hiszen a vonal túlsó végén csengő kacagás elég egyértelműen azt sugallta: ha látnál, biztosan nem tétováznál, hogy találkozz-e velem... Hogyne hallanánk már a hanghordozásból is, hogy megalázott és megszorított vagy elkényeztetett és körülrajongott valakivel van dolgunk? Emlékszem, amint elmesélte, hogyan rakott össze tizennégyévesen egy vágyálmot, amit le is írt – nappali álmodozás, melyben ő úgy jelenik meg mint egy „félelmetesen csinos lány, tehát nem én, hanem egy félelmetesen szép lány, akit különösképpen

nedvelnek (!) a fiúk...” Elszólás? A kedvelnek a fiúk és a nedves lesz a fiúktól összezavarása? Hirtelen úgy éreztem, az elszólás résén át belelátok ártatlanságába. Akartam is mondani valamit, de végül csak egy idétlen bókra futotta: hogy igazán nem kellene szépnek képzelnie magát, hiszen a valóságban is szép. Közben elvörösödtem. Azt hiszem, nem értette pontosan, mit mondtam, vagy sóváran zavaros tekintetem láttán ajánlatosnak tűnt gyorsan átsiklania ezen a megjegyzésen. Végül hívott, korcsolyázzak vele egyet. Belementem, mert újra látni akartam. Ám tudom, nekem már nem megy az ilyesmi. Most volt nemrég, hogy öt gyereknek kellett a karomnál fogva lecibálni a jégről, mert nem tudtam egyenesen megállni a lábamon.

Verőfényesek, és már nyáriasan melegnek ezek az áprilisvégi napok. A lokálba ingatlanügynökök érkeznek szoláriumban előbarnított nőikkel. Egyikük, szépségű nő kíséretében, egy távolabbi fülkébe telepszik. A hölgy kabátját azonban az én székem mögötti fogásra akasztja. Mikor visszaindul, halkán odaszól nekem, aki magányosan ülök a párok világának macskaasztalánál: „Aztán vigyázzon ám a hölgy kabátjára!” Így nézek hát ki! Hogy e romlott társaság, e bűnbanda ruhatárosának merészelnék szólítani. És ráadásul még azt képzelik, kegyet gyakorolnak, a tavasz boldogságának morzsáival szánnak meg, mikor bizalmas kapcsolatba hoznak ezzel a tiszteletreméltóan szokványos szépséggel, Christa Kallipygos-szal. Aki fekete nercbundát hord, a fekete nercnek legfeketébbikét.

Az anya, a lánya és a lány kolléganője azon tanakodnak vacsora közben, hogy honnan van rajtuk ez a mértéktelen és mégis teljesen örömtelen falánkság. A lány magyarázata: mi mást is tehetne. Leüli a nyolc órát az irodában, estére túl fáradt ahhoz, hogy még elmenjen valahová, akkor aztán eszik, utána a televízió, közben megintcsak eszik: nassol! Hát, igen. Ez a normális élet. Egyszer az íróasztalszomszédjával közösen végigcsináltak már egy kúrát, sok mozgás volt benne, meg diéta is, igen, de aztán egy évre rá már meg sem látszott rajtuk. Hát, igen. Így aztán jóformán nincs mit tenni, ez a normális élet. Tudják, hogy nem lenne szabad, ennek ellenére folyton esznek. Betegségek? Igen, ott vannak a betegségek is. A lábát meg a szívét fájdtja. Túl keveset mozog, az is ártalmas. Az asztalszomszédja (a lakossági bejelentőben) azt mondja: tavaly kiszedtek belőle egy ekkora darab epekövet, de az biztos nem a sok evéstől lett. Különben más baja nincs. Bárhol leülök, már eszek is. Persze, ennék csak feleannyit. Mindig elhatározom, de betartani, betartani, az nem megy! Estére érek haza, aztán mindkét szülőm nagyevő, nem lehet csak ott ülni, egy falat nélkül, aztán meg kínálnak is: egyél csak, hiszen olyan jó, és tényleg finom, és nem is kell kétszer mondani. Merem állítani, ha egyedül lennék, le tudnék menni 70 kiló alá, ahogy egyszer már sikerült is a kúrán, amikor diétáztam. De így, otthon vagy veletek itt, nem tudom megcsinálni. Az anya azt mondja: a kitartás, a kitartás, az olyan nehéz. Egyszer, kétszer, hát Istenem, még csak megállja az ember, de a kitartás!

Ilyenformán egész vacsora alatt a mértéktelen evés káros voltáról beszélnek szakadatlanul és önkínzó módon. Begubózva egy elszigetelt élettérbe, egysíkú és ostoba szépségideálok nyűgében, többségében karcsúbb környezetük csúfságára, kétes, diétás gyógyászatot képviselő orvosaitól megigézetten nem találni

ezeket a kövér nagyevőkön semmit, amit pazarnak, vagy erőteljesnek lehetne nevezni. Kicsapongásukban, dőzsölésükben nincs semmi fényűzés, erő kifejlés. Valami tiltott dologra fenik a fogukat, gátlástalanságuk meghunyászkodó. Ahelyett, hogy terjedelmesen felmagasodva, megmutatnák dús idomaikat, melyekhez oly könnyen társul gyönyör és büszkeség, asztalaiknál szorongodnak, gyötörő önmegvetésben, amit csak néha vált fel egy adag közömbösség, amikor vállrándítva még egy göngyölt húst vesznek tányérjukra, hisz' mit számít az már. Olyan jó íze van – és mégis benne semmi öröm.

L., a divattervező New York-i és tokiói útjáról mesél. Ám valójában az a kérdés foglalkoztatja, hogy honnan ered a művészileg aktív nők teremtőereje („kreativitása”). Elmondja, az ő anyja huszonekét évesen szült először. Az anyja úgy véli, saját gyermekkorra semmisült meg, törlődött el ezzel. Akkortól fogva nem volt többé gátlásos, ha valamilyen hivatalos ügyet vagy egy bevásárlást kellett elintéznie. Pedig ez az idegen autoritás előtt fellépő gátlásosság mindaddig kísértette, és még férjes asszonyként is kislánnyá vált, hacsak egy üzlet valamilyen alkalmazottjával került is szembe, akinek manapság már tényleg nincs sok köze a piacok nyilvánvalóan érzéki világához. És mégis, számára minden férfi, aki a pult mögött állt, titkos tulajdonost, birtokost, egyfajta hatalmasságot jelentett, akitől úgy kell kérni valamit. Amikor fizetett, minden egyes alkalommal az volt az érzése, hogy az összekuporgatott kinccsel ügyeskedik, nem pedig irodai munkájának prózai, szokványos csereeszközét adja ki.

Aztán a gyerek egy csapásra megszabadította ettől az ügyefogyottságtól, de, állítólag, saját gyermekkorától is megfosztotta, ahogy az anya évekkal később nyíltan beismerte lányának, nevezetesen L.-nek.

Ám ha valakit megfosztanak a gyermekkorától, vélekedik immár L., az annyit jelent, hogy elpusztítják emlékezetének táptalaját. Emlékezés nélkül pedig nincs kreativitás. Akkor nem tudtam erre mit mondani; de L. rövidre zárt következtetése további töprengésre sarkallt, és egy ideig nem is hagyott nyugodni. Eszembe jutott, hogy gyakorta milyen túlságos kelletlenség, sőt mérhetetlen unalom fogott el, mikor nők (vajon mind anyák voltak?) beszámolóit hallgattam mindenféle gyermekkori élményeikről. Nem csupán elbeszéléseik voltak színtelenek és unalmasak, hanem mindenekelőtt annak az utólagos pajzán-ságnak a hiánya érződött, amellyel egy ember felidéz valami véglegesen elveszettet, hiányzott a megjelenítés ama felindultsága vagy fájdalmas csattanója, melynek révén a másik, a hallgató számára érdekessé tud válni az elbeszélő ember egésze, míg az idegen múlt valamely illanó, szentimentális részletével aligha érezhetünk közösséget. Az általam hallgatott nők emlékezéseit nem színezte át a veszteségérzés aurája. Jóllehet, gyorsan és hajszálpontosan emlékeztek erre és arra a múltból – sőt, talán azt lehetne mondani: visszaemlékeztek valamire, nem emlékeztek és nem múltat idéztek –, de aztán megmaradtak egy lapos, anekdotikus említésnél, indulatmentesen, talaj és gyökerek híján.

A nőket valóban megfosztották az emlékezés hatalmától? És saját szülőiteik tették volna ezt?

A férfiak viszonylag nagy emlékezőképességre tettek szert beérésük éveiben. A nők, úgy látszik, kevésbé gyarapodtak, legalábbis lemaradtak a férfiak mögött. A

tradicionális családban, ahol a gyerekek nevelése és gondozása főként a nőkre hárult, figyelmüket rendszerint a jövőre irányították, és mindenben azt a határtalan önzetlenséget követelték meg tőlük, melyet a megváltozott társadalmi közeg azóta már eléggé elítélt, és részben megszüntetett, noha bizonyos lelki igények és mélyebb elfoglaltságok természetesen nem változhattak meg ilyen gyorsan. Ám az önzetlenséghez szükségképpen társult a gyenge emlékezet is, hiszen erőteljes emlékezete csak az egocentrikus embernek van. A férfi számára gyermeke, bizonyára inkább fia, mint lánya a legkedvezőbb öneszmélkedés eszköze, lévén, hogy saját gyermekkorának épségét gyermeke távolról sem veszélyeztetheti. Még ma is szinte előttem van, hogy apám milyen különös kedvteléssel próbálta belém, a fiúba plántálni korai emlékeit, elveszett ifjúkorát, erőszakosan lediktálva azokat. Képes volt feleltetni a *saját* ifjúságából. Fel kellett neki mondanom, hogyan csinált *ő* evezős csónakokat a testvéreivel, hogy miként vette elő *őt* az apja, mikor először ment haza részegen. Kimondottan autoriter emlékezés volt ez, és gyakran úgy éreztem, hogy a gondoskodás és rövidtávú bizakodás anyai szférájából akart kicsalogatni így, és hogy vele együtt az *ő* múltjába kellene megtérnem, ahol mindketten boldogabbak lennénk. Ritkán emlékezett jóleső elégedettséggel vagy higgadtan; a legtöbbször daccal. Az emlékezés oly erővel tört rá, hogy magával ragadta. A múlt lappangott, lázadott ilyenkor a szűkös, elszegényedett, beérett élet láncai között, mely, így vagy úgy, minden várakozást megsemmisített. Jelen volt benne az *őt* körülvevő viszonyok kétségkívül reakciós háritása. Így, az apai emlékezés erőszakos temperamentuma révén a tudatlan gyermek korán, túl korán tapasztalta annak az elérhető valóságnak a kritikáját és hiányosságait, melynek számos csábítása épp csak kezdte hívogatni *őt*. Megtapasztalta az egyet nem értésben és a szűkösség felismerésében rejlő erőt is, ami nélkülözhetetlen ahhoz, hogy ilyen körülmények ellenében teremtő tevékenységet folytasson. A szentimentális kritika magvában vágyakozás és emlékezés, remény és honvágy elegye hevült még. A higgasztó ész csak később különítette el a szociális-felvilágosult előre-tekintés elemeit az észellenes, beteges viszsza-vágyásától – talán végzetesen hibás ez az elválasztás.

Ily módon az emlékezés nem csupán a férfi kreativitásának tényleges technikája volt, hanem egyúttal a férfi családi uralmából folyó privilégium is. A származás szelleme elsősorban az apában jelent meg.

De nem szerepel-e oly sok élettörténetben a mesélő nagyanya, aki először mélyíti ki a gyermek számára az időt, és tölti belé szakadatlanul a múltat? Nem az öreg asszonyok voltak-e az emlékezők? Eltekintve attól, hogy közülünk, kik csonka családokban nőttünk fel, csak kevesek mellett volt ilyen mesélős nagyanya, az általa előadott történet sem saját élményen alapult, hanem sokkal gyakrabban hagyomány közvetítette, így nem kísérté az a szubjektív emfázis, kínból fakadt betegség, amivel az apa emlékezett java férfikorában.

L. mondja: ahogy elhallgatom mostanában anyámat és a nővérét, mindketten hetven fölött, immár, miután mindegyik túlélte a férjét, újra összejöttek – mire is emlékeznek lánykorukból? Hogy milyen szúrós volt a gyapjúharisnya. Hogy hol vakációztak a legszívesebben. Ám azon már vitatkoznak, hogy ennél vagy annál a nagynéninél. Mesélni semmit sem mesélnek. A múlt nem talaja életüknek. Emlékezésük csak a felszín csücskeit súrolja, a gyapjúharisnya kötését – noha egy egész erotikus kontinens rejtőzik ott, mélyen, jégbe fagyva.

Egy nő számára nem léteznek „végső dolgok”. Egy nő számára „boldog napok” léteznek. Az örökkévalóság a nők birodalma. „Megint egy mennyei nap!”, mondják, még ha csak életük felét éltek is le ezen a Földön.

Így volt eddig. Hogyan lesz ezután, ha az anyák emlékezni kezdenek?

Pina Bausch, *A tisztaság legendája*. Kissé talán ötlettelenül, mégis a monotonia kétségbeejtő világosságával azt mutatja meg ez a táncszínház, hogy a puszta közösülés aktusában, az állítólag legtermészetibb tartományban, ami az embernek még megmaradt, csak úgy nyüzsög a sok hamis fakszni és forma, alakzat és stílus, a *társadalom*. Az örökké felizgatottak soha nem találnak kielégülést.

Az emberi szexualitás egyfajta sziszüphosziáda, egyfajta impotencia-rémálmom. Lankadatlanul törekszik a *természetadta* csúcspont elérésére, ahová a megnyugvás ígéréteinek ereje vonzza. Ám a fogyatékos lénynek nem adatik meg a természetiség csúcspontjának megélése: soha el nem éri azt. Vagy talán az orgazmus rohamát követő rövid, a másodperc feléig tartó elborultságban? S ha a boldog aléltásra, mint legtöbbször, nem futja, akkor két centivel kurtább az üdvösség? A boldogság mércéket és értékskálákat teremt, a relativitás mindig jelen van és nem ismer el semmiféle valóságos csúcspontot. Ezért is az ördög röhögése, mely a régi mondás szerint, minden együttválás után csúfságunkra harsan.

Nem, bármennyire szeretünk is szabadságban tetszelegni – a szerelmen kívül is! –, mindig társaságképesek maradunk, és amíg a *szerelmet csináljuk*, addig csak egy kulturált szériaterméket fogunk előállítani. Ilymódon bizonyára kielégítőbb, ha a formák tökéletes ismeretében fogunk a szerelem dolgához, ahelyett, hogy a *tiszta* szexualitás erőszakos vágyával terhelnénk, amit maga a szerelem képes csak kielégíteni, az örület örvényét tárva elébe.

Egy kambodzsai férfi, mielőtt a Vörös Khmer kivégezte, ezt az üzenetet hagyta feleségének:

„Szeretlek, de te ebből már mit sem fogsz érezni.

Mert csillag vagy te, én meg csak egy giliszta, amit eltaposnak.”

Mert a föld mélye sötét, és a sors megtagadja tőlem a bátor harcos büszkeségét, aki, szerelméhez méltón, harcban esik el. Áldozat vagyok, valaki, akit a házából hurcoltak el, így olyan arcátlan és jelentéktelen, hogy fel sem ismernél az áldozatok sorában. Szégyellem magam, hogy engem, a férjedet, ilyen ismeretlenül és vaktában ragadott el az ellenséges gyilkológépezet. Halálom siralmas és ostoba véletlen szerelmünk nagy és végtelen történetében. Te, túlélő, mérhetetlen magasságokba emelkedsz fölém; csillag vagy a semmi, a giliszta számára. A csillaghoz soha föl nem ér a semmi szerelme. És mégis örökkévaló, mert mindenható ez az üzenet, ami egy férfi utolsó szavaiból veszi erejét.

Film a háziasszonyról, aki agydaganatban hal meg. Egy híres színésznő jeleníti meg a rákos asszony történetét, mely egyáltalán nem kíméli lelkivilágunkat, nem él a tudatosítás ismert érzelem-mérséklő effektusaival, sem a szociális orvoslás lehetőségére sandító szempontokkal, melyeket igazán jól ismerünk az esztétikai moráljukban és kifejezésvilágukban teljesen lealacsonyodott tévéfil-

mekebből. Azok még a legnagyobb emberi katasztrófát is a társadalmi okok feltárásának tűfokán préselik át, és hajszálvékony vigasszá csúrik-csavarják végül. Itt ellenben nem történt semmi, ami kimenthetett volna érzéseink közvetlen szorongatásából. A betegség játéka néma, frontális mozgásokban tárta elénk a rossz és a fátum szinte antikös vonásait, a remény embertelen trükkjeivel együtt – egy ismeretlen drámát, mely egy svéd átlagcsaládból vett, jóindulatúan tehetetlen figurákra húzta rá ijesztő lárvaszokkját. Közben nagyon furcsa volt: érzékelni a *néző* megrendülését, félelmét és iszonyát mint tisztán antiszexuális rezdüléseket – vagy éppen ellenkezőleg, a legmélyebben konzexuálisakról kellene beszélünk? Nézőként átéljük, hogyan hal meg egy ember, maga, személyesen, a sírást, az elragadtatottságot, a mélység teljességét, a legvégső valamit – nem ez az, amit a radikális ölelkezéstől várunk, nem ez-e a szexualitás tulajdonképpeni *lényege*, a gyönyör gyásza? Ám ilyen rettenetes megragadottságot mindig csak fájdalom ad, sohasem a gyönyör, ami sokkal felületesebben foglalkoztat bennünket. A másik ember halála, nyomorúságos, ártatlan, mindennapi halála, az szíven talál. Az együttérzésben megkívánjuk ezt az embert, erekciónk lesz az együttérzésben. Ő meghal, mi eljutunk a fájdalom, az ágaskodás, az elomlás orgazmusához.

Úgy tűnik, minden valóban jelentős várakozásunk egyetlen centrális halál-sejtelem emanációja. Maga a gyönyör is csak akkor ér valamit, ha érezzük: nem fentről jön; a reszkető üresség fölé emel néhány centire.

„Csak mi”, szada kichi futari/Szada és Kichico, csak mi: ezt az írásjelet karcolta halott szeretője bal combjába Oshima filmjében, *Az érzékek birodalmában*, egy prostituált. Szeretkezés közben megfojtotta kedvesét, majd lemetszette a holttest péniszét és heréit. Aztán eufórikus önkívületben négy napig bolyongott Tokió utcáin, nyakában hurcolva urának nemi szervét. „Csak mi”, erről szól ez a súlyos történet. Súlyát méri, hogy a cselekmény cifrázása nélkül zárja körénk egy radikális szerelem klauzúráját, melyben korrump, a tetszés szerinti konzumálás és otthoni frusztrálódás között ingadozva folyton lényegét kerülgető szexualitásunk kemény leckét kap a gyönyör természetéről. Ahogy Szada és Kichico, a kurva és az úr teret, rendi különbséget, időt kiiktató szerelem-izolációba vonul, az mindannyiunkat szerelmünk első fellobbanására emlékeztet, az első nekibuzdulás határtalan ígéretére, bármily rég volt is már. Ami a filmben extrémnek hat, azt valójában mindenki megtapasztalta a nagy találkozások mámorító kezdetén: a kizárólagosságot, a dolog lényegileg aszociális voltát, az eksztatikus ágaskodást a mindennapok és a munka kimért üzemmódja ellenében, melyben a nemiszervek bújócskája és az időrabló vágyakozás szabatáznak számít. Ám a legtöbb szerelmes számára az első nekibuzdulás már a szenvedély végső határait súrolja. Ami ezután jön, meg sem közelíti. A máornak nincs helye a társadalmi életben. Jóllehet ennek terméke, ez állította szolgálatába a szenvedély társadalomellenes csábszerét, hogy biztosan befogjon egy újabb részecskét. *Az érzékek birodalmában* azonban egyfajta generátor működik, mely fizikai dörzsölés révén mindig újratölti a vágy áramát, a gyönyör konstruktivizmusa ez, mely csak telítődést, emelkedést, túlradást ismer. Megmarad aszociális, hermetikus rituálénak, és nincs benne sem könnyelmű játékoság, sem emléke-

zés, sem az ingerek iróniája, még ha az elején Kichicót gyakran megnevelteti is az alábbhagyni nem akaró vágy hatalma, még ha Szada ajkain mindvégig ott bújkál is a kívánság *jól ismert* vigyora. A gyönyör izoláltságában nem létezik a rossz, a külvilág bántó ellenségessége, valamiféle perverzió mocska, a biológia, és végül nincs evés, nincsenek álmok, nincs munka; a szexuális közlekedés mindent eltisztít az útból. S mivel a Föld egyetlen más élőlénye sem rendelkezik az ilyen szexuális pazarláshoz és autonómiához szükséges természeti adottsággal, a film egyben az emberi nem alapdilemmájának tantörténete is. Mert, mint mondtuk, az örökké tartó gyönyört hajszóló vágy az érzékek konstrukciója csupán, és a valóságban nem generál kiegyenlített rendszert, melynek révén a szerelmi teljesség a végtelen ismétlődésben állandósulna. Itt is a vég a dolgok első mozgatója. Úgy tűnik, mintha a szerelem és a vágy, mértéket nem ismerve, az elkerülhetetlen végzet felé tartana, hogy csak a halál, az érzékek martalékának teljes felőrlése jelentheti a végső csúcspontot, ám ez a halál hatja át valójában már a két ember kezdeti lenyűgözöttségének élményét is, és a radikális szerelem (ellentétben az elközösülttel és ellankadttal) fényűzése nem más, mint az Első Pillanat korlátlan, megalkuvás nélküli kiteljesedése.

Szada és Kichico egyéniségét egyébként éppenséggel a legkevésbé sem oltja ki egyesületeik folyama. Noha mindkettőjük vágya egyformán áttetsző tisztasággal áramlik, a végén mégis a nő szerelme tűnik hatalmasabbnak, jóllehet nem keveredik belé önzés és bosszúvágy, menádikus diadalittasság. A nő az, aki a végső gyönyörben megfojtja, majd kasztrálja a férfit, ám az minden ellenállás nélkül tart vele e határáthágásban, kiszolgáltatja magát ezen egyetlen aktus módjának és mámorának; az áldozattá válás e végső férfiúi kéjéből persze mit sem tapasztalunk már, csak a kifejezéstelen hullá fekszik még ott; míg majd Szada őrjöngésében szembesülünk az észbontó beteljesedéssel. Ennek ellenére: a vég közös, miként volt a kezdet, nem egymás legyőzésére törekedtek, hanem, hogy a szerelem győzze le az időt.

Oshima filmje mint műalkotás egy olyan redukcionista munkája, aki a végtelen eseménysoron át a gyönyör egyetlen vonaglására összpontosít, úgy, ahogy Krapp hangszalagja a gyönyör egyetlen eseményét idéző végtelen emlékezésre. Lényegi különbség van azonban a gyönyörre és a minden gyönyörrel való lemondásra történő redukálás között. Míg a „hármás doboz, ötös tekercs” mindazt *szóba* foglalja, amit itt el lehet mondani, és kiegészítésre aligha szorul, addig az érzékek szigorúan semmit-mondó praxisa sürgető ingert kelt bennünk, hogy beszéljünk az érzékekről, és így kíséreljük meg áthidalni a fájó hasadást, ami abból támad, hogy szexualitásunk képes olyasmire, ami nem megélhető.

Ezzel szemben most egy eredeti darab a kapcsolatok piacáról, az erotikus valóság lapályairól. A kozmetikatanárnő és a perzsa férfi. A platinaszőke tartós, megbízható viszonyt akar kezdeni a szurokfelete hajúval. Közben egyáltalán nem csinál titkot belőle, hogy előbb még egy kicsit „tesztelni” szeretné a férfit. A perzsa elbeszéléseket ír („az egyik novellában, amelyikben te is szerepelsz”), de mindaz, amit ezzel kapcsolatban elmond, cseppet sem érinti az élvetegen és szórakozottan mosolygó, hidegre és fenségesre sminkelt, kőszürke selyembal-

lon-mellényes nőt. Mikor a tesztszemély hallgatásának okáról érdeklődik, a nő azt mondja: „Én olyan vagyok, mint Old Shatterhand, ha elgondolkozom, teljesen nyugodt az arcom, úgy is mondhatnám, szinte buta.” Az írogató perzsa vágyai elementárisak, és az ostobaságot szájszagként árasztó álomasszony sem arroganciájával, sem szerelemgyilkoló felületességével nem tudja kiábrándítani. A nő már az összeköltözésnél tart. Azt fontolgatja, hogy saját lakást bérel, habár még férjnél van. Akkor a férfi, ma este például, felmehetne hozzá: „Szükségem van rá, hogy lássalak... hogy lássalak téged!”, mondja egy bensőséges kézszorítás kíséretében. Ám ez csak egy meglepetésszerű, mindazonáltal nagyon is indokolt, bemelegítő vallomás-közjáték volt, a teszt rögtön folytatódik azzal, hogy a nő most már családi életének mindenféle körülményeit és otthon viselt dolgait taglalja. „Bizonyos ügyeket egyszerűen az anyámra bízok. Megbízatásokat adok neki. Vele végeztetek el olyan feladatokat, amiket nekem kellene megoldanom. Például az anyósomnak évek óta van egy kívánsága karácsonyra. Én azonban túl költségesnek tartom. Anyám most meglátta valahol ugyanazt kedvezőbb áron, tehát, megvetetem vele.”

A kedvező áron történő shoppingolástól nem esik messze annak hirtelen és gátlátalan mérlegelése, hogy egy ilyen viszony, mint a perzsával, alkalmasint megéri-e neki. „Megéri, érted, hogy megéri-e. Tudhatod, mi németek mindig azt nézzük, mit hoz a dolog, mit nyerünk rajta, mi hasznom van belőle nekem, személyesen.”

A perzsa ekkor felnevet, ingerli is, mulattatja is a dolog, kissé zavartan csóválja a fejét. Hiszen tényleg nem teljesen mindennapi, hogy egy nő érzékisége és anyagiassága kölcsönösen szárnyakat adna egymásnak és ilyen leplezetlen szövetségben mutatkozna. Tehát, a nő így gondolkodik: ha tartós viszonyt kezdek veled, miféle garanciákat kínálsz nekem, beleértve a pénzügyi természetűeket is? Ő végül is férjes asszony. Bár, mindig is több tartós kapcsolata futott párhuzamosan egymás mellett. „De Rolanddal (ez a férje), az az emocionális kontaktus, az érzések, a véleménycsere, a megértés, tolerancia, a közösség, mindez végig megmaradt, ezt nem lehet csak úgy, máról holnapra eldobni. Nehogy azt hidd, hogy tíz évig egy látszatházasságban éltem!”

Igen, néhány éve is milyen izgalmas viszonya volt egy másik férfival. Egy férfival, aki csakis önmagával törődött és ettől, természetesen, örült vonzó volt számára. Egy taxisofőr. „Akarod, hogy elmeséljem?” Tehát. Megy haza a kozmetika-oktatásból. Vár egy taxit. Az első elhajt mellette, a szemét. A következő megáll. Ő beszáll. Szóba elegyedik a sofőrrel. Nagyon érdekes a beszélgetés. A házuk előtt kiszáll. A sofőr vele együtt. Tovább beszélgetnek a kapuban. Végül azt mondja a férfinak, annyira érdeklő, amiről beszélnek, hogy, ha van kedve, menjen már fel hozzá. De rögtön szeretné tisztázni, hogy fent őt a férje várja. Az nem tesz semmit, mondja a taxis, ő majd szól a feleségének a rádión, hogy jöjjön utána. Így négyesben folytatódott a társalgás, fent náluk. Az asszonnyal egyikük sem („sem a férjem, sem én”) jött össze igazán. És aztán így alakult tovább. A férfinak nem került sok fáradságába, hogy közel kerüljön hozzá. Kezdett kibontakozni a dolog. A perzsa: „És akkor egy napon...” „És akkor egy napon”, mondja bólogatva és élénk kuncogással a nő. „Mindenki a szíven viselte, hogy ahányszor csak lehet, kettesben lehessünk. Őt égid tartott. Láthatod hát: mindig biztos kezekben voltam.”

(Korábban) egy nőhöz csak a rablás képzete kapcsolódott. Hiszen mindig valamilyen birtokból kellett kiragadni, a családja, a férje, vagy egyáltalán ártatlansága birtokából.

(Manapság) szolidárisabbak vagyunk. Az affektuscenzúra új hazugságai, az elfojtás új játzmái. A zavarossá lett szabadság hisztérikája semmivel sem mozog biztosabban, mint a perfid kispolgári morál görcsölő áldozata. A lány feláll, üvölt, és kezításkájával kétszer, erőből tarkón vágja a srácot, a barátját, aztán kirohan a lakázból. A lány barátnője két székkel odébb húzódik ettől a sápadt, sörösüvege fölött esetlenül és zavartan vigyorgó alaktól, és anélkül, hogy nyíltan kikelne ellene, öklével az asztalt ütögeti, és az egész helyzetet szidja monoton hangon. „De szar, de micsoda szar, hogy ekkora szar ez az egész” (nem: vagy te!). És így tovább, mindig ugyanazt öklendezve. Van valami kényszeres az elfojtott düh e todulásában; szinte úgy tűnik, mintha azért nem tudná felelősségre vonni a fiút, mert nem áll rendelkezésére egy beszéd mód, az egyetlen, ami most autentikus lehetne.

A férfi két ujjá közé veszi a lány nyakláncát. „Csinos kis ékszer.” „Csinos kis micsoda?”, kérdi a fiataikorú. „Ékesít téged”, mondja a férfi és nevet, „igen, ékesít téged. Ékesít... Valamikor úgy mondták: A nő a férfi ékessége.” A lány nézegeti a nyakláncát és hitetlenkedve csóválja a fejét.

Ennyi maradt belőle, egy megghiúsult erotikus szuverenitás fragmentumai.

Egy nő áll a házfal előtt, jobb lába felhúzva, talpa a falhoz támaszkodik, térde hegyesen előremered; ellenállva áll.

Egy nő fényképez téged, lábait szétveti, medencéjét előrenyomja, elkap téged, éles csettenéssel kasztrál.

Egy nő háromnapos csendes magábaszállás és kemény önvizsgálat után, hirtelen, magából kikelve kiabálja: Nem kellesz! Nem kellesz!

Egy nő, kiterjesztett tíz ujjával éppen abban a pillanatban túr bele a hajába, amikor megölelnéd.

Egy nő megijeszt óvatlan kézmozdulatával, amikor hátulról a szemüvegedre tapasztja tenyerét és azt kiabálja: Ki vagyok?

Egy nő rád szegezi kinyújtott mutatóujját és felszólít: Te! Gondold meg!

Egy nő megáll előtted és el nem mozdul. Szíved felengedettséget fürkészi nyájás tekintetedben.

Estéről estére taxi áll meg a férfi ablaka alatt. A sofőr felkattintja a belső világítást és kinyitja a hátsó ajtót. De nem száll ki senki. Helyette, a hátsó ablaknál lévő sztereoó hangszórókból a nő hangja hallatszik, azt mondja: „C'est tout ce que vous avez / je vous laisse seul, et vous le savez.”

Észleled, hogyan megy teljesen veszendőbe, és válik lassanként utópikussá és annál inkább hiányzik neked: az átható emberi tekintet.

Látáskárosító erőknél vagyunk kitéve. Ahogy a levegő, a mérges gázoktól terhes levegő kénsavtartalma simára marja az antik oszlopműveket és márványarcokat, úgy árnyékolja be, homályosítja el szemünk fényét a rengeteg fotó, a képernyők csillogása, a reklámfelületek blow up-ja. Vajon csak a fényét? Minden, ami a

nyílt tekintetben megmutatkozott, visszavonult onnan: a keresés és tudás, a bizalom és számítás, a kedvesség és sóvárgás. Nem látunk, és nem is látszunk.

A hiányérzet akkor jön, mikor méz szembe a tömeggel, szembe a járókelőkkel, az idegen arcokkal, és feltűnik, mennyire semmitmondóak, elmosódottak, és mily könnyen felcserélhetők.

Akkor hirtelen rád néz egy ismeretlen, jobban belédlát, mint a legbizalmasabb barátod, tekintete melegebb, mint saját apádé a megbarnult daguerreotypián. Egyszerre csak ott van, az átható tekintet, mely nem azért fürkész, hogy azon nyomban romboljon, mely megfog és bevon távolába, és tudod, bármeddig méz is tovább, ilyennel az eleven életben soha nem találkozol többé.

Visszatérni az egyszerű járatokhoz, melyek a hang, a mozgás, az arc útján vezetnek az emberhez.

Az emberi arcnak nincs tudománya. Az eleven lény hallucinált egésze megátolja a csalhatatlan jelzések e terepének részletes felmérését. Ennek ellenére lankadatlan megismerő és megítélő buzgalommal közelítünk a másik arcához, a közszemlére tett titokhoz, megpróbáljuk először a sztereotípiák kavalkádját, a hasonlóságok és általánosságok töredékeiből összehordott keveréket szem előtt tartva átlátni azt, hogy aztán gyorsan kikövetkeztessük egy ember jellemét, „benső”-jét. Az evolúció folyamán a földről felemelkedett arc nem csupán az ember legaktívabb szociális szerve, hanem egyben az egyetlen olyan testrészt, mely a maszkot és a fátyolt nem számítva, jóformán állandóan fedetlen, maga a meztelenség, a felegyenesedett járó ember védtelen homlokzatának legfőbb instanciája és tulajdonképpeni képződménye. Ezért hisszük azt, hogy az arcban az egész embert pillantjuk meg leplezetlenül, noha ez az egész csak legérzékibb látszatában válik élményünkkel, anélkül, hogy képesek lennénk világosan megragadni és megfejteni, miként egy álom valódi jelentését sem tudjuk felderíteni szimbolikus struktúrájának ismerete híján. Ha az arc a lélek látszása, akkor következképpen mindig látszatok talányos fátyla is egyben. Ha valaki megismerkedett egy idegennel, és otthon beszámol róla, rendszerint nagyon kevés szót ejt az illető arcáról. Mintha valami intim tabut tisztelnénk, amikor részletesen előadjuk, hogy miféle szimpátiát vagy antipátiát éreztünk egy bizonyos emberrel szemben, ám ugyanakkor elhallgatjuk, honnan is vettük ezeket az ingereket egészen közvetlen módon. Egy arc leírásakor legtöbbször csak a legdurvább külsőségek kerülnek szóba, mint pl. kiálló orr, szúrós szem, stb. Csak ritkán fordul elő, hogy valaki elárulja, beszélgetőpartnerének nem látszott az elülső fog-sora, mert keskeny, mozdulatlan felsőajka az egész beszélgetés alatt szigorúan elfedte azt, s ebből biztosan tudja immár, hogy az illető kemény és autoriter ember. Ám milyen nehéz lenne megfelelően leírni és megítélni az arckifejezés változásának, az arcjátéknak a frekvenciáit, pedig minden hatás belőlük ered. Általában tartózkodunk attól, hogy egy ember külső jegyeiből („melyekről nem tehet”) következtessünk benső lényére. És helyesen tesszük, figyelembe véve azon fiziognómusok elvi természetű kudarcát, akik, Arisztoteléstől kezdve, Lavateren át, egészen a Harmadik Birodalomban végzett antropometriai kísérletekig, mindnyájan hamis elméleteket alkottak, noha jó megérezésekből indultak ki. De vajon hogyan lehetne a jó megérezést hasznosabban alkalmazni, hogy ne torzulhasson hamis elméletté? Úgy kell olvasni az arcot, mint az álmokat; az

arc az álmok nyelvén szól minden találkozásban. Sokatmondó tett, ha egy ember bámul, sokatmondó visszhang, ha egy másik elneveti magát. De sokatmondó: a rád pillantó szemben bújkáló idegenség árnyalatainak sugármezeje is. Az a mélyből táplálkozó elővigyázatosság és az az elementáris bizalmatlanság, amely még mindig ott ül a szemben, legfőbb meztelenségünkben, mikor a száj, az ujjak, az egész test már rég túljutottak a leglesújtóbb elfogódottságon is. A szemben és a szem működésében biztosan többet kell látnunk, mint a genitáliák pszichoanalitikus szimbólumát. A szemben fészkel a tudásra sóvár intuíció, benne csillog az a csábító és hamis ismeretforrás, mely folyton mintha az arc racionális elemzésére biztatna, hogy aztán hidegen megint az imagináció területére utasítson vissza.

Furcsa, mi több, kínos, ahogy életkorunk előrehaladtával szinte kényszeresen azonnal kiismerjük az embereket, még ha csak futólag érintkezünk is velük. Elég a kézmozdulat fluiduma, a járás látványa és rögtön működni kezd a „tapasztalt sejtés” (Heidegger), melynek révén néhány pillantásból, néhány érzéki adatról gyorsan megszerkeszthetjük, sőt, gyakran belső készletet érzünk, hogy megszerkesszük egy ember magatartás-terének teljességét, lepergethetjük lehetséges szituációk tetszés szerinti sorát, melyekben egészen autentikusan van előttünk, ahogy ott áll, ahogy beszél.

A harmincas évei végén járó, Tageszeitungot olvasó PH-professzor arrogáns intelligenciája; számára az a csúcs, ha egyfolytában (pont, mint a kispolgár) motorokról, kitűnő vendéglátóhelyekről, álomszép úticélokról beszél. „Megvanak az (autó)típus új tesztjei, szóval, simán leadja a 250 lóerőt.” Egy pillantás, egy ellesett mondat olyan sok és sokatmondó lényegi rész foglalata, hogy valójában abban a szempillantásban azt is láthatjuk, hogyan használja ez az ember a körömreszelőt, vagy hallhatjuk, mit válaszol, ha a felesége hazugnak nevezi.

A fiatal járásbíró, aki a vádlott előtt próbálja palástolni bizonytalanságát. Nagyon rokonszenves, ahogy bátortalan, fiús mosolyát minduntalan az előírásosan zord arckifejezéssel váltja fel. Nem áll jól neki, nem bírja sokáig. Homlok-ráncolás, fejrázás, aztán megint a bájos, látszólag rendkívül fifikás, a valóságban teljesen zavart mosoly; benne lappang a félelem, hogy nem elég gyorsan látja át a dolgokat, nem teszi fel a szükséges kérdéseket, valami apró eljárási hibát vét, hogy nem szuverén védelmezője a törvénynek.

Hétfőn este a Lakmározóban gyűlnek össze a halhatatlanok, különböző korú párok a szélesebb akadémiai-egyetemi körökből. A férfi, aki a szót viszi közöttük, az asztalfőről mintegy elnöklí a társaságot, egy hatvan körüli sebész, tréfára mindig kész, karjánál fogva kíséri a helyére kollégája feleségét, közben megszorogatja annak felsőkarját, úgy mellmagasságban, azzal a pimasz testi tolakodással, amit egy régi vágású gavallér mindig is megengedhet magának, majd a következő pillanatban már a pincérnővel évődik, aranyfoga villog, páncélos cirrálónak nevezi a felszolgált vegyestálat, és hamarosan jeges szemrehányás éri, amikor tekintete véletlenül a feleségére téved. A nő idősebbnek látszik nála, nagyon szikár, keskeny, csontos arcával, vastag szemüvegével úgy hat, mint egy

főként szellemi értékekben bővelkedő leány valamelyik evangélikus paplaktól, az étlap tanulmányozásához lornyettet húz elő kézitáskájából, némi habozás után rosét rendel, jelezve mintegy, hogy képtelen lévén dönteni a szélsőségek, vörös és fehér, jó és rossz, gyűlölet és szeretet között, az öszvér középutat választja; mivel alig vagy egyáltalán nem vonják be a férje által irányított társalgásba, feltűnően kapkodó idegességgel, mindig egyforma pályán ugrálva, gyors pillantást vet valamelyik arcra, aztán megint maga elé mered az asztalra, hirtelen megint ránéz valakire, majd újra vissza az asztalra és így tovább, fejét madárszerű staccatóban rángatva. Az elején ez az elcsigázott asszony fogadta tüsténkedve a nála valamivel alacsonyabb kémikus kollégájukat, és akkor az üdvözlésnek azt a letámadó típusát választotta, melynél ruganyos léptekkel egészen közel nyomulunk a másik testéhez, majd, a kéznyújtást teljesen kiiktatva, karunkat szorosan a törzsünk mellett könyökből behajlítjuk, és szinte hetykén magunkhoz rántjuk a másik kezét, majdnem mellmagasságig felhúzza azt. Hasonló kézfogásra várákozott mellette a kémikus lánya is, magas és esetlen, huszonöt körüli lehet, egyik lábáról a másikra áll, lábikráig érő kosztümszoknyában, durva szövésű tweedben, nagy szódásüveg-szemüveggel, júniusban tudta le, ahogy az apja mondja, iurisprudentiából az ülnöki vizsgát, úgy csúnya, mintha a jogtudomány tette volna tönkre, mintha intellektusának kiképzését csak a test feláldozása árán válthatta volna meg; gyakorta rövid, kaján nevetést hallat, mintha rájött volna valamire, noha az addig is nyilvánvaló volt; fejét enyhén lehorgasztja és oldalra billenti, mindig szakmájának és vasakarátának birtokában és a lemondás emelkedettségét szemléltetve. Elképzeltetjük őt mint bírát egy bontóperben, amikor elfogultság – emberismeret nyilvánvaló hiányából, a szexuális dolgokban tanúsított nyilvánvaló tájékozatlanságból fakadó elfogultság – miatt elutasítják: „Tudja maga egyáltalán, hogy miről van itt szó?” Azt is elképzeltetjük, ahogy ezek után, mélyen megbántva, a bírói szobába siet, és hirtelen könnyekben kitorve keresgél a törvények között, melyek, mind, ami csak van, egyetlen joghézag örvényében kezdenek forogni a szeme előtt.

Bárkivel akadunk is össze, az illető valahogy mindig ismerősnek tűnik. Elcsodálkozunk, hogy a másik (sosem mi magunk) mindinkább automata módjára viselkedik. Ebből a közelségből lényének egészét már nem tudjuk jól átlátni, ezért egyre nyíltabban az ösztönök és ösztönzavarok, motívumok és látszatmotívumok hálózatát méregetjük inkább, mert a kor előrehaladtával a belső alkat már nem egyszerű, tartózkodó átsejlésben mutatkozik meg számunkra. Némi szorongással fürkészünk, és belátás nélkül azt gondoljuk: hisz’ a lényeknek nincs többretegű burka-bőre, és titokzatos jelenségekkel sem üzen, hol marad akkor a kiszámíthatatlanság és az autonóm cselekedet? A pszicho-bábu drótváza, mely a csontváztól nem sokban különbözik, kibújt a becsületes bőrből, és a szabad játékos helyére lépett. Néha ijesztő, hogy milyen kevés forma létezik, és milyen átlátszó a külső megjelenés azokon az elvékonyodott helyeken, ahol, ami mostanra elvászott, szépség, elevenség és akarat volt egykoron.

A NYOLCVANAS ÉVEK MINIMA MORALIÁJA

Megjegyzések Botho Strauss „Paare Passanten”-jához
és „Kalldewey, Farce”-ához*

„Ahol a legragyóább, fekália kavarog ott titkon”
(Theodor W. Adorno)

I

Legkésőbb azóta, hogy Botho Strauss 1978 őszén publikálta negyedik színművét, s nem sokra rá a berlini Schaubühne Peter Stein rendezésében be is mutatta a *Kicsi és nagy*¹ című darabot, meg lehetett immár állapítani: ez az író a harmincasok generációjának legtehetségebb német nyelvű szerzője, Peter Handke mellett. Az esztétikai érdekelttségű nyilvánosságban kiváltott intellektuális inger hatása alapján pedig Strauss ekkorra minden bizonnyal bekerült a még valamelyes visszhanggal bíró irodalom szerzőinek szűk körébe – anélkül, hogy ehhez napi aktualitások reflektorfényére és látványos fellépésekre vagy nyilatkozatokra lett volna szüksége (melyektől Strauss mind a mai napig tartózkodik).

Ez esetben a „visszhang” persze nem a kulturális publicisztika szokásainak megfelelően értendő, még abban a jelentésében sem, mely valamifajta „vita zajá”-ra utal. Mert e szerző kilenc, tíz elbeszélő és drámai művét, valamint időközben már több tucatnyira tehető színházi bemutatóját sosem azzal az indulatosságában rutinos hévvel tárgyalják, mint, különböző módon és eltérő indokokból, Böll és Grass, Handke és Weiss publikációit.

Bizonyára Strauss körül is zajlik a vélemények elkerülhetetlen, plurális lármája, ám ez még a szuperlatívuszok ellenére is sajátosan visszafogott. Természetesen most megint hallani értékelő hangokat az ősszel megjelent *Paare Passanten*² prózakötet szerzőjéről, akad még olyan is, aki „a nyolcvanas évek német Camus”-jeként magasztalja, ám a harsány és lehetőleg intelligens-skrupulózus felbuzdultság és belelkesültség emfatikus éle és gondolatfutama mégiscsak ritkán jut szóhoz; sokkal inkább a magától értetődő respektus jellemző, vagy a túlzásoktól (konzervatívan) tartózkodó, tehát hűvös tetszés, melyet olykor az áhítat, máskor, minden jószándék ellenére, az irigységből táplálkozó fanyalgás mellézköngéi kísérnek.

Még a túlnyomórészt elutasítók, mint például a saját mércéi szerint baloldali és ma-

* Becker, Peter von: Die Minima Moralia der achtziger Jahre: Notizen zu Botho Strauss' *Paare Passanten* und *Kalldewey, Farce*. in: *Merkur* 36 (1982) 2. 150-160. p.

1 Strauss, Botho: *Gross und klein. Szenen*; ősbemutató: Berlin, Schaubühne am Halleschen Ufer, 1978. december 8-án; megjelent: München: Carl Hanser 1978.; magyarul: *Kicsi és nagy. Jelenetek*. in: id.: *Kicsi és nagy. Két dráma*. Budapest: Európa 1990. 123-242. p. Fordította Györffy Miklós.

2 Strauss, Botho: *Paare Passanten* ('Párok járókelők'). München: Carl Hanser 1981. A mű hat részre tagolódik: *Paare* ('Párok'), *Verkehrsfluss* ('Forgalom'), *Schrieb* ('Íromány'), *Dämmer* ('Derengés'), *Einzelne* ('Egyesek'), *Der Gegenwartsnarr* ('A jelenkor bolondja'). A *Jelenkor* e számában az első rész fordítása olvasható.

terialista irodalomkritika, melynek esztétikai normái nem annyira Benjaminra, mint inkább Lukács (politikailag meghatározott) realizmusfogalmára vezethetők vissza, még azok is kelletlen csodálkozással ismerték el e költészet sajátosan „Mídász királyi jellegét...”, mellyel a nyelv aranyába foglalja e társadalom embermaradványait és selejtermékeit”, még ha „olykor csak aranyfüstbe is”, és a „szomorú-agnosztikus életérzésű” Strauss-t a „jelenkori német bensőségesség legreprezentatívabb és legkifinomultabb képviselője”-ként méltatták – ahogy Michael Schneider írta résztvevő sajnálattal *A hetvenes évek kulturális hanyatlának aspektusairól* szóló, a Luchterhandnál megjelent esszéi egyikében.³

Végül sem itt, sem ott nem vitatja senki, hogy Strauss szövegei, legalábbis az intellektuálisabb publikum körében, újra és újra kortársi érzések, nem ritkán: hasonló érzékenységek húrjait is érintik. S ily módon a mű nyilvánvalóan egyfajta inkább mérsékelt (és szenvedélyeket mérséklő) elragadtatást, látványos megelégedést kelt. Ám ha feltételezzük, hogy ebben némi cinkosság is közrejátszik, akkor melyik cinkosabb inkább: az olvasó vagy az irodalom?

Kérdés még: nem hat-e továbbra is az a mélyebb, alkalmasint előítélettel deformálódott benyomás, miszerint Strauss felettébb poétikus ábrázoló és elemző ugyan – ám csakis válogatottan marginális jelenségek, kalandosan speciális neurózisok, különleges esetek foglalkoztatják. Többször megfogalmazódott már, újabban az e vonatkozásban állítólag teljesen más természetű *Paare Passanten* könyv mellett szólva is, az a felvetés, hogy a szerző mindedig kiváltképpen érzelmi csodabogarakról és apart fantasztaikról (*Marlenes Schwester*⁴), kényszeres hóbortosokról (*Die Widmung*,⁵ *Rumor*⁶) írt, s még a *Kicsi és nagyban* felvázolt szövetségi-német társadalomképben is folyton csak azt a tudj'isten mítől, de bizony meglehetősen bogaras hölgyet tolja előtérbe; a nagy dráma tulajdonképpen egy öreglány (a Remscheid-Lennepi Lotto-Lotte) darabja. Egyszóval, brillírozhat itt az efemer (és néha saját átérzésből és élményből ismert) esetek sürgése, ám a nagy, „ténylegesen releváns” témák valahogy még váratnak magukra. Így is lehet nézni a dolgot, első látásra.

II

„Velence, az év végén, a Szent Márk templom bezárt Sant' Alipio kapujának vetett háttal állva ellent a visszatekintésből unszoló vonzásnak, mely a nagy, éjfél körül már csaknem üres tér vonzásával egyesül. Kerek lámpák ezrei a Régi és Új Prokuratúra ablakain, melyek e nagyon is nyilvános helyet ünnepi belső térré, álom-teremmé változtatják...”

Ebben a teremben, a „Szent Márk tér hatalmas csarnokában”, ahogy a *Paare Passanten* című gondolat-képek utolsó szövegrészének egyik valóságot áthatóan precíz megfogalmazásában hangzik, pillantotta meg Strauss egyszer korábban, „1969 nyarán, a szomorú árnyképét egy idős embernek, akivel sose találkoztam, és akit mégis mindenki másnál jobban tiszteltem; a híres filozófus ült ott, fotókról ismert kopasz, gömbölyű koponyájával, sötét, kerek szemével, melyeknek eleveenségét mintha nem annyira a külső és látható, képszerű dolgok táplálták volna, hanem a hallgatás, a megértés, az idő játszása. Egyedül és magára hagyottan ült a kávéházi asztalnál egy tébolyult turistaroham közepén,

3 Schneider, Michael: *Botho Strauss, das bürgerliche Feuilleton und der Kultus des Verfalls. Zur Diagnose eines neuen Lebensgefühls*. In: id: *Den Kopf verkehrt aufgesetzt oder Die melancholische Linke. Aspekte des Kulturverfalls der siebziger Jahren*. Darmstadt-Neuwied: Luchterhand 1981. 234-259. p.

4 Strauss, Botho: *Marlenes Schwester* ('Marlene nővére'). In: id: *Marlenes Schwester. Zwei Erzählungen* (*Marlenes Schwester; Theorie der Drohung*). München: Carl Hanser 1975.

5 Strauss, Botho: *Die Widmung. Eine Erzählung* ('Az ajánlás. Elbeszélés'). München: Carl Hanser 1978.

6 Strauss, Botho: *Rumor. Roman* ('Lárma. Regény'). München: Carl Hanser 1980.

rábámultam, és biztos voltam benne, csak ő lehet, akit én olyan sokra tartottam magamban." Ezekben a napokban Adorno már holtan feküdt, a távoli Sils Mariában.

A *Paare Passanten* egymáshoz lazán kapcsolódó prózajelenetekből áll: német nagyvárosokban, elsősorban az akkori Berlinben tett éles megfigyelésekből, mikor a szerző jártában-keltében házfoglalók demonstrációjához csapódik, drogosok bírósági tárgyalására látogat el, aztán elüldögél és jár-kei megint a párok között, akik szerelem és elvarázsolt-ság helyett, láthatóan a szociáltechnokrácia zsargonjából kelt, bármikor (szexuális partnerek esetén is) patent „kapcsolat”-ban vannak egymással; nappali álmodozások, gondolatok írásról, irodalomról és művészetről, a média-tömegtársadalom szétforgácsoló világészlelésének közegében, az apokaliptikus no future-érzések tükrében.

Mindez néhány formálisan rokon antológiát juttat eszünkbe. Ernst Jünger *Das abenteuerliche Herz*ét,⁷ melynek utolsó *Capriccio*-ja, hasonlóan, mint Straussnál, egy idegen-szerű, déli varázsének keltette benyomásról szól; még inkább Bloch *Spuren*⁸ és *Verfremdungen*⁹ című írásait, Benjaminszól az *Egyirányú utcát*¹⁰ és a *Denkbilder*¹¹ – s aztán természetesen Adorno *Minima Moraliá*ját, ezt az 1944-47-ben íródott, *Reflexiók a sérült életből*¹² alcímmel megjelent munkát.

A *Paare Passanten*ben Adornónak nemcsak árnyképe jelenik meg, irodalmi és filozófiai mintaképe is átszellemezi a könyvet, és Strauss gondolkodásán egészen a nyílt számadás kísérletéig ható bélyeget hagyott. „Otthonos (ám hazává mégsem lett) táj bontakozik ki, ahogy újra olvasgatok a *Minima Moraliá*ban. Milyen lelkiismeretesen és fényűzően gondolkodtak már az én időmben! Mintha generációk sora múlt volna ki azóta.” Majd a kulcsmondat, a legnagyobb elővigyázatra utaló zárójelben: „(Dialektika nélkül azonnal ostobábban gondolkodunk; pedig muszáj lesz: nélküle!)”

Amit az olvasók közül, akik Strauss prózai és drámai tragikomédiáiban (egyebek mellett) saját melankóliájának önmagába szédült esztétizálását vélik felismerni, ma már valószínűleg kevesen tudnak vagy tartanak számon: ez az író a *Theater heute* kritikusként 1967 és 1970 között¹³ soha, egyetlen létefedésre utaló nyilatkozatot nem tett valamiféle l'art pour l'art melletti szólva. Dolgozatai sokkal inkább a Frankfurter Iskola társadalomkritikai elméletének követéséről tanúskodnak, fogalmilag is az Iskola legjobb esztétikai vázlataiból kirajzolódó csúcsok orientáló hatását mutatják. Példaszerűen kitűnik ez abból a recenzióból, mely a berlini Schaubühne későbbi munkáját lényegileg megalapozó legendás Peter Stein-féle *Tasso*-rendezés 1969 tavaszán Brémában történt bemutatójáról íródott.¹⁴

Stein ebben az udvar által kitartott reneszánsz költőt a rajta uraskodó társaság „emóció-clown”-jaként állította elénk, ám nem csupán a Goethe-i exemplum szép látszatát

7 Jünger, Ernst: *Das abenteuerliche Herz: Aufzeichnungen bei Tag und Nacht* Berlin: Frundsberg-Verlag 1929. (második, erősen átdolgozott kiadás: *Das abenteuerliche Herz: Figuren und Capriccios*. Hamburg: Hanseatische Verlags-Anstalt 1938.)

8 Bloch, Ernst: *Spuren*. Berlin: Paul Cassirer 1930.

9 Bloch, Ernst: *Verfremdungen I-II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1959.

10 Benjamin, Walter: *Einbahnstrasse*. Berlin: Ernst Rowohlt 1928.; magyarul részlet: *Egyirányú utca*. in: id.: *Angelus novus: értekezések, kísérletek, bírálatok*. Válogatta és a jegyzeteket írta Radnóti Sándor. Budapest: Magyar Helikon 1980. 483-520. p. Fordította Tandori Dezső.

11 Benjamin, Walter: *Denkbilder*. in: id.: *Gesammelte Schriften*. IV. 1. Herausgegeben von Tillman Rexroth. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1972. 305-438. p.

12 Adorno, Theodor W.: *Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben*. Berlin und Hamburg: Suhrkamp 1951.

13 A jelzett időszakban Strauss 58 közleménnyel szerepel a *Theater heute* hasábjain; valamennyi olvasható in: Strauss, Botho: *Versuch ästhetische und politische Ereignisse zusammenzudenken*. Frankfurt am Main: Verlag der Autoren 1987.

14 Strauss, Botho: *Das schöne Umsonst. Peter Stein inszeniert „Tasso” in Bremen*. in: *Theater heute*. 1969/5. 12-16. p.

rombolta le parodisztikus formai megoldásokkal, hanem a luxus, a végletekhez közelítő feudális, sokszor egyúttal groteszk pózok makacs képeivel még belülről is továbbélezte a darabban modellált, hatalom és művészet közötti ellentmondást.

A brémai Tassót alakító Bruno Ganz, a maga idiótába hajló görnyedtségig megformált gesztikus ornamentikájával, a Strauss által kigondolt figurák egyikének előképe is lehetett volna, s az ifjú kritikus rendkívül izgatottan követte az előadást, végig szem előtt tartva közben a „mi társadalmunk” minden színházának „szép anakronizmus”-át és a kritikai szellem számára „a szépművészet produkciós és recepciós folyamatából adódó kedvezőtlen szituációt”. Ám éppen ezért teljes helyesléssel szemlélte a régi, még a weimari államminiszter szötte anyag megszüntetve-megőrző elsajátításában Stein által alkalmazott *dialektikus* eljárást is. „Mivel a színház itt mintegy cinikusan, arisztokratikus túllícitáltsággal elégti ki a vele szemben támasztott polgári szépségigényt, úgy aztán arra is képes másfelől, hogy akkor vegye el a polgár kedvét, amikor kedvére tesz” (B. S. az 1969 májusi *Theater heütében*). Ez a következtetés valódi dialektikus csavar volt immár, teljességgel, az Adorno-i esztétikai elmélet értelmében is.

Persze, tucatnyi év telt már el e sorok leírása óta. (S ismeretes, hogy 1969-ben és még inkább 1981-82-ben nem csupán a művészet tette „kedveszegetté” az itt említett polgárok némelyikét.)

Háromszor tucatnyi éve már, hogy Horkheimer és Adorno papírra vetették *A felvilágosodás dialektikáját*,¹⁵ hogy megfogalmazódott a *Minima Moralia*. Az akkori elgondolásokat azóta igazolta már a határaiig, a katasztrófa árnyékába és az elszabadultság verőfényébe jutott gondolkodás. Majd, amikor a világháború és Auschwitz éppen kezdett már múlttá válni, hihetetlen borzalmának pecsétjével az atomcsapás ütötte rá az immár prófétikus hókuszpókusz nélküli számvetésre méltó és emberileg előidézhető örök pusztulás bélyegét. Végzetes jövő tárult fel akkor, telni kezdtek az emberiség visszavonhatatlanul végső napjai.

A dialektikus gondolkodás azonban, mely Marx és Engels után valóban az elképzelhető legmagasabb szintre ért a Frankfurti Iskola tanítómestereivel, még egyszer szót emelt mindenfajta végérvényesség determinizmusa ellenében. A negatív utópia gondolata így az emberi szellem kétségében éleselméjű és vész esetére tartogatott műfogásának tekinthető – valóban soha többé nem gondolkodtak azóta bátrabban és okosabban. Strauss természetesen tisztában van ezzel, mint zárójeles mondatával ki is mondja, s a zárójelek számomra saját szorongatottságát, saját aggodalmait jelzik, míg a *Pedig muszáj lesz: dialektika nélkül!* a mélyen lesújtott emberfő a kétség szorításában vergődő bizonyosságának megváltásvágyát.

A nukleáris fegyverkezésnek az „overkill”-hez – a szemantikai képtelenség leleplezi a már hiányzó fogalmiságot – szükséges készleteken messze túlmutató üteme láttán, a földalatti energiaforrások kétségbeejtő kimerülését és a nyilvánvalóan feltartóztathatatlan földfeletti denaturálódást tapasztalva Strauss megtagadja (magát) a dialektikus csavart, az általános hamisság közepette különösségében még helyes, iránymutató (a konkrét apóriákat egyre majd elemző, és szuverén elvontsággal megszüntető) gondolat végső soron – az ész minden önkritikája ellenére – mégiscsak idealista tételezését. A sérült életben fakadó ezen legújabb reflexiók nem közvetítenek tehát valamennyi elmúlt korokhoz képest döntően új minőséget a sebesült élet közegébe. Ha ugyanis a természeti erők uralása átcsapott egyszer a természet emberi léptékkal mérve irreverzibilis megsemmisíté-

15 Horkheimer, Max–Adorno, Theodor W.: *Dialektik der Aufklärung: philosophische Fragmente*. Amsterdam: Querido 1947.; magyarul: *A felvilágosodás dialektikája: filozófiai töredékek*. Fordította: Bayer József, Geréby György, Glavina Zsuzsa, Vörös T. Károly. Budapest: Gondolat–Atlantisz (Medvetánc) 1990.

sébe, akkor ezen a bolygón az antipozitivistikus, szükségszerűen (szükség szerette módon) utópiára irányuló felvilágosodás is elveszítette régi bázisát. Az intelligens, ám mégiscsak tehetetlen ellen-gondolkodás, a pusztán kritikai elmélet alkalmasint behozhatatlan hátrányba kerül immár a többé nem korrigálható tényekkel szemben. Úgy tűnik, nem marad más, csak az istenek soha nem múló kacaja, mely mindig a legújabb viccnek szól, ezúttal a legutolsó esztelen eufémizmusnak, mikor a globális agóniával szembesülve olyan szavakat szólunk, mint „nullanövekedés”.

Torquato Tasso, a költő, akkor udvari bolond volt ugyan, ám a Gutenberg-korszakban a jövő embere is az irodalom szempontjából. A mai író, a totális elektronika küszöbön álló korszakában csak efemer archeológiai kutatás tárgya még, ellenben teljességgel a „jelenkor bolondja” – ahogy a *Paare Passanten* zárófejezetében olvashatni.

Walter Benjamin, *Egyirányú utca*, 1928: „Ahogy az összezagyválódás és elkoszolódás feltartóztatathatlan áradatába fül a dolgok lényegének kifejeződése, és kétértelműségek zúdulnak a tulajdonképpeniség helyére ...” – Botho Strauss, *Paare Passanten*, 1981: „A korlátlan pszichoszomatika horizontjában minden orgánus naponta változtatja mondanóját. Ez a transzcendentálisan idegen-meghatározottságtól teljesen megfosztott Én ma már csak töredék voltának nyitottságában egzisztál a számtalan rendek, funkciók, ismeretek, reflexek és befolyások áramában, ...önmagukban plauzibilis diszkurzusok oly sokaságában, melyhez képest az egyes dolgok és az egyes ember bármiféle logikája és pszicho-logikája abszurdnak tűnik. A totális evilágosság tárja elénk pluralisztikus káoszát.” És már ezt megelőzően: „Bevezetett, csak magad vagy már és a robbanófejek, szemtől szembe egymással... És tegyen bárki bármit, köreinek megvonásakor, pillanatokhoz szabott céljai követésében ama Földön túli agy alávetettje lesz, mely az atomfelhőben gomolyog.”

Igaz, hogy a kapitalizmus kritikájából a civilizáció egész rendjét átfogó kritikává fejlődött kultúra-ábrázolás (és a kulturdekadenciát panaszoló szövegek) „nagy témái”-ban Strauss nem vet fel alapvetően új szempontokat. S az egészében rendkívüli tudásszomjával és lelkiismeretességgel megírt könyv nem mentes a Strauss-ra olykor jellemző gyengébb részletektől sem: néha a sokatmondó tárcaírói impresszionizmus, sőt, máskülönből éles megfigyelésre valló klisék (az irodaházi alkalmazottak, akik „a számítógép billentyűivel oly csínyán bánnak”, s még hasonló csínyek) talajára téved. Az is előfordul, hogy a felháborodás és radikális indulat túlzásainak intellektuális gonddal történő mérséklése, melynek révén minden látélet vagy szitokszó kiszámítottan és a stílus arányaihoz mérten jön szóba, egyfajta metafizikusságában erőltetett sűgással-zúgolódással szembeni felesleges engedékenységet szül, jöllehet, a Pasolinit vagy Brinkmant jellemző tévelygések nélkül.

Ám amihez nem fér kétség, az a mindeddig nem tapasztalt szemléletesség, mellyel Strauss kitölti az elidegenült, kisajátított vagy eldologiasodott tudat leírására alkalmazott, könnyedén eldarálható makroszociológiai és szociálpszichológiai formulákat, mellyel élesszeműen megfigyelt esetekben éri tetten a szubjektum szétporladását társadalmi interdependenciák diffúz komplexusaiban, a „totalitás médiális látszatának” steril mámorában. Persze, rövid summázatban mindez megint csak túlságosan kultur-kaszszandrásan hangzik. Mert Strauss nem szentimentális géppromboló, vagy a jelenkor distancia nélküli, megveszekedett vádlója, aki nem akarná tudomásul venni, hogy korántsem vagyunk még mindannyian kémiai vagy elektronikusan megmémelyezett pestisgócok, akik különben minden komfort birtokában várják az apokalipszist.

Csodálkozásra és várákosokra kiváltképpen az elszórt esztétikai reflexiók nyújtanak teret. Ezekben Strauss értelme szerint, ám kifejezett utalás nélkül, Adorno azon ítéletét követi, miszerint figurális realizmus útján a drámában ma már lehetetlen eljutni a „történekek ábrázolásáig”, az ipari társadalom reális komplexitása miatt sem, meg annak

„komplikált fenoménekkel való teljes elleplezettsége” (*Minima Moralia*)¹⁶ miatt sem. Akkor hát, hogyan?

Strauss erőteljes képzelettel és finom érzékenységgel értelmezi ugyan műalkotásokból nyert tapasztalásait, ám a megalkotandókra még csak a kitapintható, ugyanakkor szinte fogalom nélküli vágy utal: aforisztikus spekuláció a „szimbolikusság kényes kívánalma” vagy a hamarosan talán újra fellépő „allegorizáló hév” kapcsán. Arról a költészetről álmodik itt Botho Strauss, melynek megalkotásán már hosszabb ideje éberben munkálkodik...

III

És a vágy nagy témái, a korszakos szüzsék? Volt egy író – nem Beckett-nek hívták –, néhány kimondottan szegényes cselekményű darabot írt, látszatra szinte semmi nem történik bennük. Semmilyen különleges esemény – egy birtok gyümölcsösével, amit pénzsűke miatt el kell adni, három fiatal nő vár valami izgalmasabb társaságra, és hogy hamarosan a fővárosba költözzenek... – Előfordulhat, hogy Strauss prózarászleteiben és drámáiban később majd a kor tablóját, egy általános, átfogóbb társadalmi hangulat különleges színezetét fogják felismerni. Előfordulhat, hogy hasonlóan alakul majd, mint Csehov darabjainak recepciója: ahol a jelenetek először csak komolyságuk melodramatikuságával, komikumuk igazi bohókásságával hatottak, ott a végét élő társadalom metaszőn éles pszichogramja rajzolódik ki egyszer.

Mindenesetre, akinek van szeme, az már most láthatta, milyen tébolyodott, hátborzongatóan megnyilvánuló autizmus lesz úrrá egy látszólag meghitt, ártatlan társasági esemény kapcsán *A viszontlátás trilógiájának*¹⁷ Susanne-ján, Libgart Schwarz művésznő alakításában, Stein 1979-es berlini rendezésében. Vagy: az 1980-ban megjelent *Rumor* című elbeszélés első harmadának három lapján egy férfi és nő veszekedésének, verekedésének, majd újbóli kibékülésének statisztikákban nem szereplő mindennaposságát: a realitás lidércnyomása az epizód, rettenetesen precíz vízió, amelyet az újabb irodalomban kívülről talán csak Hubert Selby New York-könyvében, az *Utolsó letérő Brooklyn felé*-ben¹⁸ találhatnánk.

Különbözően pedig, lehet valami igazság ebben is: „A gazdasági tervezés területéről történő végzetes átszűrődések... [egyike] a fontossági sorrend... Ahogy a hadigazdaság terén a nyersanyag prioritásairól döntenek valamely fegyvertípus előállításakor, úgy jelenik meg az elméletképzésben egyfajta fontossági hierarchia, a mégoly különösen aktuális, mégoly különösen releváns témák előnyben részesítésével, és a kevésbé lényeges, csak az alapvető fontosságú tények nélkülözhető függelékeként, cifrázasként elfogadható témák háttérbe szorításával vagy elnéző megtűrésével.” Ugyanakkor „a világ fő- és mellékes dolgokra történő felosztása, mely mindig is a legnyíltabb társadalmi igazságtalanság kulcsjelenségeinek pusztá kivételként való neutralizálására szolgált..., addig fokozódik, hogy saját valótlanságát hozza létre... A nagy témák felszínre kerülnek ekkor is, ám aligha a tradicionális értelemben vett tematikus keretekben, hanem zavarosan és excentrikus módon.”¹⁹

16 Adorno, Theodor W.: *Staatsaktion. Frankfurt am Main*. In: id: *Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1978. 189-190. p.

17 Strauss, Botho: *Trilogie des Wiedersehens*; ősbemutató: Hamburg, Deutsches Schauspielhaus, 1977. május 5-én; megjelent: München: Carl Hanser 1976.; magyarul: *A viszontlátás trilógiája*. In: id.: *Kicsi és nagy. Két dráma*. Budapest: Európa 1990. 5-122. p. Fordította Petra-Szabó Gizella.

18 Selby, Hubert: *Last Exit to Brooklyn*. New York: Grove 1964.; magyarul: *Utolsó letérő Brooklyn felé*. Fordította Graskovits Endre. Budapest: Európa Könyvkiadó 1991 (Európa Zsebkönyvek).

19 Adorno, Theodor W.: *Gross und klein*. In: id: *Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1978. 161-163. p.

Ez is a *Minima Morali*ban olvasható, abban a szövegrészben, melynek Adorno a *Kicsi és nagy* címet adta. Három évvel ezelőtt, a *Kicsi és nagy* című darab premierje kapcsán ez már senkinek sem jutott eszébe, s amint látom, mostanáig sem tűnt fel másnak.

IV

A *Marlenes Schwester* és a *Theorie der Drohung*²⁰ (1975) óta Strauss nem mindig csak az önmagával és környezetével szemben immár teljesen elbizonytalanodott szubjektum rohamos felbomlásáról ír, hanem újra meg újra az Én (és Te) azon határaitól is, melyeket a szerelemben tapasztal meg az egyes ember.

Jelentéktelen kis téma, különlegesség?

A szerelem mindig csak különös eset ugyan, egyes esemény, ám valamennyi egyes esetében, legyenek azok egymáshoz hasonlóak vagy nagyon is különbözők, sorsszerű: mivel beláthatatlan, racionálisan nem kalkulálható, és társadalmi jelenség létére is társadalmiasíthatatlan. A szerelem mindenkor kivételes helyzetbe taszítja az érintetteket, és az igazán szerelmezt, emocionális tendenciájának megfelelően, szerelmével (vagy elhagyatottságával) együtt inkább a társadalmiság ellentétébe sodorja, semmint a többiek társaságába való aktuálisan surlódásmentes betagozódás irányába. Aki szerelemben esik, az egyfajta status quo-ból szédül ki, a szerelmes szenvedélyének megszállottja, s a legjobb idegzet páncélatában is saját érzelmei porondján cirkuszoló par excellence emóció-clown csupán. Az érzések politizálása nem a szociális biztonságot célozza meg, hanem a legindividuaisabb kockázatot, nem a társadalmi békét és érdekegyeztetést, hanem a gátlátalanságot, a hódítást, olykor a gyilkolást és öngyilkosságot. A szerelmes, a szerelmi veszteség lehetősége miatt, a fenyegetés teóriájának objektuma, aki pedig hiábavalóan szeret, mint az erotikus balsors nyűgében veszkődő könyvkereskedő és naplóiíró Richard Schroubek Strauss *Widmung*jában, annak „matériája saját állapota, a közismert fájdalom, mely viszonylag elviselhető, elviselője számára azonban mégis hermetikusan zárt világ”.

Kétségtelen, hogy máig sem halt ki a nagy szenvedély, az amour fou. Mindenesetre már csak a bűnügyi statisztika realitásukban nyomorult esetei, például a féltékenységből elkövetett tettek emlékeztetnek nyilvánvaló meglétére. A tantervekben, magazinokban, hirdetésekben és a szórakozás kultúrájában megjelenő társadalmi mintaképek ezzel elmentében már régóta a konzum más mechanizmusaihoz igazodó, vagyis a kereslet és kínálat által szabályozott partnerkapcsolat példáját közvetítik a háromszobás lakótelepi lakásokban, középkategóriás személykocsikban, szabadidő-klubokban, diszkókban stb. ténylegesen zajló (tökéletes szervezethez animált) élet számára: a minden tétovázás és késlekedés nélküli, sportosan lendületes közlekedést. A gyógyszeripar, szabadidőipar, társadalomtervezők és pszichoterapeuták által a lehetőségekhez képest lomtalánított szexualitás makkegészséges és meddő, csíra- és félelemmentes, az ösztön-árnyak is belefakulnak verőfényébe. S ahol a televíziózás helyét immár elfoglaló, korlátoltan sivár, örömtelenül sóvár pornónézés lesz generációkat összekötő családi kirándulások céljává, ott Don Quijote és Emma Bovary, s kivált az öreg Don Juan már csak erotikus kövületek.

Az úgynevezett permisszív társadalom sterilitásáról a *Paare Passanten*ben olvasható feljegyzések az újabb irodalom legjavához, legpontosabb megfigyelései közé sorolhatók. Következmények: „A szorongás az atomerőművekhez kötődik. Senki sem kényszerül arra, hogy a gyökereinél, a nemiségben viselje el... Már pusztán a *kapcsolat* szó gyakori használata is kézizzadásgátló hatással van. A hangzásából is érzékelhető kereskedői ala-

20 Strauss, Botho: *Theorie der Drohung* ('A fenyegetés elmélete'). in: id.: *Marlenes Schwester. Zwei Erzählungen* (*Marlenes Schwester; Theorie der Drohung*). München: Carl Hanser 1975.

posság igyekszik mesterségesen konszolidálni az érintkezést azzal a gyökeres veszéllyel, amit a szerelem lényegében jelent a közjóra nézve, és igyekszik kalkulálhatóságot csempészni abba a szférába, mely még mindig a legeredendőbb, legáthatolhatatlanabb és legzavarosabb az ember számára”. Előfordulhat még, hogy a kapcsolatokban gazdag, ám a szerelemben nélkülöző ember egyszerre odáig jut, mint a történelem nélküli ember, aki „a múltak kihűlt szcénáiban, a Poroszok, Stauffenek, fáraósírok elnagyolt tablóiban” leli örömét. Aligha izgatja fel majd más, „mint a szerelem konzervált maradványai”, s szívesen megtapasztalná még, „milyen is volt valójában egy erotikus kaland, vagy hogyan is festett az a szenvedély, amely szabályok, erkölcsök, akadályok áthágásában nőtt naggyá”.

V

Hirtelenjében csak a már félvak, félsüket Luis Buñuel jut eszembe, az ő még mindig zseniálisan imaginatív, öregkorában is fiatalos műveivel, ha a közelmúltban kutatok Botho Strauss szövegeihez hasonlóan indulatos, és ugyanakkor ironikusságában szuverén állásfoglalás után, mely arra emlékeztet: a szerelemben (és a művészetben) több van a menny és a pokol köreiből, mint azt a praktizáló szerv-ápolók iskolás bölcsessége álmodná.

Komolykodásában van-e valami nevelésesebb napjainkban, mint az erotikus szenvedély anakronizmusa, vagy a legkülönbélebb kúrák aktuális buzgalmának kísérletei azon, maradéktalanul még mindig nem sterilizált, nemi-betegség gyógyítására, melynek szimptomái egészen általánosan a szerelmi bánat név alá foglalhatók, s mely alkalmasint a féltékenység, az elhagyástól való rettegés, a hazavágyás, az impotencia vagy téboly legváltozatosabb formáiban szokott megnyilvánulni? Strauss az olvasókra és nézőkre bízta a választ új darabjában, a *Kalldewey, Farce*-ban,²¹ melynek címében egy irodalmi műfaj neve avanszált immár költői formulává.

Strauss ebben láthatóan teljesen nyílt lapokkal játszik. A darab első részét Goya *Az értelem álma szörnyeket szül* capricho-jára (íróasztalra borult, a háttérben nyüzsgő kísértet alakoktól szorongatott férfi, kinek kezéből kicsúszik a toll) utaló szöveg vezet be: *A szerelem álma szörnyeket szül*. Majd a második rész mottója, mely az egész háromfelvonásos darab címe is lehetne, így szól: *Az élet egy terápia*.

Ezek az észkritikára és a pszichoanalízis egy lehetséges travesztijára mutató célzások első látásra éppoly egyértelműek, mint a darab szimbólumai és néhány nyelvi gesztusa. Fellép benne két pár, elsőnek egy zenekar művészei, férfi és nő, akik a kezdő jelenetben, egy fiktív opera szünetében, fényszóróval megvilágított körben állva, rendkívül emelkedett szavakkal biztosítják egymást szerelmükről: „És neked akarok adni mindent: ami csak vagyok, és amim csak van” – ezt ismétlik egymás után, szertartásosan, mintha idéznének, itt legalábbis Wagner *Elsájának* és *Lohengrinjének* első találkozására emlékeztetve. Végül a nő a straussi párok egyik, versben már korábban megfogalmazott vezérmotívumát visszhangzó szavakkal eltávolodik a férfitől: „Szoríts! Tarts erősen!” – mire a férfi, akinek az órája ebben a darabban is „rosszul jár”, azt kiáltja, hogy „Majd találkozunk, örökké majd találkozunk!”

A *Kalldewey* a kiszámított kétértelműségek és ambivalenciák darabja. Nyomban az első jelenet után lépteti fel Strauss a második párt. Két lesbikus ül egy vendéglőben, az úgynevezett alternatív életvitel konformistái, akik kezdetben csak egészen sajátos argóban beszélnek egymásról és másokról, olyanokat mondanak, hogy „ezek a butiklibák / A legmenőbb cuccokban kavarnak, tisztára progresszívek, aztán rájössz, hogy totál ba-

21 Strauss, Botho: *Kalldewey, Farce* ('Kalldewey, farce'); ősbemutató: Hamburg, Deutsches Schauspielhaus, 1982. január 31-én; megjelent: München: Carl Hanser 1981.

zári majmok, hogy divatbabyk... / bakelit horogkeresztekkel a surranójukon”, és ilyen irtóra radikálisan tovább.

Ennek az értelemtúltengésnek is véget vet azonban egy újabb irritáció. Az első jelenetben látott nő a leszbikusok segítségét kéri, mert otthon a férje mindenféle trágárságokkal és erőszakosságokkal gyötri őt. Egy különös, immár négyesben zajló találkozás végén a két nő a zenészházaspár lakásán széttépi a férfit, mint egykor Pentheszileia kutyái Akhilleuszt, miközben felesége szájából Bataille Erószának zabolátlan álmaihoz hasonló, rég nem hallott erotikus fantáziák orgazmikus staccatója árad szakadatlanul...

Majd a 2. részben a menádokat, az asszonyt és a férfit látjuk, amint együttesük vérbeli polgári közösséget alkot, melynek meglehetősen sajátos légkörében magasabb, külső hatalmak kísértének, s a négy emberről a hirtelen lezárt ajtó mögött kiderül, hogy egy „terápiás csoport” résztvevői, akik kölcsönös kapcsolatteremtési nehézségeik felszámolásán és szexuális koalícióik fenntartásán fáradoznak. Eszerint tehát a megelőző játék talán csak pszichodráma volt, szerepjáték, s a szerelem álmában ólálkodó szörnyek dresszírozása.

Ez persze éppoly kérdéses marad, amilyen kétértelmű volt már az első mottó is. Hiszen a szerelmi álom-mámor éppúgy szülhet ember-szörnyeket, mint az elaludt szerelem szeretetlensége.

Egy közjátékban, majd a nyitottan végződő harmadik felvonásban tovább bonyolódik a „realitás képzelődéseivel” és a „képzelődések realitásával” űzött, Strauss első költeményeitől kezdve szakadatlanul zajló fejtörőjáték, és az asszociációk tömegét, s egyúttal néhány szimbólum (a férfi fuvolán játszik, a nő hegedül, nyilvánvalóan szerepe van Mozart *Varázsfuvola*-motívumának is) nyomatékosságát látva, egyre bizonytalanabbak leszünk: amikor a férfi elővesz egy banánt, akkor ez célzás Freudra vagy Beckett Krappjára, vagy pusztán: egy banánt eszik éppen?

Strauss láthatóan mesterien kezeli a korábban, Peter Stein brémai *Tasso*-rendezéséből megismert módszert. Immanensen *túltságba vitt magyarázatra* törekszik a külsődleges, afirmatív karikatúra vagy persziflázs helyett. S a végén mégsem jut el valamifajta meghatározott célhoz, nem nyújtja a rejtély feloldását, sem az ellentmondások dialektikus kibékítését. Ugyanis minél jobban belebonyolódik a szavakba és a játékba a *Kalldewey* négy figurája, minél sűrűbben kommentálják komikus nyelvi szlogenekkel és groteszk „testimonials”-al a lehetségesen/látszólagosan elmebajos-komédiát, a szex és a pszichoterápia tévelygéseinek komédiáját, minél triviálisabban és mitikusabban körvonalazódik a történet horizontján a halálról elfeledkezett élet örök boldogsága és örök egészségessége, annál titokzatosabbnak tűnik az egész ügy. Ahogy Buñuel filmjében folyton a vágy titokzatos tárgyának nyomában hiszi magát az ember, s a végén mégis éppen akkora közel-távol választja el a rejtélytől, ha az létezik egyáltalán, mint már az elején is. A szerelmese elől duplán, kettőzött alakban eltűnedező Conchita valaki harmadiknak a kimérája. Nevezhetnének a vágy és a szerelem allegóriájának is.

A *Kalldewey*-ban mintha már kezdettől fogva a felszínre lenne forgatva az, ami más drámákban, Peter Brooks kifejezésével élve, a „secret play”, a rendezői/színészi munkában a szavakon túl kifürkészhető szubtextus. A farce hamisított eredetinek mutatkozik, palimpszesztusnak, melyben már csak sejteni lehet a felülírt szöveget, s annak leheletfínoman átütő nyomai várnak újabb desiffrózásra.

Lehet, hogy a pusztán racionális felvilágosodás helyén egy régi-új mítosz, egy szerelemről szóló mese bukkanna fel ismét. Hiszen a *Kalldewey* mágikus események története is. Átkok fogannak benne, holtak támadnak fel – s valaki, *Kalldewey*, eltűnik, mintha a föld nyelte volna el.

A második felvonásban ugyanis a három nő és a férfi társaságában egyszerre csak ott van egy idegen. Senki sem tudja, ki is ő, s a titokzatos címszereplő csak néhány rigmust

(„Méhfullánkcom nem látszik meg röptömön / seggetekbe, rossz asszonyok, döfködöm” – „Kalldewey az én nevem, / beléd verem rendesen”) mond el, aztán az asztal alól a semmibe tűnik megint. Ám ettől fogva ez a K. úr, az elátkozott, mintha különleges hatalommal bírna az ottmaradottak felett. Az obszcén betolakodó újra igazolhatná az elfojtás társadalmának azokat a sorokat, melyeket negyven évvel ezelőtt, az amerikai társadalom pszicho-higiénikus szex- és terápiaőrületét tapasztalva, szintén Adorno vetett papírra: „A nyomor marad. Volt és leszen. / Gyökeréig felszámolnod lehetetlen. / Palástolod: tehetetlen.”²²

A két pár számára Kalldewey, ahogy a szerző némi bonyodalmak árán kidolgozza, megmarad titkos témának, amit túlkompensálással kísérelnek meg elfojtani: K. lassanként spirituális guruvá lesz, akit, ha megtestesülne, úgy követnének Mozart *Varázsfuvolájának* dallamára, mint a hamelni gyerekek egykor patkányfogójukat. Követnék a halálba.

Persze, a mesében a legrosszabból is van menekvés. S a felvilágosodás legújabb dialektikájában megismétlődik a mítosz, a reménytelenül reménykedve várt csoda értelmében. Strauss azt írja egyszer a *Paare Passanten*-ben: „Minden szerelem mögött képződik egy utópia”, és egy ma már siralmas viszony kezdete is „boldogság és dalok ölelte messzi múltba nyúlik vissza. És a kezdet megdermedt, kimerevedett pillanatként él a szívben ...”

A *Kalldewey, Farce* talán az „új allegorizáló hév” első darabja, a szerelemgyilkos egészségesség, a halálosan unalmas, életfogytiglani ésszerűség allegóriája. És farce. Előfordulhat tehát, hogy az idők beteltelevel egy elvarázsolt herceg, K. úr vagy bárki legyen is, a kihűlt szívet mint Csipkerózsikát kelti életre dermedtségéből.

V. HORVÁTH KÁROLY fordítása

---

22 Adorno, Theodor W.: *Gesundheit zum Tode*. In: id.: *Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1978. 69. p.; von Becker megfogalmazásából nem világos, hogy Adorno saját művéről van-e szó; a *Minima Moralia* pontos szövege az illető helyen: „Az »A nyomor marad. Volt és leszen. / Gyökeréig felszámolnod lehetetlen. / Palástolod: tehetetlen« vers a lélek háztartásában még inkább érvényes, mint ott, ahol a javak bősége olykor elfedi az anyagi különbségek feltartóztatathatlan növekedését”; von Becker dolgozatának mottója az ezt megelőző mondat.

BOTHO STRAUSS MAGYARUL

Líra:

1. Strauss, Botho: *Kis szózat; A másik nap*. Fordította Tandori Dezső. In: *Nagyvilág* 26 (1981) 521-523. p. [*Kleine Predikt; Der andere Tag*. In: *Akzente*. 27 (1980) 3. 217-229. p.]

Dráma:

1. Strauss, Botho: *Ó, azok a hipochonderek*. Fordította Petra-Szabó Gizella. Szolnok: Szolnoki Szigligeti Színház és Versey Ferenc Megyei Könyvtár 1984 (A Szigligeti Színház Műhelye 1984-85). [*Die Hypochonder. Theaterstück*. München: Carl Hanser 1979.]

2. Strauss, Botho: *Hét ajtó*. Fordította Szeredás András. In: *Nagyvilág* 35 (1990) 7. 987-998. p. [*Sieben Türe. Bagatellen*. In: id.: *Besucher. Drei Stücke*. München: Carl Hanser 1988. 151-205. p.]

3. Strauss, Botho: *A viszontlátás trilógiája*. Fordította Petra-Szabó Gizella. In: *Kicsi és nagy. Két dráma*. Budapest: Európa 1990. 5-122. p. [*Trilogie des Wiedersehens. Theaterstück*. München: Carl Hanser 1976.]

4. Strauss, Botho: *Kicsi és nagy. Jelenetek*. Fordította Györffy Miklós. In: *Kicsi és nagy. Két dráma*. Budapest: Európa 1990. 123-242. p. [*Gross und klein. Szenen*. München: Carl Hanser 1978.]

5. Strauss, Botho: *Az idő és a szoba*. Fordította V. Horváth Károly. In: *Színház* 25 (1993) 5. Drámamelléklet. [*Die Zeit und das Zimmer*. In: id.: *Besucher. Drei Stücke*. München: Carl Hanser 1988. 91-148. p.]

6. Strauss, Botho: *Jeannie. Párbeszéd-részlet a Parkból*. Fordította Joó Vera. In: *Gondolat-jel* 1993/1-2. 12-15. p. [*Jeannine. Dialogskizze aus den Vorarbeiten zu 'Park'*. In: Heinz Ludwig (Ed.): *Botho Strauss. Text + Kritik. Zeitschrift für Literatur*. 81 (1984) 1-5. p.]

7. Strauss, Botho: *M. V. (mint vendég)*. Fordította Kövesdy Zsuzsa. Kézirat. 1994. [*Besucher. Komödie*. In: id.: *Besucher. Drei Stücke*. München: Carl Hanser 1988. 7-88. p.]

Próza:

1. Strauss, Botho: *Jegyzetlapjai*. Fordította Turfitt Katalin. In: *Nagyvilág* 33 (1988) 6. 828-841. [*Niemand anderes*. München: Carl Hanser 1987. 66-72. p.; 104-111. p.; 186-197. p.]

2. Strauss, Botho: *Iromány*. Fordította Joó Vera. In: *Gondolat-jel* 1992/2. 55-65. [*Schrieb*. In: id.: *Paare Passanten*. München: Carl Hanser 1981. 99-122. p.]

3. Strauss, Botho: *Viszontagságok*. Fordította V. Horváth Károly. In: *Pompeji* 4 (1993) 1-2. 321-324. p. In: id.: [*Paare Passanten*. München: Carl Hanser 1981. 16-19. p.; 55. p.; 64. p.]

4. Strauss, Botho: *Erősödő kecskéének*. Fordította Szántó Judit. In: *Színház* 25 (1993) 5. 1-8. p. [*Anschwellender Bockgesang*. In: *Der Spiegel* 47 (1993) 6 (18. Februar) 202-207. p.]

5. Strauss, Botho: *Növekvő kecskéének*. Fordította Bérczy Márton. In: *Hunnia. A magyar szellem önvédelme*. 49 (1993. 12. 25) 33-37. p. [*Anschwellender Bockgesang*. in: *Der Spiegel* 47 (1993) 6 (18. Februar) 202-207. p.]

6. Strauss, Botho: *Kezdettelenség*. Fordította Forgách András. In: *Magyar Lettre Internationale* 9 (1993 nyár) 53-55. p. [*Beginnlosigkeit. Reflexionen über Fleck und Linie*. München: Carl Hanser 1992. 7-35. p., kihagyásokkal!]

7. Strauss, Botho: *Párok*. Fordította V. Horváth Károly. In: *Jelenkor* 38 (1995) 3. 207-233. p. [*Paare*. In: id.: *Paare Passanten*. München: Carl Hanser 1981. 7-72. p.]

V. HORVÁTH KÁROLY összeállítása

A fekete méz

A fekete méz nem olyan, mint a fekete kéz, de ha a kézre ráfolyik a fekete méz, az is fekete kéz. Ott csillogott a fekete méz mindenütt, ahol csak körbenéztem. Jöttem-mentem, és a fekete méz nem hagyta, hogy ne gondoljak rá. Edényből ömlött ki vékony sugárban, de egyáltalán nem számított az a sugár vékonynak, mert már olyan vastag volt, mint a Niagara vízesés, csak ez mézesés. És ha rádől egy emberre a fekete mézes csupor, az nem kellemetlen, de jó, ha van a közelben fekete géz.

Ilyen volt egy reggel a fekete méz. Egy hajnalon csillogni kezdett, azt állította, hogy ő méz. Azt, hogy fekete, láttam mindjárt. Fekete, fekete, fekete, hová méz? Nem ment sehova, azt viszont legalábbis jó lett volna tisztázni, hogy honnan jött, miből tódult elő, milyen szándékkal (ha egyáltalán vannak szándékok) folyt szét a szemem előtt? Akármerre kapkodtam a tekintetem, mindenütt fekete lett: a mézfekete uralkodott, terjengett és csillogott. Hova bújjak előled, bár engem nem fenyegetett, ugye érdekes? Épp engem nem, rám nem szivárgott át, de különben gondolhattam akár mire, azt rögtön összefeketemézezte.

És akkor is, amikor elhúztam az egyébként nem fekete, hanem barna függönyt a szobám ablakán, a kert fekete mézesen csillogott. Ősz volt, azt gondolhatná az ember, hogy ez nem a fekete méz ideje. De: fönn az égen fekete méz. Először csak az égen, ám az a tulajdonsága hamar kitűnt, hogy ha odafigyeltem, nem az égen látszott, hanem maga az ég lett fekete mézes. Sőt fekete mézég.

Nem lehetett benne vájkálni, és nemcsak mint égben nem, mert az fekete mézesen is messze volt, de ha előttem öntötték, akkor se.

Egy testetlen, nyúlós, de légies fekete mézesés folyt körülöttem, és mit lehetett ez ellen tenni? Különös, eszembe se jutott, hogy tegyek ellene valamit, talán csak azért nem, mert hajnalban még nem voltam tettekéssz. Legalábbis egy darabig nem védekeztem a mézesés feketesége ellen. A már eleve fekete és mézes ellen nehezebb is lett volna, de sok minden megjelent körülöttem úgy, hogy a megjelenés pillanatában még csak a fekete méz *lehetősége* terjengett *rajta*, és mire észbe kaptam volna, hogy ne, ne! a fekete méz elkezdte feketítő munkáját. Mondjuk úgy, hogy a mézes-mázossága miatt csak álmélkodtam eleinte; meg nem tudnám mondani, hogy milyen időt nevezek úgy, hogy *eleinte*.

Mínthogy a mézezés álmomban kezdődött, a kezdetek megint homályba vesznek. És bár az álmom *előtt* nem voltam *ott*, biztos vagyok benne, hogy a mézemet fokozatosan, lassan termelték a méheim, talán nem is volt azonnal fekete. Vagy feketélt, de nem mézként.

Igy lehetett az *eleinte* előtt.

És mi van az *eleinte* után?

Van egy olyan mézezési szakasz, amikor a méz kiszürkült, kifehéredett, ré-

ges rég nem csillog, és mintha nem is csillogott volna soha. De csillogott. Ilyenkor a kezdetben meglepő, sőt nyomasztóan fekete mézezés már csak mint mézezési vágy él bennem. Szeretnék újra méyezni, hát nem furcsa? Feketének és fénylőnek akarom látni azt, ami már nem fekete és nem fénylik, persze közben napok teltek el.

A méz láthatatlan, láthatatlanul van.

Ilyesfajta mézezésekből álltak össze az őszi hetek. Volt mézezésekből, egykori mézezésekből, még régebbi mézes reggelekből, estékből, nappalokból, hajnalokból, s minden méz arra várt bennem, hogy újra csillogjon, ami lehetetlen. Ráadásul egyszerre csillogni még lehetetlenebb, viszont elképzelni nem rossz; érezni, éppen kinézni egy ablakon, vagy belesni egy álombeli résen, amelyen át látható az, ami nincs. Fekete mázos-mézes térben bolyong az álombeli vágy, egy álombeli mosolytól kísérve. És maga az álom nem is fontos, elfelejtődnek a részletizgalmai, csak a méze marad meg.

A fekete méz mint múlt.

Gyorsan teltek a napok, a hetek, s a fekete méz csillogása vággyá vált bennem: hogy jó lenne még egyszer, ugyanúgy, mint akkor!

Állnék, s minden feketemézesen csillogna!

De persze ez apróság, haszontalanság, az élet kötelességeihez, tényeihez képest szinte nincs is. Néha akkorkává zsugorodott bennem, mint egy fekete mézcsepp. Vagy inkább egy mézcsepp cseppje.

Eltűnni nem tűnt el. Vártam, hogy kiömljön, de nem ömlött ki még egyszer. Ha a fekete méz egyszer szétfolyt, még egyszer nem folyhat szét, úgy látszik. Mert amikor magamban ismételttem, vagyis *ismételttem*, az csak annyi volt, hogy jó lenne!

Támadnak ilyen fekete mézes ömlések, csak azért, hogy elmúljanak, s az elmúlásuk az elmúlást mutassa meg. Amikor még nem fénylik, mivel elmúlt, akkor minél jobban vágysz rá, annál jobban érzed, hogy elmúlt.

Mi más lenne a fekete méz, mint az idők vére?

Szétduzzant bennem egy sejt (nem is egy), és kiömlött a fekete méze. Belül aprócska durranás, a szemem előtt mézesfekete öröm. Nem vidám öröm. Nem is szomorú.

Egy pillanat alatt megörültem neki. Nem akkor, amikor éppen kiömlött, hanem a következő pillanatban. Már a múlásában jöttem rá, hogy ez nekem jó. Jó volt. Aztán meg jó lenne. De nem volt jó. Ami feketén mézes, az azért nem ugyanolyan, mint a nem feketén mézes.

Nincs itt szó jóról, rosszról, csak az biztos, hogy elmúlt, és ettől édesedett meg. Ettől lett kellemetlen, minthogy visszaömlnie lehetetlen.

A napjaim úgy teltek, hogy például mostam a fogam, és: fekete mézvárásba estem. Ha nem volt egy szabad pillanatom se, akkor is a nem szabad pillanataim közti résekben fölcsilloghatott volna a feketeség, s azt érezni, hogy *volna*, ha nem is vidító, de még mindig jobb, mint az elfoglaltságok, rés nélkül. A résekben nem csillogó, nem fekete, nem méz látszott, ami időnként, amikor a vágyam gyöngült, befeketedett kicsit, hogy el ne múljon a hiányérzetem.

Sőt írás közben se csillogott, hogy bármikor le tudtam írni, hogy csillog. Így persze más.

A fekete méz elcsillogta magát, engem pedig arra ítelt, hogy mániákusan követeljem, hogy még egyszer, s mint egy mutatóvanyt, megpróbáljam eljátszani, csakhogya hiába.

Fekete méz, gyere vissza! Az nem lehet, hogy ilyesmi csak egyszer történhesen meg! Ha akarom, sőt el is tudom képzelni, részletesen, csillogón, akkor miért nem ugyanaz?

Álmatlanságban ugyan nem szenvedtem, de éjszakánként háromszor, négyszer is fölébredtem valamitől. Rápillantottam a rádiós órám piros számaira, és: fekete méz. De nem maga a fekete méz, hanem az, hogy már nincs. Ki is ugrottam kezdetben az ágyból, félrerántottam a függönyt. Feketeség az volt bőven, az éjszakák feketesége megbízható, mint az óraszámok pirossága.

Most elmesélhetném, hogy bolondos lettem, hogy másra se tudtam gondolni, mint a fekete mézre, hogy fekete mézet akartam vásárolni a boltban, hogy végül fekete mézes csuporra váltam, zümmögtek bennem a fekete méhek, esetleg darazsak. De nem, semmi nem változott, semmi nem történt, s bármikor megtehettem azt, hogy tudomást se vettem semmilyen fekete mézről.

Megtehettem, de a fekete méz ettől még fekete méz volt.

Hiányzott a csillogása, *épp az a csillogás*, akkor, semmilyen más csillogóval nem értem be, bár éppenséggel ez is túlzás, megelégedtem én különféle csillogásokkal, feketeségekkel, még gyönyörködtem is bennük, de csak úgy, mintha az ember a fekete méz csillogása helyett a fekete méz csillogását látja, ami szintén lehet szép.

Egyik éjszaka eszembe jutott, hogy a fiam haja fekete, a szeme is sötéten szokott fényleni. Ezen elgondolkoztam, de úgy, hogy végeredményben nem gondoltam semmire. Semmire, csak az elérhetetlen, soha többet nem látható fekete mézes pillanataimra.

Átmentem a szobájába, leguggoltam az ágya mellé. Meg szokott nyugtatni, ha a gyerekeimet nézem alvás közben. Nem mintha ideges lettem volna, hangszélyozom. Surranva érkeztem, halkán lélegeztem, a guggolásom zaja pedig általában elenyésző.

Mégis fölébresztettem a szomszéd szobában alvó anyját. Az is igaz, hogy előtte még a fiam szusszantott két gyors erőset, a nézésemtől valószínűleg rákapcsolt benne egy plusz szuszogó, s úgy látszott, hogy ez egy riasztórendszer köztük, mert rögtön ezután kezdett mocoogni az anya, s én, mint egy besurrannó, próbáltam volna kisurranni.

Nem is tudom, miért. Titkolni akartam azt, amit úgyse lettem volna képes elmondani.

– Mit csinálsz? – kérdezték tőlem suttogva.

Méztelenül, nesztelenül mit válaszolhat ilyenkor egy apa, pláne ha az az apa én vagyok?

– Úgy ennék egy kis mézet!

Nyögéssel kezdődő, nyögésbe fulladó sóhajtással vették tudomásul a kívánságomat, ettől aztán úgy álltam ott, mint egy néger Micimackó az alagútban.

Úgy álltam ott, ahol álltam. Mert már álltam. Menet közben. Kisurranás közben.

– Azt hiszed, hogy a gyerek szobájában mézet tartok? – tették föl nekem a

legkényesebb kérdést, amit csak föltehetnek éjszaka tettenérés közben egy méz-vesztett apának.

– Ja, nem – feleltem, suttogásba überelve a suttogó partneremet. – Csak bejöttem, ha már úgyszincs méz.

Még egy sóhajtás, nyögéssel keretezve. Mintha már annyiszor megtörtént volna ez az életünkben! Mintha én állandóan torkoskodni akarnék, főleg éjszaka! Hát nem, az ilyesmi ritkaság!

Sértetten rohantam a szobám felé. Suttogó rohanással, vagyis osonva.

– Majd holnap veszek. Kibírod addig?

Mintha mézes kést döftek volna a hátamba, ezt nevezik vigasznak, segítő-készségnek? Holnap! Mindig holnap! Én is azt szoktam hajtogatni magamban, hogy majd, majd, talán ha holnap kinézek az ablakon, akkor: fekete méz. Ezzel csillapítottam magamban a mézéhest.

Érdekes, alighogy befeküdtem az ágyamba, elaludtam. Azt nem mondom, hogy édes álmra szenderültem, mivel a fekete méz nem édes.

Másnap reggeli közben a frissen vásárolt, teli mézesüvegre meredve elképzelttem, hogy összekeverem feketeribizli lekvárral a mézet. Vagy fekete tintával. Vagy kátránnyal. Egyre feketébbeket képzeltem el, olyan feketeségeket öntözgettem, kavargattam, aminek már nevet se adott a szegényes nyelvünk.

Rengeteg cseppfolyós feketeség létezik a szótárakból kirekesztve.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai e hónapban is
a hónap utolsó csütörtökén,
tehát március 30-án, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a kiadó ügyes-bajos dolgai
iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrásy út 45.) teázójában.

Férfi rózsával

*Ahogy ártatlanul fölrepes
visszahull s megint
magasba csap
a bordák boldogan elbomlanak
és megtér a végtelen
amiről azt mondtam te
meg más idegen
voltam én magam (hátrálva
hideg tükörben a gondolatig)
ám káprázat az is
a bent mert az úri vörös fény
is húsemban hevül és ott
a csillagi kék
s ameddig a képzelet ér
a kerti rózsza többlete beburkol
ahogy kinyílván a napnak
ugyanazt a kimondhatatlant
illatozzuk ami az
október eleji koradélután
s a néma kiáltás
hogy amit látok
elérjem s mélyéig legyek
színe illat forma
és ne legyek hogy egyetlenként
a kertben itt maradjak*

Kenyér és víz

*elősejtlő szálak síkok
lapok rendeződve csendje
kristályt növeszt
míg honnan a hovára szól
hogy elindulj és elérjed
s átváltozzál találkozzál*

az öröktől keletkezel
most az egymásra dőlő
irányok ez kijelent
arcul bensőd égtájai
jobbna a bal és föntnek
a lent már nem kérdezel
az irányban irányként
vagy jelen
a hajló tér mélyeiben
ahogy fehéredből feketén
vörösen kiválsz s
visszacsobogsz

A

Nappali ház

95/1-es számából

„Végül egyik zsebéből elővett egy érmét. A könyvet hóna alá fogta. A könyv most fészek volt, a versek pedig tojások. Feldobta az egycntest, elkapta és a kézfejére csapta. Felemelte a tenyerét.” – Richard Brautigan: *Irodalmi élet Kaliforniában* – 1964

Láng Zsolt prózája: *Bestiárium Transsylvaniae*

Turgenyev színműve: *Valami, avagy a bõrönd*

Baka István verse: *Yorick visszatér*

KÖNYVEK, KÉPREGÉNY

„Ez a fiatal francia művész – fotós, festő, conceptartist, installátor, naplóró és psychodráma-rendező – különös játékra ragadtatta magát. Egy szép napon felkerekedett, hogy egy ismeretlen férfi nyomába szegődjön, és kamerájával, jegyzeteivel pontosan rögzítse ez abszurd követés minden állomását. 15 napon át.”

– Bíró Yvette: *A kísértet kísérlete vagy az utazás paradoxona*

DIALÓGUS-INDÍTÓ RÖPIRAT

A fordító előzetes megjegyzései az Aporetikus dialógushoz

Úgy véljük, az alábbiakban közreadott *Aporetikus dialógus* némi magyarázatra szorul. Elsősorban nem azért, mert egy vaskosabb könyv részeként jelent meg, hiszen ez utóbbi-tól függetlenül is érthető-értelmezhető, amit maga a dialógus-forma is jelez. A kérdéses könyv ugyanis nem ebben a formában íródott, hanem fenomenológiai-filozófiai esszének, amelyet a *dialógus* mintegy közjáték módjára kettémetsz, avagy éppen egybekapcsol. De a magyarázatot nem is az a tény teszi szükségessé, hogy a könyv szerzője, Eric Clemens, a bruxelles-i egyetem filozófia tanára olyan tekintélyes hírnévre tett volna szert, hogy bevezettetése kulturális közéletünkbe immáron elengedhetetlenné vált, jóllehet a *dialógus* közreadásával közvetve ehhez is hozzájárulhatunk.

Sokkal inkább arról van szó, hogy Clemens könyve s *Aporetikus dialógusa* egy olyan vitába, egy olyan diskurzusba íródik bele, amelynek immáron *története* van e lap hasábjain, s amely napjainkra – a germanisták és amerikanisták minden szívfájdalma ellenére – túlnőtt a frankofón kultúra határain. Mi is ez a diskurzus? – kérdezhetnénk, ám ezzel éppen *azt* a kérdést tesszük fel, mely Platón óta a filozófiai beszédnek egyszerre botrányköve és kiindulópontja: azaz a definíció lehetőségének kérdése, nyelv és világ viszonyának meghatározhatósága. Mert honnan ez a megszállottság az erény, a jóság, a szépség avagy a tudás mibenlétének kutatására? Vajon miféle célunk lehet ezen dolgok – hogy ne utaljunk a modern tudományok alapkérdéseire, az atom, az élet, a társadalom stb. meghatározhatóságára – sajtyszerűségeinek körvonalazásával, pontosabban szólva, e dolgok *határvonalainak* meghúzásával? Pusztán olyan logikai konstrukciók létrehozása, melynek önkényességét és erőszakosságát egyként joggal kritizálják az utóbbi évtizedek derridai-ortyánusi ihletésű filozófusai és a nietzschei hagyományt őrző-rehabilitáló esztéták, uram bocsá' művészek? Vajon napjaink tudományos-filozófiai-esztétikai alternatíváit csupán a racionalizmus pszeudo-kantiánus kritikai fordulatából kinövő és irracionalizmusba hajló ontológiai-fenomenológiai pluralizmus, illetve az irracionalizmusból kinövő és a racionalizáló történetiségbe hajló esztétizálás jelenti?

Eric Clemens próbálkozását azonban mégsem csak azért tarthatjuk jelentősnek, mert mélyen „belenyúlt” a fenti vitapartnerek előfeltevéseibe, akkor, amikor kérdőre vonta a nyelvnek és a dolgoknak, illetve e kettő viszonyának határvonalait, hanem elsősorban azért, mert egy újfajta racionalitás kereteit igyekszik megrajzolni: a *határvonalak* racionalitásának kereteit, mely, úgy véljük, éppúgy élesen szemben áll a derridai dekonstrukció tendenciájával, mint a határok paradoxális áthágására épülő esztétizálással.¹ Ennek az általunk újfajtanak nevezett racionalitásnak két elemét szeretnénk itt most kiemelni.

Az első és talán legfontosabb az, amit a meghatározhatóság platóni-szókratészi kérdésfelvetése jelez: a platóni dialógusok egy részét olvasva egyre-másra az az érzésünk támad, mintha Szókratész-Platón, miközben megszállottan úzi-hajtja partnereit a dolgok

1 Ez utóbbit persze tekinthetjük úgy is, mint amelyben találkozik a Mircea Eliade által fémjelzett modernista mítoszelmélet és a Bataille-Baudrillard-féle féle posztmodernista paroxizmus-elmélet. Ennek egyik legszebb hazai példája Földényi F. László *A medúza pillantása* című esszéjének.

definiálása felé, tudva tudná e próbálkozás eredendő hiábavalóságát. A szókratészi ironia illetően értelmezése azonban éppen maguknak a dialógusoknak – vagyis megírásuknak – az értelmével (*raison d'être*) nem képes elszámolni, miközben Szókratészt egy hitetlen Sziszüphosz szintjére degradálja. A megoldás kulcsa az ironia diszkurzivitásának *etikai* feloldásában rejlik. A dolgok hiábavaló definiálásában lennie *kell* egy pozitív értelemnek. Ez az értelem a dialógus szereplőinek valamilyen cselekvésével, illetve e cselekvést kiváltó-kiváltható tudatossággal kapcsolatos.² Más szóval, reflexivitásunk, filozofálásunk értelme kizárólag cselekvéseink felől adható meg. És megfordítva: bármi, amit teszünk – legalábbis ha nem mechanikusan, bábként, hanem valódi cselekvőként tesszük – elképzelhetetlen anélkül, hogy „megkérdőjeleznénk mindazt, amik vagyunk, amit tudunk, vagy csinálunk”. És nemcsak paródia gyanánt, mintegy *képletesen* szólva, hanem azzal a céllal, hogy „megváltoztassuk a játékot, melynek részesei vagyunk, vagy hogy újra megtanuljunk játszani a világban”.³ Mert miért is keresik olyan szenvedélyesen Eutüphron és Szókratész azt, hogy mi a jámborság, az istennek tetsző cselekedet? Nem azért, hogy bármelyikük a másik fölébe kerekedjen, hanem azért, hogy ez a keresés hozzájáruljon vagy elvezessen egy *konkrét* cselekvés megtételéhez vagy meg-nem-tételéhez: Eutüphronnak az apja elleni tanúskodásához.

Clemens könyvének kiindulópontja tehát a gyakorlati következtetések kantiánus problematikája: megkeresni azt a pontot, azt az *átmenetet*, mely nyelv és nem-nyelv; világ és cselekvés között fennáll. Ez az átmenet azonban nem a határvonalszerűség betartásának és áthágásának ambivalenciájaként értelmezendő, hanem *mondás* és *lét* olyan fenomenológiai különbségeként, amikor nem a létre való rákérdezésről, hanem a lét kérdésének kimondására való rákérdezésről van szó. Ezért az *aporetikus* jelző. Azért, mert – a határvonalra való – rákérdezés itt *elève* kizárja a válasz megadhatóságát. A kérdezés „dialogizálásával” nem a válasz vagy válaszok lehetősége, hanem a kérdés primátusa ölt formát. Ám a határ metafizikájának feladása csak részben magyarázza az *aporetikus* jelző használatát.

Clemens új racionalitásának másik eleme – s ez az, ami ténylegesen *dialógusunk* tárgya – a fenomenológia átértelmezéséből fakad. A kanti kiindulópont persze ebben az esetben sem titkolható. Clemens számára világos, hogy a nyelv működésében rejlő dilemmát nem oldhatjuk fel századunk két nagy nyelvfilozófiai próbálkozásában. Ha a Frege-ből és Russellből kiinduló analitikus felfogás *referencia-tételezése* idealizációnak minősül, hiszen közvetlen viszonyt feltételez nyelv és világ között, e közvetlenségnek végletes közvetítettséggel való felszerelése a nyelv valódi problémájának elcsúsztatását eredményezi, nem beszélve arról a *kritikai* tényről, hogy bármit is „helyezzünk” a nyelv és az (önmagában vett) világ közé – a Saussure-i mentalitástól a *megjelenő* avagy *konstruált* világon át napjaink kognitív reprezentációjáig – ennek a „köztes-közvetítő” elemnek kénytelenek leszünk ugyanolyan önmegalapozottságot, önmagába-vettséget tulajdonítani, mint amit a referencia esetében elvetettünk. Clemens számára tehát a fenomenológiára való utalás, miképpen azt könyve címének második kifejezése, a megjelenés (*apparaître*) mutatja, nem merül ki egy „harmadik” elem, a jelenségvilág körülhatárolásában, avagy a fenomenológiai zárójelezésben. Nem merülhet ki, hiszen akkor előbb vagy utóbb fel kellene adnunk minden filozófia értelmét, cselekedeteink magyarázatának célját.

Nem tehetünk mást, mint hogy szembenézünk nyelvi viszonyaink közvetítettségének és közvetlenségének *aporiájával*. Azzal, hogy a nyelv születése „egybeesik” annak

2 Nagyjából ezen a véleményen van a Platón-szakirodalom több neves személyisége, köztük mindenekelőtt Gregory Vlastos (például: *Socrates. Ironist and Moral Philosopher*. Cambridge University Press, 1992).

3 Clemens, p. 10.

születésével, ami nem-nyelv; azzal, hogy a nyelv egyszerre adottság és nyitottság; azzal, hogy éppúgy el kell vetnünk a pluralizmus abszolutizálását, mint a nyelvi horizontok – bármiféle igazságként, *revelációként* jelentkező – lezártságát. Ezt az aporetikusságot teszi teljessé Clemens központi fogalmának, a fikciónak az alkalmazása, miképpen ezt könyve címének első kifejezése mutatja. Maga a kifejezés paradox módon egyaránt utal az analitikus filozófia világ-fogalmára: a dolgok mindig világ-alkotó mivoltukban jelennek meg a nyelvben, illetve a derridai dekonstrukció eredendő nyitottság-felfogására: a nyelv által a véges ember gondolkodásának végtelen nyitottsága nyilvánul meg. Egyszóval, „egy jelenség konstitúciója mindig egy fikción belül valósulhat csak meg”.⁴ A fikció kifejezése tehát kettősséget jelez: a nyelv jelentő voltának láthatóvá tevésével (valóság)tartalmakat láttat, ám nem a valóságot, s nem is a nyelvet magát önmagában.

Bizonytalán sokan gondolják most azt, hogy ez a kettősség valójában nem jelenti a fenomenológia és az analitikus filozófia meghaladását, de még csak nem is egy eddig ismeretlen intuíció megfogalmazása. Mégis, úgy gondoljuk, hogy a nyelvben konstituálódó fikció valóság-vonatkozásainak kutatása, vagy éppen e kutatás aporetikussága radikálisan szakít századunk – fentebb többször jelzett – nyelvfilozófiai dualizmusával. Ez az új racionalitás ugyanis, mely azért valljuk meg, nem áll egyedül napjaink filozófiai palettáján,⁵ nem csupán számot vet a szókratészi kérdés *belső* aporetikusságával, hanem megtartja cselekvőképességünk – legalábbis részbeni – *külső* magyarázhatóságát. Alábbi *dialógusunkat* akkor olvassuk helyesen, ha mindkét – külső és belső – szempontot figyelembe véve mindenkor – nyelvi – cselekvéseink konkrét kontextusába helyezzük. Csak ebben az esetben lehet reményünk arra, hogy a nyelvünk aporetikusságából következő nyitottságot pozitív értelemben oldjuk fel.

---

4 Clemens p. 35.

5 Hadd utaljunk itt most csak a Michel Meyer által bevezetett *problematológiai* megközelítésre, illetve Emmanuel Levinas *etikai* programjára. (Ld. például M. Meyer: *De la problematologie*. Mardaga, 1986. és E. Levinas: *Autrement qu'être*. Martinus Nijhoff, 1974.)

Aporetikus dialógus*

1

Nő: Nyelv nélkül nincs gondolat.

Férfi: Mi ez, egy újabb parancsolat? Talán nincs gondolat a zenében, a festészetben vagy a táncban? Na és a mindennapi gesztusainkban? Az érzéseinkben, az érzelmeinkben sem?

Nő: Dehogyan nincs. Ám különbséget kell tennünk. Különböző nyelvek vannak: a verbális nyelv nem azonos a zene (a hangok idejének) nyelvével, sem a festészet (a színek és a vonalak síkjának) nyelvével, sem pedig a film (a mozgóképi cselekvések idejének) nyelvével, és így tovább. Nyelv ott van, ahol megkülönböztetett elemeknek – legalábbis elvben kreatív – együtteséről beszélhetünk: oppozícióknak és innovációknak, jeleknek és szabályoknak intézményes játékaról... De vajon nem kellene megkísérelnünk erről valamivel többet mondani? Hiszen nem jár-e együtt bármilyen cselekvés vagy tevékenység verbális nyelv használatával, egy elemző, kombináló, korrigáló, előrejelző reflexióval, mely a mindenkori döntést megelőzően, a döntés meghozatalához szolgáltat adalékot? Avagy a felelősség felmérését, az eredmények értékelését célzó ítéletalkotással, mely alkalomadtán, a kérdéses cselekvés megvalósulását követően, egy újabb döntéshez vezet? Másképpen szólva: létezik-e szigorú értelemben vett emberi gesztus vagy cselekvés olyan reflexió, reflektáló gondolat nélkül (s ugyanígy képzelet működése nélkül, ám ez másféle kifejtést igényelne), mely a nyelven belül, a verbális nyelven zajlik?

Férfi: Tehát számodra nem létezik gondolat vagy cselekvés a szó széles értelmében vett nyelvek és [a verbális] nyelv nélkül?

Nő: Nyelvek nélkül sem és nyelv nélkül sem. Hogyan is lehetne másképpen?

Férfi: Én viszont tökéletesen el tudok „képzelné” – miként ez a gyakorlatban elő is fordul – egy olyan reflexiót, mely nem verbális jelekről nem verbális jelek révén történik. Például egy technikai „nyelv” elemeinek egymásra hatásakor (műszaki rajzok, vagyis mechanikai műveletek segítségével), tehát *a fortiori* egy formális, matematikai nyelvben... Ami pedig a szerelmesek szerelmes simogatásait vagy a gyermekek mély érzelmeit illeti... Nos, még ha adott választásokkal együtt is járna egy belső verbális dialógus, túl azon, hogy ez bizonyára nem mindig egyforma módon történik, egy konkrét gondolat sajátos kreativitása csak sajátos jelek által meghatározott térben lehetséges, még akkor is, ha maga a gondolat azonosítható ezekkel a jelekkel.

---

* E. Clemens, *La fiction et l'apparaître*. Albin Michel, 1993., 108-120.

Nő: Ám anélkül, hogy a verbális nyelvet a többi nyelv eredendő modelljének tekintenénk...

Férfi: Ez lenne a lehető legnagyobb idealizmus. A nyelvek egyszerre születnek, kihasználván a test összes lehetőségét...

Nő: ...mely nyelvek azonban nem lehetségesek a létet megelőzően, legalábbis ha eltekintünk a varázspálca-suhintással történő teremtéstől. Egyetlen emberi test sem létezhet nyelvi működések nélkül: kezdve a vágyak és ellen-vágyak nyelveivel, melyek az (ember) születését és növekedését vigyázzák... De kitartok amellett, hogy a verbális nyelv, az ember születésétől függetlenül, jele és kísérője a többi nyelvnek. Mindenesetre legalább abban egyetértsek velem, hogy a nyelv mindenben fellelhető, miképpen beszélhetünk hangzó, vizuális, vagy verbális nyelvről, avagy a gesztusok, szagok és érintések nyelvéről. Vagy éppen az emóciókéről.

Férfi: De a többi nyelv éppúgy lehetne jele a verbális nyelvnek, mint fordítva. Az előbbiekből ugyanis hiányzik a kód állandósága, sokkal hiányosabbak és képlékenyebbek a verbális nyelvénél, míg nyomaik kevésbé plasztikusak és sokkal határozatlanabbak...

Nő: És persze egyszerűbbek is. A kitöltetlen helyek következtében sokkal kevésbé meghatározottak, míg a verbális nyelv éppen túltelítettsége folytán lehet az.

Férfi: Talán. Vagy inkább minden nyelvben szerepet játszik mindkettő: a kitöltetlenség és a túltelítettség is; sőt egyben a nyelv erőforrásai. Ami pedig azt az állításodat illeti, miszerint a nyelv mindenben fellelhető – ezzel azt akarod mondani, hogy nincsen olyan gondolat vagy érzés, mely túlmenne az őt kifejező nyelv határain? Vagyis, hogy minden nyelvi természetű?

Nő: A nyelv nem egyéb, mint ami bármi másnak a létrejöttét vagy nem-létrejöttét lehetővé teszi, miképpen azt is, hogy bármi a nyelvi osztályozásnak vagy hézagosságnak vagy akár a nyelvből való kiszakítottságnak jegyével rendelkezessen. Ez utóbbi, vagyis annak a jele, ami nem nyelv, csakis a nyelvből származhat, azáltal, hogy a nyelv formát ad, vagy éppen megtagadja, hogy formát adjon neki.

Férfi: De akkor miért mondhatjuk, hogy nem találjuk a szavakat, vagy hogy csak nehézségek árán tudjuk kifejezni azt, amire gondolunk?

Nő: Mert az ember (időnként) nem találja gondolatait, bármiféle jelentésségről is legyen szó. Ez utóbbi kifejezést jobban szeretem a jelekénél. A jelentésség ugyanis láttatni engedi a minden szóhasználatban – annak (hangzó, vizuális, taktilis...) játékában – rejlő meghatározatlan nyitottságot. Amikor egy kicsit buta módon bevalljuk: „Nem találom a szavakat ahhoz, hogy ezt-meg-ért elmondhassam”, akkor nem egy kifejezhetetlen, létünk mélységeibe vesztett gondolatra utalunk, hanem azt az érzést öntjük (rosszul) szavakba, hogy nem gondolunk semmire; pontosabban annak hiányát, amiről eddig gondolkodtunk, beszéltünk, vagy amit lefestettünk, gesztusokkal kifejeztünk stb., és ami létezésünk kitöltetlen pontjaira megy vissza, arra, ami tapasztalásunkat hézagossá teszi, illetve magának a tapasztalatnak a lehetőségét alkotja. Máskor az a benyomásunk, hogy megtaláltuk a szavakat, ám ez az érzés mindig bizonytalan; életünk során újra és újra ugyanazokról a dolgokról próbálunk beszélni, hogy úgymond magához a „dolgozhoz” eljuthassunk. Maguk a rendszeralkotók is ezt igazolják ak-

kor, amikor beszédükben sohasem érnek a végére annak, amire gondolnak, vagy amire úgy vélik, gondoltak. A beszéd csakis ebben a kitöltetlenségben válaszulhat meg, amikor is eltolódás következik be aközött, ami kimondatott és ami kimondásra vár. Kétségtelen, hogy ez nem csupán a nyelv kitöltetlensége, egyben az érzés, az érzelem, az emlékezet vagy a képzelet vagy az értelem hiányossága is. Sőt egy másik, eredeti értelemben is kitöltetlenség, magának a tapasztalatnak a hézagossága, ám csak a nyelvben – még ha ez nem a verbális nyelv is – válhat láthatóvá. A legrejtettebb feszültségek vajon nem abból a (mindenekelőtt szexuális, tehát szimbolikus jelek és álarcok által kiváltott) kíváncsiságból erednek, mely a kérdés vágyával gyötör, illetve abban ölt testet? És nem a mohó érzékiség bukkan fel abban az átmeneti játékban is, amikor a gyermek az általa létrehozott világ darabjait, azokat a dolgokat, melyek majdan jelentőkké válnak számára, a szájába veszi vagy babrálgatja? Itt veszi kezdetét a gondolkodás, ebben a játékban, melynek során kitalálja, mi az, ami – a hiány és a hiba lehetőségénél fogva – ködbe veszett vagy váratlan, illetve szembeállítja őket egymással... Csupán arra szerettelek volna futólag emlékeztetni, hogy a nyelv nem „talpazat”, hanem maga az építőelem.

Férfi: Valóban, de az, hogy nem találjuk a gondolatunkat, feltételezi a távolságot gondol(kod)ás és (el)gondolt között. Azt, hogy a kimondott és szavakba öntött gondolat a nyelven kívül nem létezik, kész vagyok elfogadni. Ám hogy maga a gondol(kod)ás sem létezne rajta kívül?

Nő: De hiszen ezzel éppen a mondás és a mondott közti távolságot érzékel-teted.

Férfi: Viszont ez a távolság egy olyan eltérésre utal, mely a gondolkodás nyelvében a gondolni és a mondani között áll fenn.

Nő: Abban a *nyelvben*, mely gondolkodik.

Férfi: A *gondolni* és a mondani között.

Nő: Akkor összekeverjük a mondás két különböző értelmét: a beszéd aktusát és a [kimondott] szó feszültségét.

Férfi: Dehogysis!

2

Férfi: Különböznél miért is beszéljünk nyelvről, ha nem léteznek szavak? Kihasználod a helyzet kétértelműségét.

Nő: Egyáltalán nem. Mi más okból van a [nem-verbális] nyelveknek intézményes és szimbolikus artikulált formája, ha nem azért, mert a verbális nyelv – még ha utólag is – mintegy önmaga megsokszorozódásaként a lehető leghatékonyabb nyelvi struktúrát kö!csönzi nekik. Csak ez a hatékonyság magyarázza bármely nyelv kreativitását az állati kommunikációval szemben.

Férfi: Még ha így lenne is – bár én továbbra is kételkedem ebben, túl egyértelműen hivatkozol újra és újra a teremtő ige és az élő hang kiváltságos szerepére –, ez, ismétlem, még nem akadályozza meg, hogy az embernek nem-nyelvi megnyilvánulási formái is legyenek: érzelmek, belső késztetések, vágyakozások, az erőszak különféle módozatai...

Nő: Ezek mind nagyon is testközeli dolgok, de vajon mi lehet kevésbé az? Viszont ismétlem: az emberi test a maga lüktetésében mindig a nyelvben, a vágyaknak egy olyan jelölő láncolatában születik, mely (jól-rosszul) beszél róla, mielőtt maga a test beszélni tudna.

Férfi: Megint elmosod a különbségeket: a test maga nem nyelv, a kettő között szakadék van.

Nő: Akárcsak a szavak és a dolgok között. Éppen ez, ez a szakadék teszi lehetővé a beszédet. Ha valahol feltűnik egy nyelv, mindig láthatóvá teszi ezt a távolságot közte és a test között. Ez a határvonal hozza mozgásba és hajtja tovább, miképpen ez teremti meg a feltételét a létnek és a tapasztalásnak is.

Férfi: Csak akkor nem lesz értelmetlen, amit mondasz (hogy a szavak, a testek és a dolgok közti szakadék kelti életre magukat a szavakat), ha az, ami kiváltja a beszédet – azaz a dolgok, a testek, a gondolatok – egyben túl is megy a nyelven, illetve megelőzi azt.

Nő: Nem. A dolog értelmetlensége csak az időnek leszűkített – klasszikus logikai – felfogásából fakadhat. A beszéd oka nyelv és test, nyelv és valóság szétválasztottsága...

Férfi: Nyelv és gondolat szétválasztottsága.

Nő: ...vagyis mindazon határvonalak, amelyek egyidejűleg jelennek meg: a különböző nemű testek között, a dolgok és nyelvek között, a nyelvek különböző működő formái (hangok, jelentés, grafikus formák, képek, [sor]rendek...) között, az idők, a terek között, a születés, az élet és a halál között, a közömbösség, a szenvedés és az élvezet között, a cselekvés és passzivitás között, az egyén és a társadalom között, vágyak és jelek között. Ám ezek a határvonalak, melyek talán természetesek, ámde csupán átmeneti és részben immanens értelemben azok, önmagukban nem érzékelhetőek, csak a bennük és belőlük fakadó nyelvben lehet őket kezelni vagy félrekezelni, miképpen a nyelv és a gondolat határvonalának kétértelműségét is.

Férfi: A bennük és belőlük fakadó nyelvben? Hogy maga a nyelv tenné láthatóvá azt, ami őt teszi láthatóvá? Megfogalmazásod paradoxális, sőt valójában illogikus is. Hacsak nem folyamodunk lét és látszat szembeállításához a legrosszabb hagyományunk automatizmusa szerint, mely elkülönítene egy látható és egy nem-látható világot.

Nő: Csak akkor illogikus a megfogalmazásom, ha a logika a lineáris időt követi, ha az ok-okozati viszony egybeesik az előbbi-utáni vagy a külső-belső viszonyal. Ám ez a két (vagy három) viszony pusztán egy olyan hit kérdése, amelyet magam elvetek, mivel, nos igen, nem fogadom el azt a felfogást, amelyben két különböző világ közül az egyik a másik „alapjául” szolgál, úgymond „fennállásának” forrása. Nincs lét a láthatót megelőzően, sem ontológiai „ok” a fenomenológiai „okozat” előtt.

Férfi: Elhamarkodott terminológia! Vajon az általad vallott határvonalak valóság és nyelv, dolgok és szavak között, nem tételeznek fel két külön világot?

Nő: Amennyiben a nyelvet egy „második világnak” tekintjük, a kialakulása során a nyelv kialakít egy „első” világot, azaz kialakulása együtt jár a világ kialakításával. Nem csupán hozzá tartozik a világhoz, hanem létre is hozza azt.

Az eltérés hézagaiban, melyet a „testből” megszülető nyelv a „földbe”, a „természetbe” váj, világok, vagy inkább úgy mondanám, világfikciók vésődnek ki.

Férfi: Nem vagyok biztos benne, jól értelek-e; már amennyiben te magad biztos vagy, hogy érted, amit mondasz... Az eltérés úgy vésődik a világba, hogy közben a nyelv különállóságában maguk a világok vésődnek vagy alakulnak ki. De mi a világ? A dolgokat, a valóságot nevezed így? Testről, földről és természetéről beszélsz bizonytalanul... Ugrálsz a kifejezések között.

Nő: Inkább talán maguk a kifejezések ugráltatnak engem, de legalábbis lehetővé teszik az ugrást. Am semmiképpen sem akarnék egy helyben maradni, nem vagyok a szavakhoz láncolva. Azt kutatom, amit a szavak nem képesek megragadni, és ami éppen nem gondolati természetű. „Világot” mondok, mert nincsen két külön világ, „fikcióról” beszélek (inkább, mint világookról), mert a testhez, a dolgokhoz való viszonyunk különféle formát ölthet. „Valóságot” mondok, mert a fikció nem autonóm, hanem beleütközik mindabba, ami rajta kívüli, és ami hézagot üt rajta. Abba, ami reprezentálhatatlan...

Férfi: De a természet maga a reprezentálhatatlan avagy lehetetlen „valóság”.

Nő: Melyik természet? Az, amelyik meghatároz minket? Vagy a hömpölygő magma, melyet mi magunk határozunk meg? A két felfogás megmutatta határait, illetve veszélyességét. Én nem tudom a választ.

3

Férfi: Legyen. De térjünk vissza vitánk alapkérdéséhez: a nyelvvel vagy nyelv nélkül gondolni és érezni kérdéséhez.

Nő: Az érezni esetében a kérdés régi, és az érzékelés és észlelés (vagy érzékek és érzékelés) különbségével szokás minősíteni.

Férfi: Az „állati” érzékelés és az „emberi” észlelés nyelvből kiinduló szembeállítására, a jelentés többletére gondolsz?

Nő: Nagyjából igen. Az ember nem kötött a pusztá érzékeléshez; emberi mivoltában adva van számára az észlelés által módosított érzékelés, mely minden jelentésségben megjelenik, mindenben, ami jelentést hoz létre. Ez a reflexió, vagy jobban mondva jelentő inflexió pedig feltételezi a nyelv explicit közbeavatkozását, legalábbis strukturáló természetét, vagy – a vágy (beszédes) genealógiai jegyéből kiindulva – a nyelv kialakulásának jegyét. Nincsen *édes* melegség vagy *muskotályos* illat a viszonyok viszonyítottsága nélkül (hiszen már hallok is ellentétedet, miszerint a viszonyítottság közvetlen is lehet; ám nem nélkülözheti a megkettőző és megsokszorozó, és éppen ezért egyben jelentő reflexiót). Azonban rendkívül fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az időbeli előzetesség problémái feleslegesek és hamisak: az emberiség a születő nyelvvel és a születő észleléssel egyidejűleg és egyszerre, dadogva és tapogatódzva önállósodik.

Férfi: Talán... Önállósodik, de mihez képest? A természethez? És vajon az állati érzékelés nem tételez fel egy ilyen önállósodást? És miben áll a természet ebben az esetben?

Nő: Csak ismételni tudom, hogy nem tudom. Vagy legalábbis negatív érte-

leben tudom: a természet nem vad kaotikusság. Modern emberként elkövet-
tük azt a hibát, hogy teremtő voluntarizmusunkat az autonóm technikai hata-
lommal akarjuk végletesen igazolni. Azzal, amit az ökológusok lepleznek le,
vagy amit még radikálisabb módon az *értelmetleníteni** kifejezés (melyet a fran-
cia nyelvben Heidegger fordításakor fedeztek fel) tesz világgossá. Értelmetlení-
tettük a földet, amikor úgy véltük, hogy a természet az anyag zárt, az alkotó ér-
telem számára formátlan totalitása.

Férfi: Nem vagyok biztos abban, hogy te magad kiléptél volna ebből a gon-
dolati keretből. Hiszen, ha a természet nem előre elrendezett kozmosz és nem is
rendezésre váró káosz, mi egyéb lehetne?

Nő: Most rajtam a sor, hogy emlékeztesselek: ezen a ponton szem elől té-
vesztjük vitánk alapkérdését. Számomra mindenestre kevésbé követhető.

Férfi: Ez így igaz. Hiszen meglehet, hogy érzés és gondol(kod)ás a *techné*nek,
az emberi termelésnek vagy tudományának és a *phüszisz*nek, a természetnek el-
tűnt kapcsolatából ered. A *techné* pedig *logosz*, a megkülönböztetésnek és a cso-
portosításnak szimbolikus eszköze, kulturális alakulat, már a beszélt nyelvet
megelőzően...

Nő: Nem a nyelvet „megelőzően”: benne, vele együtt, vagy általa... Meg kell
vallanom, sem elutasítani, sem felfogni nem tudom az olyan különbségtételt,
mely kívül helyezi a *logoszt* a nyelven. Ám ez kétkedésre vagy, mondjuk így:
elővigyázatosságra – de nem: tartózkodásra ösztönöz.

Férfi: Végül is, számodra nem létezik tapasztalás, a jelenségekhez, a termé-
szethez mint a dolgok megnyilvánulásához (nem azt mondom: a természethez
mint törvényrendszerhez) való viszonyulás nyelv nélkül. Ez is egyfajta idealiz-
mus, hiszen a teremtő ideát vagy szubjektumot a nyelvvel helyettesíted.

Nő: Nem hiszem. Ha tévedés volt azt hinni, hogy a természetet a nyelv –
azaz egyedül a technika nyelvezete – alkotja, akkor viszont igaz, hogy a nyelv
nemcsak átalakítja a természetet, hanem mindenekelőtt a természettel együtt a
világot is formálja. A színek problémája jól mutatja a nehézséget, amellyel itt
szembe kerülünk, és valójában éppen a nyelvi meghatározottságát bizonyítja
annak, ahogyan a valóságot artikuláljuk. A színek nem fedik le egymást a kü-
lönböző nyelvekben, ugyanakkor viszont egy sajátos korlátozottságot is jelez-
nek, mely a csoportosítási és kizárási szabályaikra vonatkozik. Az, hogy az esz-
kimók nyelve bármely más nyelvhez képest több árnyalatát különbözteti meg a
fehérnek, nem választható el a környezet tapasztalásának módjától. Nézni nem
más, mint látni és nem-látni egyszerre, vagyis valamilyenként látni. A nyelv ön-
magában semmi, és csakis az adott jelenség, minden – a megjelenésével világot
formáló – test és dolog születésével együtt és attól különállóan létezik, azaz a *lo-
gosz*, minden kiválasztás és kizárás és minden fikció születését illetően is, mely
fikció a megjelenésével ugyanazon világot formálja.

Férfi: *Logosz*: íme egy újabb meghatározatlan kifejezés.

Nő: Jól jegyezd meg, amire most következtettél. Számomra ez a kifejezés, ha

---

* A francia eredetiben *arrondissement* olvasható, mely tüzetes átvizsgálást jelent, miközben tartal-
mazza a *ráció* kifejezését, mégpedig fosztóképzővel. Vagyis nagyjából esztelen kizsákmányolás-
ként parafrázálható. (A ford. megj.)

nem is a nyelv szinonímája, de legalábbis elválaszthatatlan tőle. De nem olyan valami, ami meghatározza. És tegyük még ehhez hozzá a játék kifejezését: a kapcsolódások és szétválások szembeállításából egy játék kerekedik ki. Ilyen értelemben lehet játész a *techné*, a *phüszisz* vagy a *logosz*, illetve a jelenség.

Férfi: Vagyis a játék játszik...

Nő: A játékkal kapcsolatban nem lehet annál többet mondani vagy előre sejtteni, hogy játszani kívánok egy játékot, mely játszik: azaz rajtam a sor, hogy játsszam a játékot ahelyett, hogy én lennék a játék játszásának tárgya. Mindez pedig a játszott játékot a világ játszandó játékává változtatja...

Férfi: Ez egy vízésés vagy inkább egy zuhatag érzését kelti bennem, méghozzá a zuhanás kétféle értelmében: maga a zuhanás vakságot okoz. Világítsuk meg tehát legalább az alábbi homályos pontot: a tapasztalás mint a jelenségnek és a *logosznak* játéka életre kelti a nyelvet, mely viszont különbözik magától a *logosztól*. De miben? Az, hogy nyelv nélkül nincs gondolat vagy gondol(kod)ás, azt jelentené, hogy nincsen *logosz* nyelv nélkül? Számomra mindez igencsak zavarosnak tetszik.

Nő: Az általunk használt nyelvben, a nyelvhez való fogalmi és instrumentális viszonyulásunk szerint bizonyára az.

Férfi: De miképpen szabadulhatnánk meg a közlés szükségétől?

Nő: A szükség, amitől bizonyára nem menekülhetek, az a kívánás, pontosabban, a vágy szüksége; azaz ami a nyelvet követően, a kommunikáció hiányából, a szervesen hozzátartozó melléfogásokból fakad. Másképpen kommunikálunk viszont a képek révén. Ez a legszélesebb, legközvetlenebb, legtökéletesebb kommunikáció – az állati lét szintjén. Az ember egy programozott biológiai kód értelmében „természettől fogva” kommunikál, amikor is a közlést mindig pontosan egy kép közvetíti. A vizuális kép a kommunikáció tökéletességének objektívációja, és ugyanakkor szegénysége is egyben, hiszen nem lehet egyidejűleg szimbolikus, képzeletbeli és valóságos. Ez az utóbbi tény viszont mindent csak tovább bonyolít. És mégis: az, ami vizuális – mindez egyszerre, mivel több, mint pusztá tükrözés és vonatkozási pont: a képek számunkra egyben *logosz* is.

Férfi: De honnan jön ez a *logosz*?

Nő: A kiáltásból, mely úgy válogat a dolgok között, hogy közben csoportosítja és láttatni engedi őket, illetve nyelveket formál belőlük.

Férfi: De miért hívjuk „nyelveknek” ezeket az előrenyomuló, elkülönülő és csoportosuló lendületeket? Miért adjuk nekik rögtön a „nyelv” nevet, amikor nem többek, mint test és testi, illetve testből kiáramló erő? Nyilvánvaló, hogy nem tudod elkerülni a logológiát, a nyelv önteremtésének illúzióját.

Nő: A nyelvek csak úgy „kerülhetnek ki” az organikus félig-testiségből, hogy nem azonosak vele, hogy már nem pusztán kiáltások, hanem nyelvi kiáltásokká, a kiáltások nyelvivé válnak. A verbális nyelv mint *logosz* önmagát kölcsönös feszültségben alakítja (miért éppen a nyelv jelensége, és csak ez, ne jelenne meg jelenségként, bármik is legyenek a megjelenésének szükséges feltételei?). Nincsen kiáltás túlaradó testi tartalom nélkül, de nincsen egy pillanata sem ennek a bőségnek, mértéktelenségnek tetsző kiáltás létrejötte nélkül, belőle fakadó kiáltások nélkül, melyek ebből a mértéktelenségből nyelveket formálnak.

Férfi: Pusztá szavak, anélkül, hogy érteném őket.

Nő: Pedig miképpen lehetne kiszabadulni a kommunikáció béklyójából, ha nem a sikertelenségek számbavétele révén?

Férfi: Így csupán visszafelé haladunk.

Nő: Csak tagadunk, és ez nem ugyanaz. A tagadással egyben elismerjük a távolságot is attól a dologtól, melyre többé már nem kell hivatkoznunk. Hogyan lehetne kitalálni bármit is anélkül, hogy ne saját – tagadott és a felfedezésre nyitott – nyelvünkéből indulnánk ki?

Férfi: És immáron meghaladott nyelvünkéből? Ez a dialektika zűrzavara, mely úgy képzei, hogy a másságnak vagy a tagadásnak a kerülő útján mindent visszavezethet az azonosságra.

Nő: Talán inkább a zűrzavar örökös elhárítása a tagadás révén, azért, hogy kikerüljük az utalást arra, ami tagadva van, és nyitottá váljunk a játék megtapasztalására, hiszen ez az elhárítás a tapasztaláson belül semmi.

Férfi: A nyelv a *logosz* és a jelenség közt folyó játék tapasztalásának lenne a semmije?

Nő: A tapasztalat a maga teljességében semmi, a köztesség tapasztalása...

Férfi: ...máskülönben nincsen tapasztalás, igen. De miképpen emelkedhet ki a [verbális] nyelv, a *logosz* és a jelenség vagy a *techné* és a *phüszisz* játéka a semmit követően?

Nő: Nem a semmit „követően”. De erről semmit nem mondhatunk.

Férfi: És mégis mindent el kellene mondanunk. Zavarosan beszélsz.

Nő: Másképpen kellene beszélnünk: a másik nyelv egy másféle viszonyrendszer hoz működésbe... Vajon nem derítettünk fel eddig is már jó néhány vakvágányt, miképpen egy-egy enigmát is ez utóbbiak révén? Számomra csak egyetlen enigma létezik: a természet és a nyelv kettős enigmája.

Férfi: Valóban igaz az, hogy a többi, kezdve a férfi-nő határvonallal, akárcsak az élet minden merev határvonala, ebben gyökerezik.

Nő: Igaz, hogy valami megjelenéséhez szükség van annak láttatására, hogy nincs jelen semmi másban...

Férfi: Ez csupán számunkra igaz.

4

Férfi: Majd elfelejtettem: mi a helyzet az afáziával?

Nő: Mivel, az afáziával? Azt kellene tán bizonyítania, hogy lehet gondolkodni verbális nyelv nélkül is? Miért, ki állítja az ellenkezőjét? Semmi kétség, az arc, a kezek, az egész test, mindaz, amit látok, hallok, mindaz, amit érzékelek és érzékeltetek, minden „jellé” válhat, és így újabb gondolati „kategóriákat”, új gondol(kod)ási módokat hozhat létre. A vitánk egy helyben mozog. A kérdés nem itt van. A kérdés nem az, hogy megtudjuk: létezik-e gondolat nyelv nélkül, hanem hogy megőrizzük a legemberibb gondolatot magán a nyelven belül. Hiszen minden bizonnyal a verbális nyelv a legalkalmasabb nyelv a gondolkodás számára; s talán az egyetlen, amellyel tagadni, lehetőségeket teremteni, aktualizálni, valóságútlenné tenni lehet, és végül arról is lehet beszélni, ami nincs. Ebben az értelemben túlszárnyalja a képeket, amelyek a jelennek, a látványnak, a felis-

mert és adott világnak a foglyai, még akkor is, ha a képek mint nyelv nem állnak meg ezen a ponton. Ez a legkevesebb, amit mondhatok. Végül is magam sem tudom, hogy engednem kellene-e a dühnek és a keserűségnek. Honnan ez az állandó tagadása és lebecsülése nyelvi létünknek, gondolatszabadságunknak, melynek pedig a legszabadabb cselekvés a célja? Miért kellene az embertől szenvedélyesen eltagadni a legnyilvánvalóbb alkotását, a nyelvét?

Férfi: Azért, mert ezzel egy hatalmi létrát dönthetünk le. A verbális nyelv mindig az elnyomást, és ezáltal a férfit szolgálta. Hogyan is tagadhatnánk, hogy a verbális nyelv hatalmi eszköz?

Nő: De ez nem szükségszerűen van így, még ha a nyelv szükségképpen valamilyen rend szerint strukturálódik is. Hiszen maga a rend még nem azonos az uralommal. A nyelv mint eszköz a hatalmat szolgálja, de éppen ez a tétje a másik nyelvhez, a nyelvekhez való viszonyunknak. A nyelvek szabadsága éppen nyitottságukban rejlik, hogy egyaránt szabadok az igazságtalanság és az igazságosság irányában. A nyelvek szabadsága minden kiáltás szabadságának melegágya.

Férfi: A szabadság értelme azonban mindig a konkrét embertől, és nem az anonim nyelvek összességétől függ.

Nő: A szabadságnak az egyes ember számára való értelme nyelveinek emlékezetében formálódik ki.

Férfi: Nyelveinek... A szabadság értelme az adott egyénben és nem az elvont nyelvekben alakul ki!

Nő: Miféle demagóg és régimódi szembeállítás ez! Minden egyén konkrétan csak a szóhasználat, az emlékezés és a felfedezés keretén belül létezik. A gond vagy a szerelem egyúttal kiáltás is.

Férfi: Csend.

Nő: Az, ami nyelvből szövődik.

Férfi: Nem. Enigmából, eseményekből.

TARNAY LÁSZLÓ fordítása

Álom, 1994. augusztus 24-én

*Várom a metrót a Nyugati felé.
Sokáig nem jön, aztán jön, megáll iszonyú
csattogással, ajtaja percre kinyílik, s már megy is tovább.
Kétszer is lemaradok róla. Nincs mit tenni,
mint beülni a büfébe (ami igazából
egy régi vasúti kocsi még Baross Gábor korából),
és rendelni teát utánmaszattal és kummadzsával.
Hogy mi az a kummadzsa? nem tudom,
de ebben a közegben valahogy természetesnek hangzik.
„Az európai fej próbálja mozgatni az ázsiai potrohot”
– írta valahol Michnik és ahogy elnézem
az álmos és tunya pincérnőt, s a rosszarcú vendégeket,
az az érzésem, igaza van.*

sokáig hittük...

*sokáig hittük: négyszögesíthető a kör
s meg lehet sütni a kemény hógolyót is
később sokan hitték: a magántulajdon
mindent megold – sok lúd disznót főz (ebédre)
de most sem potyog a fáról sültgalamb
s ki korán kel az nem győz ásítózni
viszont (akár a dalban) kinyílt elöttünk
a világ a nagyvilág (de semmi üllővas sem kalapács
ti voltatok az álltatás üllői úti fák)
ki-ki oda most amikor kedve szottyán
bár az ilyen szottyánós korban is van gond elég
de majd csak felépülünk tartós letargiánkból
s ha nem is gazdagabban – élünk (és ebbe más is
belevénült) a végén meg leépülünk és elmegyünk
akkor majd nemcsak fű nő rajtunk búza is
s a búzatábla szélén pipacs szelíd virága*

A „FELADAT”*

Bíró Béla beszélgetése

BB: – *Mi az, ami egy magyar értelmiségit az 1970-es, 80-as években arra késztet, hogy a román-magyar kapcsolatok kutatásának szentelje magát?*

B-KB: – Nagyon rövidre zárva: egyrészt az önkeresés, az a bizonyos „ki vagyok én?”. A kamaszkor fő kérdése tehát. A másik pedig egy erkölcsi kategória, mellyel – szerintem – nagyon kevesen néztek igazán szembe: Mit keresek én Magyarországon? Ez a kérdés annak ellenére merült föl bennem, hogy mi nagyon korán, még 1962-ben kerültünk át Magyarországra, és én csupán tizennégy esztendő voltam akkor. Nem én döntöttem tehát a sorsom felől, a szüleim vittek át bennünket két öcsémmel együtt úgy, hogy 1959-ben adták be az áttelepülési kérelmet, amelyről természetesen mi mit sem tudtunk, és kétszeri elutasítás után 1962-ben meg is kapták az engedélyt.

Ez a két tényező motiválja érdeklődésemet. Egészen sarkítva: mit is keres egy Partiumból, a történelmi Észak-Erdélyből, a hajdani Szatmár megye: a Kővárvidék, a Máramaros és az Avas határvidékéről származó elsőgenerációs értelmiségi Magyarországon, román kulturális örökséggel, a román nyelv és az észak-erdélyi románság ösztönös ismeretével? Illetve, hogy ezzel a fel nem használt ismeretanyaggal, melynek létezéséről gyakorlatilag nincs is tudomása, hogyan tud beilleszkedni egyáltalán a magyar értelmiségi társadalomba? Körülbelül ezek azok az eredők, utólagos megítélésem szerint, melyek meghatározták választásomat.

BB: – *Ehhez hasonló élethelyzet még nagyon sokunk esetében adódhatott. Mi az, ami téged arra késztet, hogy belülről próbáld szemlélni a románság sorsát, hogy a román-magyar viszonyt ne úgy nézd, mint ahogy egy idegenhez való viszonyunkat szokás szemlélni, hanem belülről, empátiával próbáld közelíteni. Mert te nemcsak románokat nézel magyar szemmel, ami természetes, hanem bennünket, magyarokat is megpróbálsz román szemmel látni, ami már kevésbé magától értetődő, és éppen ezért rendkívül fontos. És mint intellektuális teljesítmény sem lebecsülendő...*

B-KB: – Szerintem nem annyira intellektuális teljesítmény, mint inkább, ismétlem, önkifejezési forma. Az önkeresés egyfajta megfogalmazódása. Különösen, ha tekintetbe veszel egy személyes mozzanatot is. Ellettében a Magyarországra áttelepültek derékhadával, én, mint már említettem, nagyon korán kerültem át, és tapasztalataim szerint nem mindegy, hogy valaki tizenhat-húsz, vagy akár harminc éves korában kezd-e új életet az „óhazában”. Ezek, tetszik, nem tetszik, kemény pszicho-szociális tényezők. Nem vagyok egyik kérdéskörnek sem a szakembere, de megfigyelhető, hogy már egy év is sokat számít! A válasz abban keresendő, hogy nekem megadatott az, ami másoknak alig, vagy jóval kevésbé: nagyon fiatalon, nagyon érzékenyen kerültem át az egyik periferiáról a másikra. Szatmár vidéke, Nagybánya, Szinérváralja az én tudatomban úgy maradt meg, mint az 1910 körüli Magyarország egy darabja. Ugyanaz az intellektuális, kulturális

* Borsi-Kálmán Béla *Nemzetfogalom és nemzetstratégia* című könyve, mely „A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez” alcímet viseli, olyan alapvetésnek tekinthető, mely a román-magyar kapcsolatok normalizálása, közös dolgaink rendezése szembontásából meghatározó jelentőségű lehet. A szerzővel Sepsiszentgyörgyön beszélgettem. – B.B.

szint volt rá(juk) jellemző. Éltek még azok, akik az 1910-es években jártak iskolába, vagy még hamarabb. Megvoltak a nagy könyvtárak, a milleniumi és a századfordulós Magyarország légköre áradt szinte mindenből. És mindezt alig megfogalmazhatóan, jóllehet nagyon érzékletesen beburkolta, áthatotta a Nagy-Magyarország mítosza. Másrészt pedig ott voltak az avasi napszámosok, a tejet hozó román paraszt, meg a sánta lánya, akik az én nagyapámnak – egyszerű borbélylegényből borbélymesterré avanzsált, bár nemesi „gyökerekkel” rendelkező mesterembernek – hallatlan reverenciával köszöntek. Öt-hat éves lehettem, amikor ez feltűnt nekem. És hát érdekel, hogy *miért*. Ahogy az is foglalkoztatott, miért kezelik olyan lenézéssel, már-már gőgösen különféle rokonaim a románokat? Mivel magyarázható az a temérdek, nem éppen hízeltető jelző? Ez a dolog érdekelt, nemcsak engem, de az öcsémet is. Erről sokat beszélgettünk másokkal is, vagy ha nem is verbalizáltuk mindig egyértelműen, a kérdés mélyen elraktározódott bennem.

Szinérváralja etnikai összetétele is, gondolom, sok mindenre predesztinált. A lakosság hatvan százaléka, de lehet, hogy több, már román volt, a harminc százaléka magyar, de úgy, hogy a magyar katolikusok egy része nyilvánvalóan sváb eredetű volt, s ezt mindenki tudta, a nagyszülők egymás közt a kiskapuban még „svábul” beszélgettek, a gyerekek már nem tudtak egy szót sem németül, s a szülők is alig. És ott voltunk *mi*, reformátusok, akik persze úgy gondolták, hogy ők a „tősgyökeresek”. A település, a nagyon régi, középkor végi mezővároska ugyanis – a helytörténészek szerint – egy, a Perényi-vár alá települt magból nőtt ki az 1500-as évek táján, sőt talán még korábban. Az viszont oklevelesen is bizonyítható, hogy sokáig református fészek volt. Utólag úgy gondolom, szellemi fejlődéséhez nyilvánvalóan az is hozzájárult, hogy a református vallásórákon azzal a ténnyel is szembesültem, hogy Sylvester János – a magyar irodalmi nyelv egyik „atyja” – Szinérváraljáról származott el, Kiss Miklós, a nyomdász pedig a szomszédos Misztótfaluból került Kolozsvárra, illetve Amszterdamba. Sylvester János emlékműve egyébként a református templom temetőkertjében magasodott. Nagy fekete gránitoszlop volt, melyről megtudtam, hogy korábban a városka főterén állt, és a román megszállás-
kor került a mai helyére.

A zsidó lakosság mintegy tíz százaléknyi lehetett. Körülbelül ugyanolyan arányban voltak tehát jelen – ahogy ezt később olvastam –, mint Nagy-Budapestben. És hát az sem lehetett mellékes tényező, hogy mi a szinérváraljai zsidó negyedben laktunk, a zsidó templom közvetlen közelében, és a sakter közvetlen szomszédai voltunk.

Az empátia képességét magam sem tudom hova tenni. Volt is konfliktusom emiatt a családban gyerekkoromban, mert az óvodáskori és a kisiskolás csetepatékban nem mindig a két öcsém pártját fogtam. Nem tudom, minek köszönhetően, és ismétlem, időnként szemrehányásokat is kaptam érte apámtól, anyámtól. (Ennek persze voltak más aspektusai is.) Amikor 1960-ban Szatmárra kerültem a kollégiumba – a Kaffka Margit regényeiből ismerős „zárdába” – s öcsémet bántották, azért csak-csak kibújt belőlem a családi „faji” szolidaritás, s akkor már nem volt mese. Kegyetlen, kemény világ volt ez, ám sokkal valószínűbbnek tartom, hogy értelmiségivé válásomban ennél jóval nagyobb szerepe volt annak a már említett történelmi kövületnek, mely a régi Magyarország egyfajta zárványaként maradt fenn ezen a tájon az ötvenes évek végéig. Legalábbis ami a magyar részt illeti. E világ román „fele” pedig a „tőrölmetszett”, a máramarosi havasokból leereszkedett románokból és osányokból, az Avas vidéki románságból került ki. Mivel a szemem jó volt, feltűnt nekem valami, amit aztán jóval később, úgy negyvenéves korom táján értettem meg, nevezetesen, hogy a gyárigazgatók, a párttitkárok, a milicisták, a katonatisztek többsége (és különösen a feleségeik, lányaik) másmilyen románok voltak, mint azok, akikkel nap mint nap az utcán, az óvodában vagy a futballpályán találkoztam. Még a bőrük színe is mintha más lett volna. Valahogy feketébb is volt, meg fehérebb

is. A szemük is más volt. Nem értettem persze, hogy miért, de mindez jól megmaradt bennem.

És itt a másik szint, hogy ki vagyok én, mit keresek Magyarországon. Minden értelmiségivé válás szerintem kompenzációs kényszer eredménye, hacsak nem östehetségekről, vagy halmozottan előnyös helyzetű értelmiségi sarjakról van szó. Nálunk apám volt az első a családban, akit tanítottak. Nagyenyeden. Ami persze fontos örökség volt. Itt kell megemlítenem, hogy egy szovétai pionirtáborozástól eltekintve én Erdélyben – mármint a történelmi Erdélyben – soha nem jártam, még Zilahon vagy Kolozsváron sem. Erdély-élményem csaknem teljes egészében apámtól származott, aki 1933 és 1941 között Enyeden végezte el a Bethlen Gábor Tanítóképzőt. 1940-ben, a bécsi döntés után került csak át Kolozsvárra. Rengeteg fényképet őrzött, s jószerevével nemigen tudott másról beszélni, mint az enyedi diákeveiről. Volt tehát egyfajta Erdély-élményem, de soha nem éreztem magam erdélyinek...

BB: – *Eszerint te erőteljes különbséget érzel a Partium és Erdély közt. . .*

B-KB: – Óriási különbséget, már ami az ötvenes évekbeli állapotokat illeti. Semmi köze nem volt a Partiumnak Erdélyhez – a betelepült székely bányászoktól eltekintve. Nagybánya környékén rengeteg arany- és ólombánya volt, sőt Szinerváralja szomszédságában is voltak ólombányák, ahol székelyek is dolgoztak. Azokat igazi csodabogaroknak éreztük, legalábbis aszerint, ami az én gyermeki tudatomig a családi beszélgetésekből leszüremlett. A székelyek mások voltak, akárcsak a románok, a zsidók. S akadtak még betelepült ukránok is. Sőt, mivel Szinerváralja egy kis polgárosult fészeknek számított a századfordulón, laktak ott elmagyarosodott cipszerek, mi több, még lengyelek és örmények is előfordultak. Voltaképpen tehát egy kis Kelet-Közép-Európa őrződött itt meg, amelyek létezéséről én még mit sem tudtam. Ezek az élmények csak később, fokozatosan váltak tudatossá bennem. Itt azonban ismét vissza kell térnem a kompenzációhoz.

BB: – *Tulajdonképpen mi az, amit kompenzálnod kellett?*

B-KB: – Engem Szatmáron, ahol bekerültem egy – mint később kiderült, nagyon jó – iskolába, a Kölcsey Gimnázium gyakorló részlegébe, a hármas számú általános iskolába, *vidékieknek* tekintettek. Én voltam az egyetlen vidéki, internátusi, talán még volt egy bejáró Vetésről vagy Batizról, már nem emlékszem. „Vidéki” voltam, s ez mindenféle előítéllettel járt, amelyen az ember igyekszik felülemelkedni, igyekszik megfelelni annak a képnek, melyet a „befogadó” közösség magáról kialakít, S ugyanez történt az áttelepülést követően Sárospatakon is, ahol természetesen *romániainak* minősültem. Nem erdélyinek (hiszen arról az ötvenes, hatvanas években generációs társaim jóformán semmit sem tudtak), hanem hangsúlyosan romániainak. Budapesten aztán kétszeresen is „vidéki” lettem. Mert nem elég, hogy a magyar vidékről jöttem, a szerintem „legmagyarabbnak”, legkonzervatívabbnak maradt városok egyikéből, Sárospatakról – ahol az öregedő református paptanárok jóvoltából a harmincas évek Magyarországnak értékvilága rögzült. Csak zárójelben mondom, Patak nagyon hasonlított Szatmárra, és mégis egészen más volt. Az egyik legszembevetőbb különbséget abban véltem felfedezni, hogy nem hallottam román szót. Én megszoktam, s másokkal, például ősémekkel ellentétben nem is felejtettem el a nyelvet. Valószínűleg eleve jobban is tudtam náluk, de a sárospataki évek alatt többször rajtaptam magam, hogy emeletes ágyamon végignyúlva a diákbeszélgetéseket fordítgatom románra. Talán ez tartotta életben az én nagyon korai (négy éves korom óta tudok románul) és nagyon ösztönös román nyelvtudásomat. Emiatt történhetett meg, hogy két budapesti év után, apám javaslatára, nem orosz-történelem – Sárospatakon orosz-tagozatos voltam –, hanem történelem-román szakra jelentkeztem. Hat év telt el ezalatt, és én közben meg sem szólaltam Eminescu és Caragiale nyelvén. Ennek és annak ellenére, hogy a felvételi nem újságszövegek oda- és visszafordítása volt, ahogy azt

vártam, hanem nagyon kemény, igazi felvételi vizsga – fogalmazás, nyelvtan, elemzés stb. –, egyszerre minden eszembe jutott.

Budapesten, ahol csak egy évet töltöttem, egy budai gimnáziumba kerültem. Később jöttem rá, hogy az sem volt akármilyen szellemi műhely. Az 1948-ban vagy 1949-ben létesített Oleg Kosevoj nevű, az orosz katonai parancsnokság alatt lévő intézmény a korábbi Sion-nővérek zárdáját sajátította ki.

Az Oleg Kosevojban kapták meg – gyorstalpaló módon – az alapképzést azok a leendő „káderek”, akiket az ötvenes évek elején Moszkvába küldtek főiskolára. Magyar államigazgatási és egyéb intézmények csúcspozícióiban tűntek aztán fel, jó néhányan talán a mai napig is ott vannak. 1965-66-ot írtunk. Hogy milyen iskolába kerültem, úgy derült ki, hogy 1966 májusában magas rangú szovjet katonai küldöttség érkezett az intézményt meglátogatni. (A XII. kerület egyik elegáns helyén, a Sashegy oldalában épült gimnáziumot közben Arany János tizenkét évfolyamos iskolává keresztelték át.) Az oroszoknak tolmácsra volt szükségük. Az igazgatóság megtudta, hogy érkezett egy emberke Sárospatakról, aki valamivel tűrhetőbben beszélt oroszul, mint a többiek. (Ez persze nem volt különösebb „kunszt”, társaim többsége a cirill betűket is alig ismerte). Így esett rám a választás. Az akkori beszélgetés-foszlányokból szűrtem ki, hogy miről is van szó. A „Kosevoj” kísérleti iskola volt, különleges tantárgyaink voltak, még pszichológiát is tanultunk. Állandóan vizsgáltak, teszteltek bennünket. Ott kísérletezték ki például a „Világnézetünk alapjai” nevű tantárgyat, és a magyar pedagógia történetében először itt vezették be a labdarúgás oktatását is. Ez nagyon fontos, mert a labdarúgás aztán végigkísérte életemet. Az MTK akkori ifi-edzője, Fekete Miklós volt a testnevelő tanárunk.

Én az utolsó pillanatban negyedikesként kerültem oda, a többiek már három éve tanultak az intézményben. Ráadásul egy sereg tantárgy különbözött is: németről az olaszra kellett átállnom, de különbözeti vizsgát kellett tennem matematikából, fizikából, ábrázoló geometriából. S mindegyiket egyetlen hónapot kaptam. És itt ütött be a csoda, év végére ilyen hendikep ellenére is az élre kerültem holtversenyben egy másik fiúval. A kompenzáció túl jól sikerült. És így, anélkül, hogy tudtam volna, *kívülállóként* belekerültem a szerintem már akkor létező, úgy az 1962 táján kezdődő budapesti álpolgári fejlődés fő áramába. Mindennek a megértéséhez még egy – egyéni életutamból fakadó – tény segíttet hozzá: a hányattatás élményeit fel kellett valahogyan dolgoznom. S ezt én meg is tettem. A belbudai osztály szociológiailag több részből állt. Először is voltak a bejárók: Pest környéki parasztfiúk – Vámosmikola, Solt, Kecel stb. –, főleg amolyan katolikus, félig szlovák, félig magyar, félig kun gyerekek. Ők voltak a „vidékiek”. Aztán a „zacisok”, az állami gondozottak hihetetlenül kevert, furcsa, eredeti világa, erős kompenzációs vágygal, ám nagyfokú szolidaritással. Volt aztán egy szűk elit rétege is a társaságnak. Megjegyzem, a mi osztályunkba ezek közül kevesen jártak. Ők voltak a budai hegyvidék villalakásaiból, vagy a környékbeli „jobb” polgári családokból érkezettek, az akkori nőmenklatúra sarjai. Most, hogy időközben történész lettem, óvatosan bár, de ki merem mondani, talán megbocsátják nekem, a többségük abba a szociológiailag, társadalmilag, társadalomtörténetileg egészen sajátos és különleges kategóriába tartozott, melyet rendkívül pontatlanul – és ebből következően is – mindmáig érzelmi viharokat kavarva „zsidónak” mond a magyar köznyelv. Sietek hozzátenni (egyzersmind a dolog bonyolultságát is érzékeltetve), hogy erről nem csak én, jobbra ők sem tudtak. Hiszen (hiszen?) Auschwitz után – a húszas, harmincas években önvédelemből „balra” kényszerült – zsidó-magyar (magyar-zsidó) családokban a téma tabunak minősült, és sok nemzedékemhez tartozó fiatal csak tizennyolc éves kora után szerzett – esetleg a számára érthetetlen „zsidózásból” egyet s más mégis gyanítva – tudomást róla, ha szülei egyáltalán „beavaták” (mert ennek az ellenkezőjére baráti körömben is akadt példa). Mindenesetre ezek az osztálytársaim – számomra csak abban különböztek tőlünk, hogy viszonylag jobban vol-

tak eleresztve (némelyikük kissé „úrifiúsnak” tetszett), némileg magabiztosabbak és a nyugati kultúra (kivált az akkor honunkba „betörő” rock-zene) iránt kissé fogékonyabbak voltak. Ám, hogy ne lettek volna „magyarok”, annak a gondolata sem merülhetett fel, hiszen magyar névvel és magyar tudattal „rendelkeztek” (vajon mi mással is „rendelkezhetek” volna?).

Itt kúszik be ismét a képbe Szinérváralja, annak a zsidó felekezeti iskolája, a „hajder”, melynek udvarán én (többnyire focizás közben) ugyanennek a történeti-szociológiai képződménynek egy sokkal – mintegy hatvan évvel – korábbi fázisával találkoztam gyerekkoromban. Így aztán viszonylag kevés szellemi erőfeszítéssel, igaz jóval később, föl tudtam mérni, hogy *történelmileg* mi a különbség a Szinérváralja egykori zsidó negyedéből elszármazottak és a dél-budai hegyvidék villalakásainak lakói közt. Erről persze soha nem beszéltem (hiszen Magyarországon a többoldalú félreértések és értelmezések miatt tanácsosabb hallgatni róla), mégis azt hiszem: történésszé válásomban nem lebecsülendő szerepet játszott, értékes mankót, segítséget nyújtott ennek a hatvanéves történelmi distanciának a megértése. Amit szerfölött megkönnyített az is (másként nem is válhatott volna lehetségessé), hogy pataki diákként a harmincas-negyvenes évek fordulójának Hungáriáját is megismerhettem – vaskos illúzióival együtt. Megkerült tehát a hiányzó láncszem, ami az 1910-es, az 1930-as és az 1960-as évek „Magyarországát” az eszmélkedő tudatomban összekapcsolta. Talán innen eredeztethető a történelmi fáziskülönbségek iránti érzékem, amit aztán igen jól hasznosítottam a különféle román regionalizmusok és kivált a magyar és román történelemfejlődés és nemzettudat közötti nem lebecsülendő időbeli eltolódás-fáziskésés értelmezésében.

De itt ismét vissza kell kanyarodnom a kompenzációhoz. Nekem ugyanis természetesen – ha már értelmiségi pályára adtam a fejem – velük is versenyre kellett kelnem. Ez a verseny látszólag egyenlőtlen volt. Mégsem gondolom, bár ennek eldöntése nem rám tartozik, hogy reménytelenül lemaradtam volna.

Évekkel később különben, volt iskolatársaim egy részével az ELTE Bölcsészkarán ismét összehozott a sors. Legtöbbjüknél egy-két évvel idősebb voltam (közben voltam lakatosinas és „profi” labdarúgó-jelölt is a Csepel ifjúsági csapatában). Egyik korabeli (1968 őszét írtuk) alapélményem az, hogy mindegyik réteg maradéktalanul a magáénak vallott, ez talán viszonylagos tapasztalatlanságomból, empátiámból és végső soron „kisebbségi” reflexeimből fakadt. Mindenesetre társaim úgy érezhették, hozzájuk tartozom, egy bizonyos kommunikációs szintig, természetesen. Eleinte meg is zavarodtam, nem fért a fejembe, miért könnyebb nekem a beilleszkedés, mint a többnyire „jobb körökből” származó, ám vidéki évfolyamtársaimnak.

BB: – *Azt jelentené ez, hogy te vagy az ideális „asszimiláns”?*

B-KB: – Ezen nagyon sokat töprengtem. A kihívásoknak, a kompenzatorikus készleteknek igyekeztem megfelelni. A család, miként – már történész gyanánt – utána néztem, minden ágon elszegényedett református kisnemesekre megy vissza. Ez a réteg – szociológiailag kisnemes, felekezeti református: – az, amely ismereteim szerint a legkevésbé keveredett. Magyarán – társadalomtörténetileg – soha nem lehetett kétséges számomra, ki vagyok, hová nyúlnak a „gyökereim”.

BB: – *Az előbb egy mosollyal leírtad a provokációm. Az asszimiláns, nyilván, idézőjelben szerepelt. Amit most mondasz, mégis egyfajta válasz, hiszen te úgy asszimiláltál mindent, amivel kapcsolatba kerültél, hogy közben önmagadat mindvégig megtartottad...*

B-KB: – Flemlé szükségletnek éreztem ezt. Persze így utólag nagyon egyszerű. Csupán arról volt szó, hogy a sors folyton ide-oda sodort, új és új közösségekben kellett helytállnom. A siker csúcsa – az én akkori értékrendszeremben – ez volt: értelmiségivé válni Budapesten. Ez értelemszerűen annak tudomásul vételét is jelentette, hogy volt (van) egyfajta értékhierarchia, a hajdani budapesti értelmiség soraiban, melynek csúcán – be-

vallva-bevallatlanul – a budapesti polgári értelmiség, vagy annak leszármazottjai állnak. Ezt a kívülről (alulról) jövőnek szociológiai-társadalomtörténeti *adottságként* tanácsos kezelnie, és saját érdekében el kell fogadnia – a hozzá tartozó „játékszabályokkal” együtt. Akik nem ezt teszik, azok azt kockáztatják, hogy ösztönösen és akaratlanul magával a „történelemmel” – az elmúlt másfélszáz esztendő „szerves” (magyar) társadalomfejlődésével gyúlik meg a bajuk. Végső soron önmagukkal, önnön identitásukkal kerülnek szembe, és menthetetlenül érzelmi-ideológiai kényszerpályákra sodródhatnak. (Az Erdélyből érkezőket, különösen az érzékenyebbeket és az amúgy is sebzett lelkűeket a „feladat” nemegyszer traumatizálja, anélkül, hogy ezt be is vallanák maguknak.)

Mindebből következően azt is célszerű belátni, hogy az említett körökben azok az értékek, divatok, viselkedésnormák, eszmék, elképzelések dominálnak, melyeket ők gondolnak magukénak (egyszerűsítve fontosnak, korszerűnek, aktuálisnak), s propagálnak, presztízsükkel „szétszórnak” Magyarországon. A vidékről felkerültek (és a vajdaságiak, a Felvidékről, Erdélyből, Kárpátaljáról áttelepültek) számára létezik tehát ez a láthatatlan azonosulási kényszer. Ezért volt jó, hogy a szó bizonyos értelmében tényleg „asszimiláns” vagyok. Ehhez az elvárásrendszerhez ugyanis valóban asszimilálódni illik, mi több – az értelmiségi „társadalmi béke” érdekében – *kell*. Természetesen ez – ennek objektív feltárása – monografikus igényű, elmélyült szociológiai-társadalomtörténeti kutatómunkát igényelne, így vázlatnak sem tekinthető. Legfeljebb jelzésnek, hogy „szétszálazása” halaszthatatlan *feladat*.

BB: – *Zárjuk ismét rövidre: te egyéni sorsodban élted meg folyamatosan az erdélyi magyarság léthelyzetét. A román-magyar kapcsolatok gyökereire való rákérdezés is abból fakadhatott, hogy folyton-folyvást olyan kényszerhelyzetben alakítottad az egyéniségedet, mely a romániai magyarság alaphelyzete. De mikor, hol, hogyan kerülsz kapcsolatba tulajdonképpen témáddal, a Kossuth-emigrációval?*

B-KB: – Több véletlen segített hozzá. Apámnak az a javaslata, hogy menjek román szakra. Az, hogy Eötvös-kollégista lettem. Ismét egy elit iskola. Mindig elit iskolákba kerültem, teljesen véletlenül. Megvannak ezekben a véletlenekben persze mindig a történelmi és szociológiai szálak is, apám kapcsolatrendszere, meg egyebek, de végül is ezek mégiscsak véletlenek.

A Ménesi út 11-13-ban illett az embernek szakkollégiumi tárgyat választania. Én Szabad György kollégiumát választottam, aki épp azokban az években védte meg nagydoktori disszertációját, a Kossuth-emigrációval kapcsolatos alapmunkájával, amelynek a címe, ha jól emlékszem, *A szabadságharc és a kiegyezés válaszütaján, 1859-61*. Ő akkor nyilván nagyon benne volt még az anyagban, és szokása volt, amit később én is átvettem mint tanítvány és aztán tanár, hogy kirakott egy lapot az asztalra, és aztán mindenkinek föl kellett írnia rá saját kezűleg a nevét, szakpárosítását és azt, milyen nyelveken olvas, mivel foglalkozik. Én az utolsó kérdésre csak azt válaszolhattam: semmivel. Akkor ugyanis még a Ferencváros tartalék csapatában futballoztam, és épp azokban a hónapokban dőlt el – sok minden egyéb mellett –, hogy profi labdarúgó lehetek-e vagy sem. Nem lehettem, mert a csapatban már érzékelték az idegenségemet, hiába próbáltam titkolni egyetemi tanulmányaimat. Végül is kivetettek maguk közül. Pályámnak ez a része tehát lezárult. Lezárult egy másik lehetőség is. Ez egy 1969-70-es történet. Egy párválasztási kísérletem is kudarcot vallott. Nagyon jónak induló, sokat ígérő kapcsolat volt, melyet ügytelenségből, gátlásosságból elpuskáztam. De meg kellett értenem, hogy miért is rontottam el, miért követtem el azokat az utólag hibásnak minősülő gesztusokat, mit tettem és mondtam, amit nem kellett volna, és mit nem tettem, amit meg kellett volna tennem? Hogy ne csavarodjak be, ezeket is aprólékosan át kellett gondolnom. Nos, nem lettem alkoholista, nem ugrottam ki az emeletről. Megpróbáltam a dolgot megérteni. A kudarc azt is jelentette, hogy családi kapcsolatok révén nem kerülhettem be a nagy-budapesti ér-

telmiségi elitbe. Ezzel újabb kompenzációs kényszerem támadt. Az elit ismerte töviről hegyire Marxot és Engelst, Lukácsot és Habermast, Karel Košíkot és J. S. Millt és természetesen több nyugati nyelvet. Én akkor még egyet sem, németül is csak keveset. Olvasni nem nagyon olvastam, a labdarúgás, mely eléggé súlyosan megfertőzött (no meg a lustaság) nem nagyon engedett rá időt. Amit én tudni véltem, az nem nagyon látszott fontosnak. Az volt a fontos, ami az előbbiekkal meg volt támogatva. Mind rosszabb véleményem lett magamról: nem feleltem meg azoknak a normáknak, melyeknek a többiek.

BB: – *Jött tehát Szabad György...*

B-KB: – Mentőöv volt számomra... Ő ismerte a Kossuth emigrációt A-tól Z-ig. Különösen az 1859-61-es éveket, de természetesen a későbbi éveket, meg az előzményeket is. Románul viszont nem tudott, olaszul, angolul, németül, latinul természetesen igen. Néhány olyan dokumentum került a kezébe, melyekből kiviláglott, hogy bizony Cuzáék, a Kossuth-emigráció, az akkori román-magyar egyezkedések, ez egy érdekes kérdés, hogy itt sok olyan dolog rejtőzhet, melyek később a román-magyar viszonyt annyira összekuszálták. Volt egy olyan sejtése is, hogy itt talán meg lehetne ragadni azokat a szálakat, melyek aztán elvezetnek a későbbi fejlemények megértéséhez. Kapóra jött neki az én témátlanságom. Ezt tudnám javasolni, mondta, mit szól hozzá? Ez 1969 őszén történt. Nem túl sok meggyőződéssel vágtam bele a feladatba, hiszen semmiféle alapismeretem nem volt. De akkorra már egyébként sem maradt egyebem, s Szabad professzor nagyon szigorú ember hírében állt. Mégis csak piszmogtam a dologgal jó másfél évig. Aztán 1972 nyarán egyszerre érdekelni kezdett az ügy. Ősszel – életemben másodszor – Bukarestbe utaztam. Szilágyi Sándorral, a nyelvessel és Zirkuli Péterrel laktam egy szobában a város szélén. Beástam magam az Akadémia könyvtárába. Találtam némi forrásanyagot is. És aztán jött egy újabb, még nagyobb szerencse: Szabad professzor szólott, hogy (1973 elejét írtuk) az Országos Levéltár nemrégiben vette meg a kalandos sorsú, Franciaországból hazakerült Klapka-hagyatékot. Szabad György és még néhányan rávetették magukat, de a román vonatkozású anyaggal nemigen tudtak mit kezdeni. Így eshetett, hogy egy abszolút szűz terület egyszerűen az ölembe hullt. Kiderült, hogy a hagyatékban rendkívül érdekes levelek vannak garmadával, Havasalföldről, Moldvából, Konstantinápolyból.

BB: – *Ezek francia nyelvűek?*

B-KB: – Ja igen, az idő közben meghozta a francia tudást is. Már korábban beiratkoztam az Eötvös Kollégiumban egy intenzív francia kurzusra, a román kultúra francia gyökerei, meg más egyéb miatt. Tudtam már olvasni franciául, no meg a román, az olasz és a latin után ez nem is volt különösebben nehéz. 1972-73 táján, minden előzetes tanulmány, stílusgyakorlat nélkül összeütöttem egy diplomamunkát, amelyről utólag kiderült, hogy az évfolyam sikerültebb szakdolgozatai közé tartozik. Meglepődtem, Szabad György még jobban. *Kogalniceanu és Magyarország*, ez volt a kissé nagyképzű cím. Egyébként egy sor segítséget kaptam nemcsak Szabad Györgytől, hanem Diószegi Istvántól is, Miskolczi Ambrustól pedig, aki jó öt-hat évvel korábban kezdte a mélyfúrást a román történelem múltjában, az alapmunkák címét kaptam meg, s azokon módszeresen át is rágtam magam. Ezzel a dolgozattal aztán rákerültem a pályára. Következett a könyvtárosság, aztán egy újabb „véletlen” folytán meghívtak tanársegédnek az ELTE román filológiai tanszékére...

BB: – *A román-magyar viszony múlt századi alapkérdéseit feszegetve egyébre is rábukkansz: a román kultúra fanarióta gyökereire, ami jobbára a román közvélemény számára is ismeretlen volt. A közvélemény, a hivatalos tudományosság (ami természetesen nem azonos a „tudományossággal” – Romániában a kettőt éles vonal választja el egymástól) meglehetősen lekezelően viszonyult a fanariótákhoz, ezekhez a konstantinápolyi származású görögökhöz. Számomra te vol-*

tál az első, aki fölhívta a figyelmet e sajátos „oligarchia” pozitív szerepére a román nemzeti identitás és politikai kultúra formálódásában, modernizációjában.

B-KB: – A magyar történettudományban sem én vagyok az első, hanem Jancsó Benedek. Azzal a különbséggel, hogy Jancsó Benedeknek nem adatott meg, hogy minden erre vonatkozó kutatási eredményét közzé tehesse. De említhetném Trócsányi Zsolt és Misztrálcsy Ambrus nevét is. Jancsónak különben van egy kézírata, melyet később a téma negyedik feldolgozása előtt találtam meg az MTA Könyvtár Kézirattárában, melyben az akkori magyar szellemtörténeti hagyományoknak megfelelően ugyan, de nagyon szakszerűen megírja, hogy mi is ez a „fanariotizmus”. A román történészek közül pedig, főként korábban, rengetegen foglalkoztak vele, főleg a görög származásúak, Pompiliu Eliade, Xenopol, majd Iorga. Az a problematika, amit itt érintettem, s amit te asszimilációs dásnak nevezel, de ami annál sokkal bonyolultabb, a „fanarióták” esetében is érvényesül. Bennük, akárcsak a magyar zsidókban, rokon lelkekre leltem. Volt hozzá szemem, s ezért a hályogkovácsok biztonságával nyúlhattam hozzá ahhoz, amihez se egy görög származású román történész, sem egy „többségi” román – a nemzeti integráció különböző fokain – nemigen nyúlhatott. Engem viszont semmi elfogultság vagy tabu nem kötött, sőt azokat a hazai „tabukat”, melyeket én mint magyar értelmiségi nem érinthettem, ösztönösen is belevetítettem a kérdéskörbe. Ez is persze kompenzáció. Ami itt Magyarországon történik, a „népiek” és az „urbánusok” közt, szociológiailag és történelmileg nem releváns problémák mentén, az derengett fel bennem az 1850-60-as évek román-görög értelmiségi szimbioziséban, illetve a két „elem” asszimilálódásában, összeolvadásában...

BB: – *Az olvasó kedvéért – mert könyved azért nem forog éppen közkézen sem itt, sem Magyarországon – röviden foglald össze azt, amit a könyvben el szeretnél volna mondani.*

B-KB: – Nagyon leegyszerűsítve: nem igaz az, amit sokan gondoltunk, hogy a magyar történeti fejlődéshez, a magyar mentalitáshoz az erdélyi románság áll a legközelebb. Ez a moldvaira sokkal inkább igaz. A magyar társadalomfejlődésnek, az erdélyi integrációs-asszimilációs folyamatoknak, bármennyire is meglepőnek tűnik ez, lényegében a moldvai a valódi tükörképe. Ez hasonlít leginkább az általános magyar nemzetfejlődés stratégiájához és különösen annak modelljéhez. Nemesi típusú közép-európai modell ez, kis keleti beütéssel, de erős lengyeles-magyaros vonásokkal. Emiatt volt annyira nagyfokú a rokonszenv a Kossuth-emigráció középnemesi, arisztokratai és a moldvaiak: Cuzáék, Kogalniceanu között. Azt banalitásnak tartom, hogy igazi párbeszéd csak szociológiailag vagy mentálisan egymáshoz közel álló nézeteket képviselő kategóriák között lehetséges. Ez akkor még megvolt, és ezért nagy kár, nem csupán a román-magyar viszony, hanem a román fejlődés szempontjából is, hogy ez a szerintem leeurópaiabb román társadalomtörténeti fejlemény, a moldvai, perifériára került, s ma már a gyökerei sem igen vannak meg. A magyar és a közép-európai társadalomfejlődéstől a legidegenebb az az irányzat, mely végül is a román történelemben dominánssá vált, a havas-elvi-olténiai (balkáni-kisásziai-bizánci hagyományokat ötvöző) álpolgári fejlődés, mely dinamikusságában, ügyességében és az ottomán nagypolitika fogásait briliánsan alkalmazva, szert tett az erdélyi magyar társadalomfejlődés viszályaként értelmezhető, az ottani görög katolikus értelmiség által kifejlesztett sérelmi doktrinára, ezt különösebb nehézség nélkül integrálta saját értékrendszerébe, s ezáltal olyan heveny és szervesen kapcsolódó ideológiai-történelmi-szociológiai képződmény jött létre, mely mindmáig meghatározza a román történelmi fejlődést, politikai gondolkodást, illetve annak dinamikáját. Ráadásul, ismétlem – s ez a magyar-román megbékélés perspektívájából még szomorúbb – teljesen elsorvasztotta a román történeti fejlődés és a román-magyar konszenzus szempontjából meghatározó (és ígéretes) moldvai kezdeményeket.

BB: – *Az általad kialakított történelmi perspektívából milyennek látod a mai Románia esélyeit? A három úgynevezett román ország, Erdély, Moldva, Havasalföld történeti fejlődése nagyobb*

mértékben tér el egymástól, mint mondjuk a német landoké. Mennyi esélye lehet annak, hogy sikerrel járjon az a román nemzetépítési stratégia, melyet a regionális különbségek teljes elmosásának kísérletével jellemezhetnénk? Van erre esély?

B-KB: – Ezzel kapcsolatban fel kell villantanom néhány paradoxont. Ezek egyike az, amit sokan nem értenek, még a román történészek legjobbjai sem mindig: miért van az, hogy 1856 óta mindenféle zavaros történelmi helyzetből egy erősebb Románia került ki? Az integráció feltartóztatathatatlannal halad tovább. Ennek olyan „műhelyei” voltak, mint Dobrudzsa, mely 1878-80-ban került Romániához. Abban az időszakban a román lakosság aránya a 10 százalékot sem érte el. Száz évvel később mégis nagyítóval kell keresni a nem-románokat. Mint megtudtam, létezett egy hivatal is, melynek Dobrudzsa elrománosítása volt a hivatalosan deklarált feladata. Illúzióink tehát nemigen lehetnek...

Ez a folyamat olyan, mint az úthenger. A Tizenkettek Európája viszont, Európa, kis túlzással úgy fogalmazhatnánk: a svájci modellt vette elő, a régi, 1789-es francia modell helyett. De hiába hirdetik ezt ők meg (mert ezt elsősorban a francia diplomaták, Franciaország hirdeti meg), ha a *történelmi fáziskésés* akkora, amekkora. Tehetnek ők bármit, a trend továbbra is érvényben marad. Még akkor is, ha a szóban forgó nemzeti elitek hirtelen elhatároznák, hogy máról holnapra stratégiát változtatnak, a tehetetlenségi erő tovább sodorná a társadalmat még legalább ötven évig.

BB: – *Én azonban úgy vélem, éppen fordítva van: a folyamatot túlbillentették saját reális lehetőségein, az ingának valamiképpen vissza kell lengenie...*

B-KB: – Még nem fejeztem be... A folyamatot Ceaușescu nagyon felgyorsította, ezért megeshet, hogy az ő történelmi megítélése ötven-száz év múlva más lesz, mint ma. Sokkal pozitívabb...

BB: – *Ha közben sikerül Romániából Franciaországot fabrikálni, ám ezt én merőben kérdésesnek érzem...*

B-KB: – Persze az is igaz, amire céloztál: a román nemzetstratégia tényleg fölemész-tette saját erőforrásainak a döntő többségét, mert elérte, és ez Erdélyben is tapasztalható, hogy megszűnőben vannak a különbségek a három régió között. Tény azonban, hogy a visszaregionalizációnak is vannak esélyei. Ehhez azonban a geostratégiai erőter változatlansága és a gazdaság rendbetétele szükségeltetne. Én egyelőre nem látok ebbe az irányba mutató globális stratégiai érdeket. A legtöbb érdek, úgy látom, amelletz szól, hogy az ország továbbra is ütköző zóna maradjon az Egyesült Európa és Oroszország között.

BB: – *Sokak szerint Románia olyan ország, melyben a három érdekszféra ütközik, itt érintkeznek a törésvonalak...*

B-KB: – Itt van az újabb nagy paradoxon, ezek nem azt eredményezik, amit mindenki várna, hogy Románia szétesik. Ellenkezőleg. Várhatóan továbbra is az összetartó erők lesznek túlsúlyban. Ez az ország mint entitás valóban nem csupán három régió, hanem három birodalom határvidékeit kapcsolja össze: az orosz, a törököt és a közép-európaiat. Ez a tagolás a történelem folyamán mindig létezett, ámbár változó megnevezések alatt. Ma is létezik. A török hatalom nincs közel, de világhatalmi érdekből bármikor aktivizálható.

Igaz ugyan, hogy a nemzetstratégia fölélni látszik saját gazdasági, sőt mentális erőforrásait is, de ha a geostratégiai agytrösztök érdekei úgy kívánják, annyi gazdasági segílyt bármikor beinjekciózhatnak ide, hogy megteljenek a tartályok, s a nemzetstratégia gépezete ismét mozgásba lendüljön. Nemigen van olyan belső tényező – s itt csak ilyenről lehetne szó –, mely megkérdőjelezhetné a folyamat létjogosultságát. Ahogy én látom, a ma uralmon lévő erők mindet megtesznek, hogy megőrizték 1920-as történelmi „zsákmanýukat”. Persze nem egészen eldöntött dolog ez, még nincs vége ennek a történelmi játszmának, az esélyek – hosszú távon – nagyon kiegyenlítettek. Európán belül – mint

már utaltam rá – a régi francia vagy a svájci modell primátusa körül folyik a harc. Ennek a térségnek a sorsa is – durván fogalmazva – egy német dominanciájú Nyugat-Európa és az orosz dominanciájú Kelet-Európa, sőt szélesebb kitekintetben, az Amerika-Európa-Kína-Japán közti geostratégiai erőterben fog eldőlni.

Aztán itt van az a bizonyos gömbcsukló hasonlat, mely Nikicsér Lászlótól, Magyarország tunéziai nagykövététől származik. Ezt a nemcsak geológiai, de geostratégiai is széteső területet szerinte egyfajta képzeletbeli geopolitikai gömbcsukló kapcsolja össze. Ám az együtt maradás *a jelenlegi nemzetállam keretben* szerintem végső soron csak úgy képzelhető el, ha kivonják Romániát a német-orosz ütközési zónából. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a román történelemfejlődés és nemzetstratégia visszahátrál oda, ahonnan a századok folyamán előrenyomult, a Balkánra. Földrajzilag ez nyilván nem lehetséges, de gazdaságilag, politikailag és mentálisan igen. Erre minden adottság megvan. Ez, sajnos, a pesszimista variáns. A román nemzeti törekvések és a nemzeti tudat jelenlegi szintje alapján mégis ez látszik talán a legvalószerűbbnek. A másik, elméleti lehetőség, amire te céloztál, az az, hogy a német dominanciájú egyesült Európa lesz az erősebb, s akkor nem a turko-amerikai tőke jön, hanem a franko-német-magyar...

BB: – *Magyarországon át?*

B-KB: – Igen. És ebben az esetben a tőkeinjekció az erdélyi (román és magyar) értelmiségi tudat és a transzilván regionalizmus újabb dinamikáját eredményezheti. Ami Erdély Romániához való tartozásán ez esetben sem változtatna, nem valószínű, hogy kérdésessé tenné azt. Viszont lehetőséget teremtene, újabb esélyt adhatna annak a sokszínű multikulturális civilizációs folyamatnak az újraképződéséhez, melynek (némileg nosztalgikus?) rekonstrukciójából kiindultunk.

BB: – *Higgyünk hát Európában?*

B-KB: – *Tehetünk jobbat?*

Egy utazás emléke*

Nekünk otthon még volt egy varázslámpás rádiónk. Beethovennek hívták, mint később a nagy zeneszerzőt. Nem emlékszem rá, hogyan tett szert a család erre a kincsre. Számunkra már örökről fogva létezett, pislogó zöld szemét kinyitva halkán megelevenedett minden este, mihelyt minket, gyerekeket lefektettek a nappaliban, és eloltották a villanyt. Likacsos bakelit hátlapja mögött, a görbe, porszőrös drótok közt egy parányi zenekart rejtettek el, apánk azt hallgatta ilyenkor.

Nem tudom, megvan-e még az a zenekar. Jó volt hallgatni, ahogy muzsikál, közben kicsit rugdalózni öcsémrel a takaró alatt, aztán lazán, észrevétlenül át-siklani abba a bikavér színű sötétségbe, mely örökös hazánk lesz.

De én mégis olvasni szerettem leginkább a mi Beethovenünket. Böngészni a skála fekete üvegén aransárgán világító szavakat, és közben meg-megérinteni a hangszórót borító érdes, homoksárga szövetet. Dzsörszé. Anyámnak volt egy dzsörszerűhája, mindig abban ment vendégségbe, úgy emlékszem. És amikor hazajött, őt is titokzatos illatok lengték körül, mint ezeket az aranszínű szavakat: Wien, Hilversum, Hertogenbosch, Brema, Novi Sad. És minden egyes szó annyi szívszorító sejtelmet sugárzott, hogy például csak az egy Hilversum szabatos körülírásához kevés volna az emberi élet.

Ezért lehetetlen elmondanom, mit jelent nekem Novi Sad. A teljesség igénye nélkül, és a lényegét még csak nem is érintve talán szabad itt annyit megjegyez-nem, hogy kedves és barátságos szó volt, amelyet mintha egyenesen hozzám intéztek volna a világegyetem recsegve és sísteregve kavargó legközepéből. Vagy még azon is túlról. A te Noviszád.

Tudtam, hogy az enyém. Ám ezzel keveset mondok. Hiszen az enyém volt Wien is, Hilversum is, ahogy enyém volt Hertogenbosch, Brema, Lille és minden. Azt tudtam, hogy egyszer el is fogok jutni oda. Eljutok valamiképpen, mégpedig úgy, hogy átlépek, besurranok abba a varázsos térbe, amely apám parányi zenekarait rejtegette. És sikerült ebben a bizonyosságban felnőnnöm, holott a tapasztalat egyre nyilvánvalóbban ellene mondott.

Először is nem Noviszád, hanem Újvidék. Mintha azt mondták volna, hogy Többsincs királyfit valójában Kovács Gézának hívják. Hogyhogy, kérdeztem. Miért. Mert magyarok vagyunk. Ennek így persze nem tudtam örülni. Jól van, ők csak legyenek magyarok, gondoltam, és ne legyen Noviszádjuk.

Másodszor, oda már nyugati útleveél kell. Azt pedig nem könnyű. Én ezt nagyon jól tudtam, mert a rokonságban valaki éppen mindig arra várt, hogy meg-

* Elhangzott 1994. december 8-án a Szlovák Kultúra Házában, Thomka Beáta Tolnai Ottóról írott kismonográfiájának bemutatóján, amelyet a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó jelentetett meg.

kapja-e. Legtöbbször persze nem. De gondoltam, kivárom, mert rengeteg időm van.

Vártam tehát, és ez a várakozás annyira a véremmé vált, hogy harminc éves koromig nem is kértem nyugati útlevelet. Inkább Lengyelbe utaztam, meg Bulgáriába. Néha még Romániába, a magyarokhoz. Így aztán nem mondhatom, hogy nem utazhattam. Harminc éves elmúltam már, amikor megjött postán a kék útlevelem. Másnap felültem a noviszádi vonatra.

Nem akarok dicsekedni, de például voltam Végeléknél az Október Huszonharmadika bulváron, voltam Tolnai Ottónál a Cvečarska utcában, a saját szemmel láttam az *Új Symposiont*, sőt olvastam is, és elájultam, vagyis szó szerint elvesztettem az eszméletemet. Noviszádon a legtöbben elájulnak, olyan a mikroklíma. Habár én el szoktam ájulni Krakkóban is. Bratislavában valószínűleg azért nem ájultam el, mert még soha nem jártam ott.

Jártam ellenben Szarajevóban és Rijekában, Belgrádban, Zágrábban és Ljubljanában, Párizsban, Bécsben és Bukarestben, Trogirban és Rovinjban, talán még Hilversumban is.

És most jönne az, hogy akkor mi van. Hogy ott álltam a Notre Dame tetején, és nem történt semmi. Hogy enyém lett az Azúr, és nem történt semmi. Hogy egyáltalán, de egyáltalán nem történik semmi, csak utazik az ember össze-vissza, és minél többet utazik, annál világosabbá válik, hogy az utazás nem old meg semmit. Talán mert nincs is mit megoldani. Talán mert a csomó nem az emberben van, hanem a csomó az ember.

De nem ez jön. Mert azzal a noviszádi utazással én mégiscsak eljutottam egy helyre. Egy helyre, ahová gyermekkorom óta készülődtem, és ahová meg lehet érkezni. Oda, ahol apám parányi zenekara muzsikál most is, és ahol anyám dzsörszerűhája titokzatos illatokkal szívja meg magát. Ott van Tolnai Ottó, ott van Thomka Bea, ott van Szigeti Laci – és ott van Beethoven is. Szinte alig kell már utaznunk ahhoz, hogy együtt legyünk, olyan jól összeverődünk.

Össze, mint a csipke. Vagy mint a filc. Összevert minket a szerb, magyar, horvát, szlovák, román, cseh, lengyel, szlovén, szorb és osztrák butaság, a szerb, magyar, horvát, szlovák, román, cseh, lengyel, szlovén, szorb és osztrák műveletlenség, a szerb, magyar, horvát, szlovák, román, cseh, lengyel, szlovén, szorb és osztrák gonoszság. Így lettünk igazi közép-európaiak. Csicsóka formájú versekkel és mákosguba formájú esszéikkel táplálkozunk, mint Hilversumban az angyalok.

„E VERS MEGÍRJA AZT AKI E VERSET ÍRJA”

Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma

Baka István az 1994-es esztendő díjjal is legjobbnak ítélt verseskötetének címévé emelte korábbi, az 1992-ben megjelent *Farkasok órája* egyik legfontosabb ciklusát, a *Sztjepan Pehotnijt*. Ám míg amott csak *jegyzetfüzete* adta az összefoglaló birtokszót, itt ugyanaz már *testamentum*.

Másféle alakulásokon is átment ez a többfelől ismerős versfüzér. 1991-től tűnt föl lapokban, s alattuk Baka István csak fordítóként nevezte meg magát, nem szerzőként. Jó oroszosok persze azonnal kideríthették: önnön nevének tükörfordítása a Sztjepan Pehotnij – a többiek pedig gondolkodhattak egy kicsit, hová is helyezték el ezt az ismeretlen, kicsit Mandelstamra, kicsit Hodaszevicssre, kicsit Brodskijra, kicsit Jeszenyinre és Paszternakra emlékeztető, de mégis kortársnak tetsző, ismeretlen orosz figurát. Ezzel – s a különálló darabok esetében ez érthető – a helyzet büjkáló játékossága keltett nagyobb figyelmet, s a versek nem állhattak össze jelentéshordozó egésszé, azaz olyasfajta drámai, környezetfelidéző-szituált játéktérre, mint amilyenben a korábbi ciklus Lisztje, a *Döbling*-kötet Széchenyije vagy a *Farkasok órája* Yorickja (Vörösmarty, Zrínyi, Theseus, Aeneas különálló maszkjait nem is említve) megjelent. Sztjepan Pehotnij teljes világát, létrehívásának értelmét ez a kötet adja meg, ráadásul azzal a többlettel – újabb versek mellérendelésével –, melyet a személyes élethelyzet katartikus, Bakánál szokatlanul direkt megvallása jelent. A történet stációit, a halálközelség hol lemondó, hol bizakodó, hol fohászokodó lélekállapotait legkivált a *Fredman szonettjeiből* három biblikus darabjából, az *Egy csepp méz* s a *Kegyelmi záradék* soraiból olvashatjuk ki.

A *testamentum* ezáltal középponti fogalommá válik. Még a kötet legelejére (ez, úgy látszik, hagyománnyá válik: köteteit régebbi, jelentős verssel indítani) ismételten kitett Aeneas-drámai monológ is egyfajta végrendelet – az új életével szembeni idegenkedés, a Didóhoz való kötődés, a vele való lényegi azonosság megvallása.

De a *testamentum* Sztjepan Pehotnij „Oroszhonának” végítélete is, s ekként a remény nélküli, pusztulásra ítélt, Szaturnusz felzabálta embermassza kimúlásának csak egyik válfaja, mintegy pars pro toto megjelenített, Oroszországgént nevesített változata. (És a Bakánál végighúzódozó egzisztencialista-manicheus világkép még elmélyültebb, még részletesebb kibontása.) S ezzel máris benne vagyunk a kérdések közepében. A *Sztjepan Pehotnijban* sokféle – az immár két évtizede jelen lévő Baka-lírát sűrítő – probléma összegződik, természetesen nem „probléma”-ként (azaz poétikai-stiláris tisztázatlanságként), hanem jellegadó mivoltukban megragadhatóan. Legfontosabb talán, hiszen a beszédmódot ez határozza meg, milyen a költő és választott szereplőinek viszonya. Míg a Széchenyi-alakban a vizionárius rapszódia, a nemzet belülről költöztesítéséről szóló zaklatott belső beszéd, addig a Yorickban a gazdag művelődéstörténeti utalásrendszer asszociációs ösvényei szabták meg a lehetséges olvasatok haladási irányát. A (textuális és kulturális) hagyomány elmozdításában, azaz annak fokában és mértékében állott a költői-szerepjátszó gesztus értéke: ily módon – bár a figurák felfokozottan érzelmgaz-

dagok – a távolság az (újra)teremtett alak és a költő között az említett két példában meg-
lehetősen nagy.

Sokkal szabadabb az a viszony, mely felületes megközelítésben a virtuóz műfordító
kötetlen játszadozásának, dúskálásának is felfogható. A más élettérben, szokásokban,
éghajlatban, emlékekben, irodalmi-történeti rekvizitumokban megjelenő vagy verset író
„én” soha nem létezett, fiktív alak, akit nem „más aspektusból” vagy soha le nem zajlott
beszédhelyzetből szólít elő Baka István, hanem a teljes nemlétből. Kapcsolatuk tehát ko-
rábban kezdetét veszi: nem *választás*, szellemi-tisztelgő rokonszenv, eszmei-indulati azo-
nosság talaján való *beleírás*, vagyis beöltözés az, ami itt történik, hanem isteni hatalmú *te-
remtés*.

Ettől függetlenül Szytepan Pehotnij orosz költő személyes története (és éppen ez a
nemző-alteregővel való iker-viszony egyik következménye) viszonylag csekély: az újra
Szentpétervárnak nevezett Leningrádban lakik, társbérletben persze, vannak barátai,
gyakran részeg, sokat van egyedül, moszkvai szerelme, Mása meghalt; szereti a zenét,
Schumannt hallgat, ha bánatos, megvan a véleménye az egész változtathatatlan, zsigere-
rekbe kódolt szocialista nihilről, de legfőként „vacog a lelke mint egy pirogárus”, halni
vágyik, és máshol, nem Péterváron temetkezni.

És mindenfélét ír: dalt, ódát, környezetrajzokkal teli vázlatfüzetet az orosz térről, a
rángógörccsös tengerről, a metróról, az „afgán” Olegről, a litvánul vagy lettül szitkozódó
házfelügyelőnőről. A formai tökéletesség, a más kultúrközeg hitelességének vonzása,
„bája” azonban csak a kulisszafestő díszletmester munkájának szakmai profizmusa,
mellyel ugyanakkor még a hétköznapi, kisszerű borzalmakból és meggyötörtetésből is
képes kifacsarni az idillt („de vodka vár és halkonzerv, ha végül / Megérkezel hozzám a
kis lakásba”, vagy a simogató negyedfeles anapsztyus: „Hazaballagok, és fel a Schu-
mannt!”). Az öncélú tetszetősség azonban a „*Ha minden széthull benned kívüled*” létállapo-
tának tárgyi megfelelőként húzza fel ezeket a tökéletes díszleteket, hogy felmutathassa
ennek a szétzilált, megbecstelenített, hol ikont, hol Lenin-ikonosztázt falra-égre szegző
világnak kegyetlen és végtelenül szálnalmas képeit. És micsoda képeit! Mikor – tétováz-
va, hová is sorolják – hagyományörző, romantikus beállítottságú alkotóként aposztrofál-
ják Bakát egyes kritikusi, nemcsak lázas hangvételésben, hanem képalkotásában is kere-
sire az okokat. De itt többről van szó. Baka maga nyilatkozta nemrég: „nekem a meta-
fora maga a világ”. Nemcsak a nyelvhez való másféle viszony (s ezáltal a személyiséghez
és az alkotáshoz való viszony mássága) miatt nem írnak (kortársak, most) így: Baka a po-
étikai hagyomány keretein látszólag belül maradván újítja meg rendre komplex képei ál-
tal a líra magához bővült szegmentumát.

*Az este, mint a vaddisznósörét,
Szétfroccsent már a téglafalakon,
Tócsákba gyűlt az alvado sötét,
Hörög a bérház-állat még s vakon*

*Mered maga elé, de féreg-fények
Rágják belülről, majd az ablakok
Szemgödrein kimásznak – ennyi éhet
Nem csillapíthat egyetlen halott...*

(Leningrádi este)

„Pétervárt a sugárutak / Kötéllal verik a sötétben” (*Raszkolnyikov éjszakái*), „Elfehé-
dett száj a vidék – csókját / A csizmatalpához tapasztja a fagy” (*Téli út*) – és még rengeteg

lenne az idéznivaló. Amit leginkább József Attila képein szokás demonstrálni – metonímia, metatézis, szinesztéziás jelzők, zeugmák, oximoronok, absztrahálás, kozmikus és parányi megfordított viszonya, két-három tudati sík közötti heves villódzások –, az mind itt áll, lenyűgöző bőségben és az aktuális léttapasztalat kimondására rendelve.

A moszkvai metró Möbius-szalagja önmagába fut, a nagy színházi fináléban „magába mint verembe hull a nép” – s a végkövetkeztetés: „Csukd be a század ablakát! Elég volt”. Vigasztalan világ: ha Széchenyi nézi Döblingből, ha Yorick az új és újabb uralkodók trónusa mellől, ha a vodkától-bármitől tántorgó költő a Balti pályaudvar felől.

A tragikus, komor következetesség a kultúrkritikával, ráadásul a teremtő individuum bizonytalanságával (ki írta azt, amit ki fordít?) megfejelve, a „szövegautonómia palimpszesztikus eltörlésére” (Schein Gábor) is merész kísérletet tesz. Letaglózót, és formáltságával, kikezdetetlenségével mégis, mindennek ellenére, felemelőt. (*Jelenkor Kiadó, 1994*)

A BRÓDY ALAPÍTVÁNY

MELYET BRÓDY SÁNDOR EGYIK UNOKÁJA HOZOTT LÉTRE,
1995. SZEPTEMBERÉBEN ELŐSZÖR FOGJA KIOSZTANI A

Bródy Sándor-díjat.

A díjat minden évben a legjobbnak ítélt első könyves szerző nyerheti el – nem szükségképpen fiatal ember. A Bródy Sándor-díj összege 250.000 forint, melyet a későbbiekben az Alapítvány az infláció mértéke szerint kiegészít.

A díjjal együtt járhat a nyertes második könyvének kiadása is, a díjkiosztástól számított legfeljebb 3 éven belül – amennyiben a kéziratot a kuratórium elfogadja.

Evvel elindul – Bródy Sándor írói és szerkesztői vállalkozásának emlékére –

A FEHÉR KÖNYVEK SOROZATA.

A Bródy Sándor-díj első kitüntetettjét – kivételesen – az elmúlt három év első könyves szerzői közül választja ki a kuratórium.

Pályázni lehet tehát az 1992. január 1. és 1994. december 31.

között (bárhol a világon) megjelent magyar nyelvű, szépirodalmi, vagy azzal határos műfajú első kötetekkel.

Kérjük a kiadókat, szerzőket, hogy a nevezni kívánt művekből 1995. május 1-ig három példányt küldjenek el a következő címre:

BRÓDY SÁNDOR ALAPÍTVÁNY, 1111 Budapest, Kende u. 7.

A Bródy Sándor-díj kuratóriuma:

Géher István (elnök, Budapest), Babarczy Eszter (Budapest),
Lator László (Budapest), Márton László (Budapest), Mészáros Sándor (Debrecen),
Mikola Gyöngyi (Szeged), Visky András (Kolozsvár).

VAN, AKI NEM TALÁL ODA

Kukorelly Endre: Napos terület

(„Szünetben sétálgatok a természetben. Pohár pezsgő. Pohár pezsgő a szünetben kb. 25 DM, és csak az ne igyon egy pohár pezsgőt, aki nagyon nem szereti. Csak az nem tudja, milyen dolog ide bejutni, akinek fogalma sincs.” – K. E.)

Kukorelly új könyvének van egy (az olvasó felé) nyilvánvaló és proklamált, valamint egy (az olvasó által) sejtett vagy vágyott vonulata. Hiszen a *Napos területet* feltérképezhetjük akár aktualizált, publicisztikai rétegei alapján (amiben olykor az írásművek hajszálpontos keltezései is segíthetnek), míg ugyanakkor azon olvasói beidegződésünket is érvényesíthetjük, amely a „maradandó”, „szépirodalmi” jelenségeit kéri számon Kukorelly kötetétől. Vagyis mintha eme publicisztikai írásoknak lenne olyan (mély)rétege, amely Kukorelly „tisztán” szépirodalmi szövegeinek kontextusába, a szerző ilyen irányú vállalkozásainak sorába illeszthető. Ám ide egy kérdés szúrandó: van-e bármiféle napi aktualizációtól, kérészerűtől esetlegességektől független „mélyrétege” a rendhagyóan építkező és a „felszín”, a (kon)textualitás csalfa viszonyrendszereire redukált Kukorelly-szövegeknek? És hogy a feszültséget még inkább fokozzuk, kérdezzük meg azt is: miben rejlik pontosabban e szövegek „konstruktív irodalmisága”? Olyan minősége tehát, ami alapján Kukorelly könyveit bátran kezébe nyomhatjuk legjobb barátainknak, szerelmünknek, vagyis – komolyra fordítva a szót – ami alapján az öncélú és steril élvezkedés büntudata nélkül olvashatjuk azokat? Ha a fentebb megadott két dimenzióban vizsgáljuk e kötet anyagát, akkor talán – az újabb irodalmunknak szegezhető általános vádaskodások és berzenkedések ellenében, azokat mégis messzemenőleg respektálva – felfedezhetjük benne az úgynevezett szövegszerűségéből való *kitörés* esélyeit a „valóság” és/vagy a szövegirodalom paradigmáját meghaladni is tudó „esztétikum” irányába. És talán e kísérlet mentén felsejlik, sőt határozottan kirajzolódik egy karakteres személyiség képe is, illetve e személyiségkép/-modell esélye az irodalmiságban.

E mélyre nyúló, nagyot akaró és mohó analízis előtt azonban vessünk egy általános és léha pillantást Kukorelly művészetére, „szövegeinek” milyenségére: Kukorelly – mint íróember – olyan kiemelt jelentőségű személy (*ipse*), aki világunkat (vagyis hétköznapijainkat) saját (hétköznapi, közhasznált) nyelvünkön megírja. Ám ekkor (megírásakor és utána) már *más a nyelv és más az élmény*, mint annak előtte (hétköznapi és közhasznált voltában). És talán itt rejlik a szerző szövegeinek (mintha) önkéntelen célzatossága, itt, ahol profán (hétköznapi elemekből összegyúrt) *világképet* nyújt, amibe akár (tév)hiteinket, örök témáinkat és tradícióinkat is „beleérthetjük”. A mindezen „világmodellálást” is létrehívó elv pedig Kukorelly profán és alustilizált nyelvhasználatában keresendő, aminek jelentőségét egy példapáron szemléltetem: „Egy jócskán túlrett gyümölcs, ahogy rövid zuhanás után nagy csattanással loccsan széjjel majd az odaterített finom, vajfehér lepedőn.” – „A parton ülök, nézegetem a sodródást.” – A látszólag jobban kimunkált, pazarabb első idézet azonban kevésbé jellemző Kukorelly nyelvhasználatára, stílusára, mint a két egyszerű

tagmondatból álló közlés, amely sajátos erejét a gyakorító igét („nézegetem”) követő alapszó (sodrás) nem megszokott helyiértéket betöltő alakmódosulásának („sodródás”) stílushatásából nyeri, miközben új jelentése a mondat passzív, nézdegélő alanyának habitusára is utal. Az első mondat talán szerencsésebb lett volna, ha a „zuhanás” és „csattanás” kifejezések hagyományosan emelt hangulatértékét Kukorelly nem fokozza a „loccsan széjjel” alakzattal, hanem inkább alábejti valamely rá sokkal inkább jellemző fogással, mondjuk így: megy széjjel (és így talán a befejező szókapcsolatok is intenzívebb stílushatással bírnának). Vagyis ezek a formulák akkor igazán meggyőzőek, ha valamivel szemben *bírnak* érvényesülni, így például kikopott jelentések, szlogenek ellenében (lásd például a „sodródás” alak jelentésének új kontextusát), vagy akár e kikopott elemek felfrissítése, feldúsítása, sőt szándékos továbbrontása (lásd például: megy széjjel) által. Kukorelly szövegeinek itt rejlik az irodalmisága, ha ezt *bírja* csinálni. Ha egy mondat el *bírja* vinni magamagát. Esetleg túra kerül. Kukorelly írásainak ráadásul – formaújításai, transzformációi, szándékos nyelvrontásai, ismételtetései mellett – hagyományos komponensei is vannak: van a (karakteres) személy, aki beszél, van a közeg, ahol él, és vannak olyan helyek (napos területek), ahol nagyon *tud* élni. És ha ezt a *tudást* közvetítik, akkor szólnak igazán a mondatai, például: „*Ugyanazt a rettenetes koponyát hordozzuk a husi alatt.*” Véleményem szerint Kukorelly szövegeinek inkább az ilyesféle mondatok a súlypontjai, nem pedig a szövegtérből kifelé utalgató, elharapott, „irodalmiasabb”, retorikusabb, olykor szinte patetikus közlések, amelyek időnként mintha a lezárás kényszeréből is születnének, például: „*S hogy sikerül-e, sikerülhet innen, ezek közül az érdek-feszítő viszonyok közül kimászni? / Nemde a kritika szerepe? / Kívülről, így. / De hát itt vagyunk tényleg? És: lehet-e itt?*” (a címadó írás rafináltan megszerkesztett, bonyolított, ám mintha kissé szónokias befejezése). Ami nem baj, hiszen ezeket az írásokat bizony előbb-utóbb le kell zárni (ki kell nyitni?). Mégis, számomra azok a mondatok szólnak igazán erőteljesen, amelyek *bennrekedtek*. Amikor a szöveg nem lép túl. De az is lehet, sőt valószínű, hogy Kukorelly szövegeinek e két komponense csakis együtt értelmezhető: *benn-rekedése* és *túl-lépése* (transz-cendálása) magamagán.

A *túl-lépés* és *benn-rekedés* mentén két lehetőség kínálkozik Kukorelly jelen kötetének értelmezésére: vagy felismerjük a szövegek aktualitását és túllépünk a köznapi realitások (politikai események) világába, vagy nem ismerjük fel azokat és a szövegen belül rekedünk. Hiszen elképzelhető, hogy némelyik olvasó számára ezek az írások elveszítetik aktualitásukat, de mindenesetre egyszer biztosan el fogják veszíteni. (Hozzá tud-e szagolni vajon a – hogy ne mondjunk túl nagyot – száz évvel utánunk élő olvasó a berlini fal vagy a nagymarosi vízlépcső esetéhez? Izgathatják-e őt *akkor ezek* az események? Érintve lesz-e?) A kérészéletű napi jelenségekkel (és itt most nem a boszniai eseményekre gondolok), és a kortünetekkel foglalkozó írások vállalják a veszélyt, hogy talán nincs is mivel (vagy nem lesz mivel) szembehelyezkedniük, attól jelentést/jelentőséget orozni. Ilyenkor végleg bennreked és egyedül marad (vagy fog maradni) a szöveg, valamint a szövegmagyarázat, amely érdek nélküli (úgynevezett valóságreferenciák nélküli tiszta esztéticitás, szövegszerűség). Olyannyira érdek (és stb.) nélküli, hogy már szinte az undok sterilitás veszélye fenyegeti. Éppen ezért kérdem magamtól: milyen érdek fűzhet mégis egy ilyesféle aktualitását vesztett (vagy előbb-utóbb úgyis elveszítő) Kukorelly-szöveghez? Hol az erotikus tárgya a kissé steril élvezkedésemnek a szerző prózájával? Mit nyújthatnak „valóságra” szomjazó érzékeimnek Kukorelly szövegei? Túlléphet-e ilyenképpen a szöveg (és a szövegmagyarázat) magamagán? Ez a fajta túllépés a (nem aktualizált) valóság, az „átesztétizált” jelentések és értéképzetek (satöbbik) világába azonban csakis a bennrekedt szövegstruktúrából, annak alapos átglyúrása után lehetséges. Kérdés azonban, hogy ez a transzcendáló aktus a szöveg intenciója-e, vagy pedig az olvasói aktivitás strébersége, a túl- vagy félreinterpretálás egyik ritka csúf szörnyszülöt-

te. Már ha van ilyen, hogy félreinterpretálás, olyan eset tudniillik, amikor utálkozva dobjuk félre (mi: jóérzésű és jóízű szövegmagyarázó) az ingerlően buta és átlátszó szövegtelmezést, mondván: „Micsoda bődületes ökörség, a naiv jóhiszeműség és az akarnok tudálékosság mihaszna vegyüléke! Pfuj! El vele!”

De mindezen dilemmák továbbgondolása helyett, a rend kedvéért, no meg a saját lelkiismeretünk megnyugtatása végett, nézzük meg inkább a szövegek kérész sorsra kárhoztatott felszíni jelentésrétegeit, e könyv tetemes publicisztikai jelenségeit. Illetve tegyük fel a kérdést, vajon mit jelent az, ha egy szépíró időnként (vagy talán rendszerint) napi eseményekkel foglalkozik. Pláne akkor, ha ez művészetének egyik aktív komponensévé válik. Noha én *nagyon* nem ezért olvasom Kukorelly írásait, sem korábbi köteteit, sem ezt az újat. De talán ezen az úton is eljuthatunk egyéb (naposabb) *területekre*.

Kukorelly könyvében az elmúlt négy-öt év (a rendszerváltozást követő időszak) eseményei egy *sajátos térszerkezetben* rendeződnek el, amely a lebontott berlini *faltól nyugatra* és *keletre* fekszik, és amelynek mentén olykor nyugvópontokra, *napos területekre* lelhetünk, a kényszerű napi (politikai-közösségi) teendőkből visszahúzódó személy magánjellegű tisztságaira: „*El kell végezni bizonyos dolgokat, közös ügyek, elrendezni magunk körül, kimondani mert végiggondolni, igen, igen és nem. Ám azután, aztán pedig: keresek valami napos helyet és süttetem a képem. Én így pirulok el. Ha lehet, nem elfogni előlem a napot, kéretik állni odébb.*” Ilyen kitüntetett helyek a faltól nyugatra a tengerpart, például a Puerto Rico-i, a (mottóban kiemelt) Richard Wagner Fasor Bayreuthban, München, Párizs, amelyeknek ritka és pazar kegyeit a beszélő egyszerre élvezzi, míg ugyanakkor távol is tartja magát tőlük némiképp (teheti, hát tegye), sőt olykor enyhe megvetéssel kezeli őket, így például a számtalan Che Guevara-kötettel telezsúfolt nyugat-berlini könyvesbolt kirakatának gusztálásakor („*Sürgősen átmegyek keletre.*”). Az időnként pökhendi és öntudatos hedonista módjára viselkedő beszélőnek tartást és igazolást nyújt a másik (keleti) oldal megannyi tapasztalata. (Amiért Európa keleti felének írói behozhatatlanul többek és egyben kevesebbek, tehát mások, mint nyugati kollégáik.) A Kukorelly-szöveghorizont kitüntetett topográfiai pontjai keleten a Szondy utca, a Duna, a Dunakanyar, Kisoroszi, a Balaton, a Fradi-pálya, Prága, Bosznia, no és persze Berlin keleti oldala. Ha e térszerkezetet fogalmakká kívánjuk transzformálni, akkor óhatatlanul felmerül a magyarság kérdése, például így: „*Én Magyarországon élek a nyelvi anyag miatt, és ez a hazafiság.*”, vagy így: „*Csak nekem hagyjatok békét! Mert addig nem vagyok itt. Disszidáltam. Alszom, és meghagytam, hogy ne zavarjanak. Házon kívül tartózkodom. A telefont kihúztam. Meghaltam, külföldön vagyok eltemetve. Pá.*” E tájegységet jellemzi továbbá a múltja („*Kátránypapírba csavartak embereket. Miután föl lettek akasztva.*”), illetve közelmúltja, jelene, egyszerre történelme, például a romániai forradalom, ami ilyen volt: „*Két idős ember. Megvetően néznek. Ezek nem értik, hogy mit csináltak. / Nem szabad élniük. / Nem lehet senkit sem megölni. / Kivégzés, megölés. Valakibe közelről belelőnek...*” De lehet ám a keleti fertályon mással is foglalkozni, például az irodalommal („*Dedikálásakor pedig belefirkálunk egy könyvbe. Valakinek beírsz. Bele, azzal a kaján hátsó gondolattal, hogy szegény, ha szorul se tudja majd eladni az antikváriumban, mert röstelli.*”), vagy a nagymarosi vízlépcső ügyével, vagy éppen a focival, no és természetesen a nőkkel: „*Másrészt viszont a pesti nő Közép-Európa közepe. Ezt viseli.*” (Hogy valóban így lehet-e a pesti nővel, hogy lehet-e még így beszélni, *ilyeneket* mondani a pesti nőről, arra majd a foci kapcsán visszatérhetünk.) Itt, keleten akár a hetvenhatos troli egyik mocskos megállójában is felmerülhetnek sorsdöntő kérdések a „*helyről, ahol most vagyunk*” (Esterházy), a szolidaritásról, emberekről, magyarságról (hogy csak a legtriviálisabb tényeket említsen): „*Én is meg te, ezek a segg magyarok, azért pont ebbe' a szaros kapualjba' várom a hetvenhatost, ebbe' a szaros országba' ... Hát most menjek el? Most? Vagy régen? Száz éve? Vagy '56-ban? Vagy álljak csak, mint egy szobor?...*”

A nyugaton és keleten egyaránt otthonosan berendezkedett életveg személy kedvelt közege a tengerpart: „Istenien vízbeszakadt szigetcseke, milyen szelíden elhelyezkedve. Szóval eléggé kigondolták az egészet... Hogy éjszaka tükröződnek a fények a vízen, és ezt úgyszólván kötelező figyelni. A tengernek pedig nem lenne vége. Nincs vége, erről ne is vitázzunk.”, éltető eleme a napsütés: „Nem megyek be a múzeumba... Kiállítom magam kicsit a napon.”, foglalkozása pedig a nézdegélés: „...Vagy iszom rá, hallgatózok, nézek, vagyok. Kimerülten ülök a Dôme-ban, lógatom a karokat, nézegetek. Van a hátam mögött egy pálma...” Sőt, kivételes pillanatokban megadatik neki – most ess le a székedről, fatökű átlagolvasó, karácsonykor szobakukac! – a szentesti lubickolás a tengerben, Puerto Ricón. („De ez mind a Szondyból nyílik.”) Élvezkedései az irodalommal, kényelmes, magányos utazásai (csak nehogy valaki megzavarja!), vagy éppen a frankfurti könyvvásár nyüzsgése – remek alkalmak a gusztálásra, ácsorgásra, sétafikálásra (plusz kiló banán a kézben). Rendhagyó eset a politika: „Nem politizálni nem lehet. Csakhogy politikával foglalkozni, az már ízlés kérdése.” „A politika, ahogy épp elegendő van belőle. Politizálok, azért, mert a többiek is. Vagy miért. Az benne a legunalmasabb, a politikának az ő állandó izgalma...” – Miért is politizál, miért ír publicisztikát Kukorelly? Leginkább talán azért, mert élvezi. Talán nem is a közért teszi, hanem saját kényérért. Lehet, hogy ez is csak egy újabb (magánjellegű) napos terület? A politizálás mint egyszemélyes, magánérdekű játék? Az idő múlásának megbízható, mert állandóan úzhető, kéznél levő formája?

„Úgy álltam ott, a napos oldalon. Hogy nap is legyen, meg azt a vas házat is lehessen látni.” – E szövegek beszélője időnként egybelátja a ragyogó napsütést és az otromba vasépületet is (New Yorkban), ide, a szemlélődésbe minden belefér. Kockázat nincs, hiszen a beszélőnek úgy nincs köze a valósághoz, a külvilághoz. Pusztán élvezi és (ki)használja azt, „magáévá teszi”, anélkül, hogy odaadná magát neki, részt venne: „Senki helyett nem utazom. / Inkább szereplés, mint nézelődés?” Nem, inkább úgy, ahogyan az írás (SVSV) Tasnády Attilától kölcsönzött mottójában áll: „...és azon / voltam: néző inkább, mint- / sem szereplő / legyek a lejátsszódó / komédiában.” Végére is mi a tétje Kukorellynél az irodalomnak, a „lélek és a forma” ravasz összjátékának? – „Imádjuk birtokolni az igazságot. Holott egy történet nem valami ki tudja micsoda miatt, hanem épp a formája végett igaz. A formája miatt fogadunk szívesen más nézőpontokat el. Ha lélek van, ha érezhető a lélek mögötte.” – Igen, ezt el kellett mondani az írónak az irodalomról, jó, hogy ez is benne van a könyvben. De talán érdemes folytatnunk az idézetet: „Ilyenformán egy sárkánymese a legigazabb, de mégsem azt hallgatod, hanem a politikus és a reklámozó hangfekvésében gyönyörködsz. Tehát bekapcsolod a televíziót. Valamit mégis kiválasztottál. Reklámozás. Te választod így.” – Reklámozás avagy a forma lélektelenítése? Végső soron tehát formátlanítás? Hiszen a lélek nélküli forma – a fenti idézetekből következően – mi lenne más, híján annak, aminek pedig érzékítő formájává válhatna, mint üresség, tartalmatlanság, „rút sybarita ház”? De nevezük inkább Kukorelly prózáját – gyalázkodás és értetlenkedés helyett – így: napos terület (szinonimái: gyógnövény-kert, Memória-part).

„Sport és levés”: Kukorelly fociról szóló írásainak (hosszú ciklus a kötetben) van egy vonulata, amely mintha Mátyás és Ottlik írói világának egyik fontos szegmensét „mentené át” a kilencvenes évek (irodalmi) szemléletébe. De vajon jelentheti-e a foci ma ugyanazt (vagy közel ugyanazt), mint pár évtizeddel korábban? Nem Mátyás *A pálya szélén* című regénye volt-e a záróaktusa a fociról mint lassacskán szertefoszló mítoszról, egyáltalán bármiféle egészről, az Iskoláról szóló meséknek, legendáknak? Nem került-e Mátyás és Ottlik világa – *noha valahol megvan* – elérhetetlenül távolra tőlünk? Nehéz, hálátlan és durva feladat erre válaszolni, amit Kukorelly is érez, miközben a foci definiálásával próbálkozik, például: „Ha azt mondjuk, komoly dolog, talán félrevezető, a szavak egy túlzottan is meghatározott, alig mozduló hierarchia részei. Komoly, mást mégsem lehet mondani.” Konkrét-

tabban: a foci macho, büszke, azonkívül történelme (és emlékezete) is van, de talán azt is mondhatjuk, hogy „...*lelki játék, lelki és szellemi, egy szint fölött testi-fizikai tényezők csak másodszorban döntenek.*” Ám az is lehet, hogy mindez nincs egészen így, talán a foci pusztán sok-sok önbizalom és nyers erő kérdése, amit nem feltétlenül a lélek igazgat. („*A lélek nincs kész, habár a test erős.*”) Ennek ellenére Kukorelly szerint lehet, sőt érdemes „*reménykedni, nem tudom, miben.*” És ha másra már végképp nem jó a foci, hát arra igen, hogy a beszélő „*ma épp így kerülgesse a halált.*” (*Mert nem tud mást kerülgetni.*) – tudniillik olvasással (egy Danilo Kišről szóló kiadványt), fűlocsolással (a napos területet) és tévénézéssel (az MTK-FTC meccset). Néhány részletet leszámítva – valamint eltekintve a nyilvánvaló szövegbeli stilizáltságoktól és formai jellemzőktől – Kukorelly fociról szóló írásai, ha nem is „*anakronisztikusak*”, de kisebb hatósugarúak (ma), mint, mondjuk, Ottlik és Mándy közösségi mítoszai (akkor). És nemcsak a tárgy, jelen valóságunk prasnya állapota miatt, hanem a beszélő következetesen érvényesülő látásmódja és nyelvhasználata miatt is. Számára ugyanis, ha „*piszokul*” kemény akar lenni magával – és egy macho focista miért is ne lenne ilyen –, a foci mint léleknesesítő, férfierlelő mítosz *már nem* (úgy) *van*. (Kukorelly olyan beszédmódot választott, amelynek konzekvenciáit bizony a legapróbb részletekben, jelentésegységekben is illik érvényesíteni. És ha már így döntött, hát ígya meg a levét. Fenékiig. Próbáljon úgy beszélni a lélekről vagy a fociról, hogy azt én el is higgyem neki.) Minden – a foci is – *meg nem van*. Ami megvan: *A futball mint akarat és képzet, Arról, hogy mintha már unná a futballt is kicsit* (címek a foci-ciklusból).

Kukorelly könyvének „*eszmei párlata*” az elmúlt néhány évről talán ennyi: hideg fővel átvészelni, ha lehet, még jobban megkeményedni, de érzékenynek is maradni némi-képp, plusz hinni valamiben (talán a fociban?). Ez lehet Kukorelly *napos területének* titka: „*Ma megint megnéztem a területet. Aranylő formák, arany gyümölcs. Zöld arany ékesség. Ki nem talál oda.*” – A kérdésként is értelmezhető mondatra én így válaszolnék: az ország lakosságának nagyobbik hányada például semmiképpen nem talál oda. (Ahogyan az elmúlt években sem talált semmiféle naposabb tájakra. Ha valaki nem hiszi, hát olvassa el Tar Sándor legutóbbi köteteit.) De hogy a fenti kérdésre némileg használhatóbb választ is kapjunk, az ország merészen idecitált lakossága helyett talán beszéljünk inkább Kukorelly könyvének jóval konkrétabb (feltételezett?, megcélzott?, odagondolt?) olvasójáról. Akinek saját – de nem aljasul előre megfontolt – kérdései vannak a kötet irányában. Ez az olvasó például ilyen részletekre lesz különösen figyelmes: „*Mindenki kitalál valamit. Választ, elképzeli és tervez. Eltervezi. Azt megválasztja legalább, hogy hol él. Kitalálja, aztán pedig kitalálja oda magamagát... beülni egy vaspor- és emberszagú kupéba, ülni, nézni a vidéket, épp azt, ami így egyedül nekem most állítatik össze...*”, „*Egy kockafejű asszonyság a kupében. Nógrádiasan beszél. Ugyanis beszél... Nagyon feltűnően olvasok, akkor abbahagyja és elalszik.*”, „*...nem tudom, ti hogy vagytok ezzel, gyerekek, ez a mi kis komonista múltunk, bizony megvisseljük egymást, elegendem van belőlünk, most már olyan társaságban óhajtok élni, világos népakarat, ahol pofa-alapállás van. Nyugodt alkotói légkör és jobb szagok, megfelelő viszonyok az olimpiások felkészítésére. Zajártalom mérés... Meghaltam, külföldön vagyok eltemetve. Pá.*” Ez az olvasó esetenként úgy véli, e sorok írója (aki évekkor korábban egy versében így szólt: „*Én senkivel sem üldögélek*”) úgy vonul ki a valóságból a maga napos területére, hogy ő (az olvasó) már nem mindig követheti őt (az író) oda. Ez lenne hát a szerepe neki (az olvasónak), hogy bámulja és csodálja őt (az író) és az ő pompás tájait (szövegeit), anélkül, hogy bármiféle közösséget érezne vele? Hol vannak hát a könyvek, amelyek hozzá (az olvasóhoz) szólnak és érte (az olvasóért) vannak? Bejuthat-e ő (az olvasó) úgy istenigazából az ő (az író) napos területeire? Mikor lesz végre közös ügy újra az irodalom? Olyan napos terület, ahol együtt sűtkérezik ő (az író) és ő (az olvasó). Ahol nem csupán nézők, de szereplők is lehetünk. Ám egyelőre meg kell elégednünk azzal, hogy kívülről (saját napos

vagy árnyékos területeinkről) nézzük Kukorelly könyvének szereplőjét, aki viszont (az ő napos szövegfelületein) szintén csak néző. A tengerben lubickoló, hangulatos sétányokon bóklászó beszélőnek azonban időnként olyasféle is eszébe ötlik, hogy például „...még csak el se tudom képzelni, másvalaki ezeket hogy intézi el magával, ahogy a leveske szagára vonul végig egy hosszú-hosszú előszobán a konyha felé”. Öntudat és büntudat, ironia és önironia összjátéka árnyalja és oldja Kukorelly könyvének fentebb tárgyalt nehézségeit, ami író és olvasó mégiscsak közönsnek mondható – ha nem is büszkén ragyogó, napsütötte – tulajdon-ságára: kisszerűségére, köznapiságára, esendőségére játszik rá, például: „Én mindenestre a nyelvvél vacakolva, egy számítógép előtt, az íróasztalom előtt nemigen tudom. Mert ha nem is jól (hanem rosszul), mégis érezzük magunkat a bőrünkben, és ezt – az érzést tehát – elveszíteni sehogyan sem akarjuk.”

Kukorelly új könyvében nyugati és keleti irányban, a Puerto Ricó-i tengerpart és a Richard Wagner Faszor, illetve a Szondy utca, a Dunakanyar és a focipályák mentén új-fent rápillanthattunk a szerző külön bejáratú napos területeire, gyógynövény-kertjére, szöveg-világára. Ám mintha Kukorelly olykor csupán a napos területekre tartana igényt. (E topográfiai pontok a nyugati és a keleti oldalon egyaránt fellelhetők.) Az árnyékosabb, lehangelőbb, nehezebben belakható területeket, amelyek topográfiailag kizárólag a keleti oldalon találhatóak, pedig másokra hagyja, és oda átmerészkedni, átlátogatni nem hajlandó, nincs hozzá kedve, indítéka. Alkatából nem következik, hát ne is kérjük számon tőle. Elég baj az neki, hogy tud róla. Ha nem is szenved igazán, márminthogy ettől a tudástól. Az irodalmi forma hagyományosabb (így például közösség- vagy egészformálói) szereplehetőségeit felszámoló szövegtechnika mögött valamely egykor elszenvedett, de büszkén elfogadott kudarc és lemondás (olykor megszokás és otthonosság, lakályosság) rejlik. E kudarc irodalmi lenyomata pedig Kukorelly írásainak sajátos szövegszerűsége, a próza (és a vers) átstrukturálása, valamint ennek nyomán a lehetséges és megkívánt olvasói szerepek átrendeződése. Ez a (többi pályatársnál is kimutatható) fordulat a befogadói oldalon időnként jókora tanácsalansággal, berzenkedéssel, vagy éppen jól értesült és ködös sznobériával járhat együtt. E kettős akadály leküzdésére már jó néhányan vállalkoztak, aminek eredményeképpen számos élesszemű, sőt megvilágító erejű tanulmány született. (Gondolok itt például Farkas Zsolt, Keresztury Tibor, Margócsy István, Márton László, Mészáros Sándor, Radnóti Sándor és Szilágyi Márton írásaira.) Én most csak a következőket mondanám: a szövegszerűség megannyi ismertetőjegyének fedezete végső soron – véleményem szerint – a Kukorelly-írások világában (a napos területeken, a Memória-parton, a gyógynövény-kertben) kószáló-szemlélődő, karakteres, egyszerre érzelmes és visszafogott, olykor durva személyiség (alak, beszélő) állandó, nyomatékos jelenléte. Minek okán a Kukorelly-próza sokszor fárasztóan komplikált, rontott szövegfelülete – amire e kötetben is számos példát találhatunk – nem pusztán a nyelv(i teljesítés és potencia) öncélúsága, hanem a nyelvet használó szubjektum (beszélő) öncélúsága is. Ez pedig egy valamirevaló találkozáshoz éppen, sőt mindenképpen elég. Még akkor is, ha e találkozás egyúttal kényszerű elválás. Legalábbis azon olvasó számára, aki „nem talál oda” Kukorelly Endre napos területére. Mindössze messziről (a saját napos területeiről) kritikusan szemléli, vagy olykor csodálja. Ámde így szereti. (*Pesti Szalon*, 1994)

BODYZIK A LAPÁLY

A Ha minden jól megy bemutatása*

Igen hosszú, kétségbeejtően unalmas és tekervényes értekezésem címét Parti Nagy Lajostól kölcsönöztem: bodyzik a lapály. *Ha minden jól megy*, akkor egy ilyen irodalmi antológia, melyet most a Balassi Kiadó gondozásában, Sebes Katalin szerkesztésében a Soros Alapítvány fennállásának tizedik évfordulójára kiadtak, ki van téve a szerkesztés, a szerzői döntések, a szövegek közötti rejtélyes összefüggések és nem különben rejtélyes össze nem függések esetlegességének; mégis, ez az antológia valami olyan képet nyújt az olvasónak, amilyen, úgy tűnik sokszor, hogy még nincs. Hatvan magyar író, költő, esszéista egy csokorban. Na ne... Mégis hangsúlyoznom kell az egy-et. Mert ez a könyv az Egy és a Sok titokzatos szembenállásáról és mégis dialógusba tett viszonyáról ad hírt, mintha egyik a másik nélkül nem volna meg. Egy és sok szép párharcáról, húzd-megereszd-meg ismerős szerelmetességéről tudósít, ama híres kelet-európai Hassliebéről: az egyetlen csokorban egymással egyébként össze nem illő vagy esetleg szóba se nagyon álló virágfajták, hagymák, gumók, száraz, gyökerek, de nem talajgyökerek és színek, eresztek találkoznak, egyszerre vitatva és megerősítve egymást. Az egyet és a mászt, a mászság világában egyedül megfüröszthető ki-ki maga arcát.

Mészöly Miklós, aki pompás kisprózáján kívül egy beköszöntővel is jelen van itt, így nevezi első mondatában az összeállítást: „Különös hírmondó ez az antológia.” Telitalálat; persze, hogy rögtön Babits jut eszünkbe, akinek hegyi öregembere csak ezt tudja kiáltozni: „Ősz van! Ősz van!” – s van-e ennél elevebb és fontosabb hír, csakugyan. Ebben a kötetben a különös hírmondó hatvan felé osztódik, és az ősznek egy különös fajtájáról tudósít, egyként a sokban, sokféleképpen az egyben. Ezt a különös korrespondenciát is Mészöly intonálja, amikor mindannyiunk vágyképéről beszél, ami annyira nincs még eléggé jelen, sem világunkban sem az irodalom őszi hírmondásaiban. Ezt írja: „Karl Popper felteszi, hogy az egész evolúció azt a sémát követi, hogy minden élőlény (következésképp minden csoportformációjuk is) problémamegoldásokat termel ki, melyek szelekciós nyomásnak vannak kitéve. Így jut el ahhoz a gyakorlatias felismeréshez, hogy az az élettér, melyben az összes hipotézis kritikailag megvizsgálható, egyedül a *nyitott társadalomban* adott; csak az képes biztosítani a biztonságot és szabadságot *egyidejűleg*, ami valóban demokráciának nevezhető már.” Nos, a *Ha minden jól megy* írói, költői, esszéistái viszont éppen a visszájáról erősítik meg Poppert és Mészölyt, Soros Györgyöt és az ezredvégi demokratákat; s ez a fonák: egy romhalmazt mutat, egy zárt, őszi társadalom közel félmúltját, e zártság humorát, reménytelenségét, mélabúját, konok önmarcangolását, kiszolgáltatottságát és furfangosságát, szabadság nélküliségét, s mindazt a mi hihetetlenül leleményes, gazdag nyelvünkön. Hogy mennyire a nyitott társadalomban volna lehetséges biztonságot szabadsággal, szabadságot biztonsággal ötvözve túlélni regionális őszünket és kipróbálni – cáfolni és módosítani – problémamegoldásainkat, a szellemi

* Elhangzott 1995. február 1-jén, Budapesten, a Merlin Színházban, azon az ünnepségen, melynek keretében kiosztották a Soros Alapítvány idei irodalmi, történettudományi, alkotói, illetve ösztöndíjait. A díjazottak névsorát Krónika-rovatunkban közöljük. – *A szerk.*

életben maradás lágy és kemény stratégiáit, azt éppen a szinte kivétel nélkül a zárt társadalomról hírt mondó novellák, regényrészletek, költemények, esszék őszi csokra tanúsítja. Ennyiben ez az antológia váratlanul és meghökkentően egységes, gazdag és dokumentum értékű, s e vonásai az időben szerintem még élesebbek lesznek.

Mert elgondolkodtató és tetszetős látvány, ahogyan mondjuk – s most csak egy töredékes felsorolás, névsor adódik, ami azonban nem kirekesztés, nem és nem – nos tehát, ahogyan mondjuk Kertész Imre és Esterházy Péter egymástól oly távoli nyelven mégis párhuzamosan beszélnek Európáról, él-e, hal-e, hogy szolgál a kedves -ja, -je, mi ez itt most 89 után, szingaléz csodahal, hamis kürtöskalács vagy ólmozott paprika? Vagy ahogyan Kornis Mihály – igen, a Mityu – fogcsikorgatva, röhögve és hüppögve leírja egy xenofób szemével a zsidókat, s ahogyan erre öntudatlanul rimel Ferencz Győző hűvös, elegáns, tárgyilagos értekezése arról, hogy vannak-e, lehetnek-e még költői életművek, egészek, vagy inkább csupán egyes művek, versek? Vagy ahogyan Spiró elégikus kínaivendéglőzése és asszonysíratója együtt olvasható Várady Szabolcs sokszorosan sűrített, tömör (s tömörségében a Petriével, a Kukorellyével vitázó) *Dióhéjban* című curriculum vitae-je, mely átellenben terül el Balla Zsófi friss Budapest-mámorával, ami persze inkább fura, fázós és fájdalomtól telt hazaérkezés. Vagy ahogyan Tandori Dezső Wittizik, azaz Wittgensteinozik, *per Tangenstein*, az messi párhuzamban mégiscsak találkozik Marno János szenvedélyes és áradó nyelvű vörösmartyzásával. Távol álljon tőlem, hogy mindenkit összehozzak mindenkivel, igen, ócska kis kulimász lenne, de azért figyeljük csak, milyen furcsa, ahogyan Nádas Péter egy eddig árnyékban hagyott oldalát világítja meg frenetikus humorú történetfilozófiai blödlimeséjével, amelyre rejtélyes módon a vele semmilyen írói rokonságban nem álló Kardos G. György groteszk reálemlékei felelnek, a nagyon is ismerős, pesties szülői ház-legendák és nagyzolások leleplezésével. Ismétlem: nem hozok én össze senkit senkivel, meggy ez magától is, ha tetszik, ha nem, résztvevőnek, partjelzőnek, mindegy.

Minderre a meleg keserűségre, százszor megunt családias poklocskára éppen a talán legfiatalabb szerző fordít vissza egy afféle színházi gegent. Babarczy Eszter kristálytisza és nagyon józan esszéjében, a *Mikor politika az irodalom?*-ban voltaképpen arról beszél, hogy mikor politika az „Ősz van!” felkiáltás. Márpedig az. Így ír: „Matthew Arnoldra gondolok, s az ő *sweetness and light*jára. Az angolszász közegben e két szót olyan sokszor idézték, hogy lehetetlen ironia nélkül használni őket – maga Arnold is ironizált felettük –, s alig-alig tudni már, mit is jelentenek. Magyarul azonban ritkán hallani. Mi a kultúra? Édesség és fény... Arnoldnak és a programjához vonzódo huszadik századi irodalomkritikusoknak eszükbe sem jutott soha, hogy a moralitást és az esztétikumot szigorúan elválasszák egymástól. Ahogy... az sem jutott eszükbe, hogy morális vagy politikai maximákat kérhetnének számon irodalmi műveken. A moralitás és a politika éppúgy áthatja az irodalmat, ahogyan minden mást is... Egy irodalmi mű moralitása és politikája nem üzenet vagy parancsolat, még csak nem is igazság, hanem önálló gondolkodás, differenciált erkölcsi ítélet, őszinteség, gondos és kegyetlen figyelem.”

Magyarán mondva ez az, amit Parti Nagy Lajos, szokásos kis remekében így mond: „*Bodyzik a lapály*. E buta és keserves mondattal kezdődött minden...” *Bodyzik a lapály*, gondolom, ez mindenki számára evidens, és az is, hogy Babarczy Eszter gondolatmenetének párhuzamosa, mert a nyitott társadalom, vagyis a kultúra édességét és fényét mondja, szinte elérhetetlennek tűnő messzeségből. Igen, barátaim, ha minden jól megy, akkor édesség és fény, s akkor mégis van itt valami közös jó-ság, igény, mifene. És akik ezt hamis vagy geil békességkeresésként értelmezik, azoktól szívesen elnézést kérek ugyan, de állításomat eszem ágában sincs visszavonni. (*Balassi Kiadó, 1994*)

OTTLIK GÉZA

Egy közhasznú sorozat nyitódarabja

Ritka és örömteli esemény olyan könyvről beszámolni, amely egy sorozat nyitódarabja. Ma bátorságra vall hosszú időre tervezni. Mi lehetett hát a Kalligram Könyvkiadó célja, amikor újtára indította irodalomtörténeti sorozatát? Éles elméjű, fölkészült irodalmárok közreműködésével összefoglalni a kritika és befogadás korábbi, részleges, de rendszerezésre, megőrzésre alkalmas eredményeit, és újsütetű pályaképhez foglalni írók, költők teljesítményét. Másfelől visszaszerezni és helyreállítani egy értekező forma, a hosszú tanulmány státuszát. A műfaj létjogosultsága azért indokolt, mert az irányított kultúra pálya szélére rendelt alkotóinak viszontagságos befogadása így érhet véget. Ez nem pusztán irodalmi elégtételt jelent, hanem a kultúra aranykészletének további föltartásával kecsegtet.

Az irodalmi mű jelentése nem válik nyilvánvalóvá az első megközelítés alkalmával – ez a felismerés megóvhat attól az ábrándtól, hogy művészi alkotásról felületes élmény után érvényes vélemény lenne mondható. A mű jelentése olvasói tevékenység eredménye. Az irodalmár – ha jól végzi dolgát – a befogadót a mondanivaló megfogalmazásának szempontjaihoz segíti hozzá. Sokat elemzett művek esetében akkor adódhat némi esély, ha a korábbi ismeretek rendszerezését új szempontok szerint lehet elvégezni. Szegedy-Maszák Mihály Pozsonyban megjelent Ottlik-könyvéből kiderül, hogy a XX. századi magyar irodalom klasszikusainak körét a szokottnál szélesebbre kell húzni: nemcsak az eredeti újító tartozhat ide, hanem valamely örökség elsőrangú továbbvivője is.

Az irodalom létére, állapotára nemcsak az esztétikai teljesítmény, hanem az erkölcsi érték is rányomja bélyegét. Ottlikról szólva senki sem maradhat közömbös illyesféle általános igazságok iránt. Ő az az alkotó a magyar irodalomban, aki arra törekedett, hogy az élete és a műve közötti megkülönböztetésnek ne legyen értelme. Nehéz időkben jelölte ki az írói elhivatottság okát.

A monográfus teljesítményének megítélése-

kor az is döntő súllyal esik latba, hogy vajon helyesen mérte-e föl feladatát. Szegedy-Maszák a kínálkozó lehetőségek közül megnyerőt választott, amikor önmérséklettel az életmű történeti és politikai bemutatása mellett tette le a garast. Helyesen – e földolgozási mód keretében – nem az Ottlik-jelenség metaforikus körülírására, hanem a létrejött művek szigorú értelmezésére fektette a súlyt. Magam – emlékezetembe idézve a kor politikai széljárását – nem látok kivetnivalót az elmúlt másfél évtized Ottlik-recepciójának mohóságában, mégis előnyösebbnek érzem *itt* és *most* a szerző tisztán tudományos elkötelezettségét. Hiszen Ottlik első monográfusát, nézetei kifejtésekor ideológiai szempontok helyett történetieknek kell vezérelniük: a szabad véleménynyilvánítás megsínyli, ha a kritika a kimondhatóság zárt áramköreibe szorul.

Szegedy-Maszák egyszerűen vágott neki kitűzött céljának, s teljesítménye megbecsülendő. Nem törekedett kizárólagos ítéletre, a mértékletesség eszméje azonban nem korlátozta a maga véleményének kifejtésében: elmondható, hogy körültekintő mérlegeléssel teremt meg a létalapját annak, hogy szavát komolyan vehessük. Minden részletre kiterjedő összképet rajzol Ottlik munkásságáról. Nem helyezkedik homlokegyenest szembe mások értelmezésével, de helytálló módon érvel amellett, ami a saját megközelítéséből következik. Ezzel némileg módosít az irodalom Ottlik-képén. A bajom azzal van, hogy könyv terjedelmű munkában sem mond többet, mást korábbi tanulmányainál. Sokáig időz a főműnél, de a döntő találatot hiába keresem. Ottlik irodalomtörténeti rangját előkelő helyen rögzíti az *Iskola*. Ezt a regényt messze kiemelten kezelve mutatja be az értekezés, hogy egyetlen mű írójától magába gyűjthet minden lényegszerűt: hagyomány-fölfogást és esztétikai karaktert, világképet és stílust. Ráadásul egyszeri teljességgel, a kivételesen nagy alkotás patinájával. Helyesen került az esszéíró szemléletének homlokterébe, Ottlik művészetének logikája ezt diktálta. Arra azonban nem ad kimerítő választ, hogy miért lehetett minduntalan hivatkozási pont az utóbbi másfél évtizedben. Szegedy-Maszák szerint az *Iskola* nélkül Ottlik minden korábban írt prózáját belepte volna a feledés szürke pora. Nem kizárt ez a feltételezés sem, bár a nevezetes *Próza* (1981) című kötet szinte teljes egészében az *Iskola* előtti periódus terméséből áll. Nincs ellentmondás a két állítás között, hiszen a *Próza* létmódjához az *Is-*

kola előfeltétel. Ez az egyetlen körülmény is jelzi, hogy miféle elővigyázatosságot követel meg az Ottlik-életmű elemzése. Sem az előzmények nem tekinthetők időtállóknak, sem a Buda-könyv. Szegedy-Maszák a *folytatás kényszerét* veszi alapul, amikor róla szól; az életmű beteljesülése helyett a lezárás kivihetetlenségét látja meg benne. E megállapítás igazságát megerősítő elég lehet arra a filológiai tényre utalni, hogy a Buda végül is kéziratban maradt, s a tavaly előtti könyvhéten kézhez kapott könyv egy kongeniális rekonstrukciós művelet eredménye. Az esszéíró leszögezi, hogy Ottlik Géza az *Iskola* nélkül nem rendelkezne nagy súllyal az irodalomban: „(...) írói jelentősége azzal magyarázható, hogy az Iskola a határon a huszadik század közepének legjelentősebb magyarul írott elbeszélő művei közé tartozik. Ehhez a könyvhöz képest minden egyéb megjelent alkotása inkább magas színvonalú műhelytanulmány vagy függelék (...)”

A kijelentés komolyságához nem férhet kétség. Az első megállapítást magam is osztom, a másodikat nem. Ottlik barátjának, a fiatalon elhunyt Örley Istvánnak tragikusan megszakadt művét elsüllyeszthetetlennek érzem, az Ottlik-értés jövőbeli alakulástörténetébe pedig nem látok bele. Lehet, hogy a Buda elenyészik az időben, filológiai adalékká válik, és létrejöttének heroizmusára nem tart igényt senki és semmi. De az is megtörténhet, hogy nem „függelék” lesz belőle, hanem valami más. Ez kiszámíthatatlan, hisz Ottliknál a papírforma ritkán érvényesült; ajánlatos óvakodni a túlzó ítélettől.

Az értelmző szigora nem hálás erény: Szegedy-Maszák viseli ennek ódiáját. Nagy hozzáértéssel írott Márai-könyve a Nyugat-korszak legjobbjaihoz képest másodlagos jelentőségűnek tünteti föl hősét, aki – választott mintái közül – sem Kosztolányihoz, sem Thomas Mannhoz nem ér föl. A *Szindbád hazamegy* csúcsteljesítményének értékét viszont azzal magyarázza, hogy Krúdy nem létezett Ma-

gyarországgal „álcázott önértelmezést” vitt végbe, mégpedig Kosztolányi mondattani tökélyén. A Kosztolányi-magasság lebegett Ottlik előtt is – ezt közvetlen nyilatkozatai alátámasztják. De szembetűnőbben mutatja rövid prózája, melynek az *Iskola* árnyékában az irodalomtörténet-írás kevés figyelmet szentelt. Jellemző, hogy Tandori Dezsőt foglalkoztatta legbehatóbban Ottlik íráskészségének korai megnyilvánulása, Balassa Pétert azonban már arra ösztökélte, hogy az életmű motivikus (és nem tematikus) ismétlődéseinek fölfejtésekor kiterjessze a vizsgálódást erre is. Szegedy-Maszák ajánlásait nem vette igazából számba, mert föltételezhetően olyan előtörténeteknek tekintette őket, amelyek a szigorúan vett tudományos elemzés külső körén állnak. A szöveghez csatolt válogatott bibliográfia is árulkodó az esszéíró irányultságára nézve: kitüntetett fősorolásából mellőzi Angyalosi Gergely, Béli Miklós, Beney Zsuzsanna, Hekerle László, Kis Pintér Imre vagy éppenséggel Poszler György hosszú tanulmányait, miközben háromlapos szösszenetnek nyilvánosságát ad.

Kosztolányi elől, neveletésének polgári értékrendje szerint, nemigen térhetett volna ki Ottlik. Korai vonzódása hozzá abból az előre látásból fakadt, hogy a 20. századi magyar prózairodalom összehasonlító mércéjéül fog szolgálni életműve. Jó megérzése a fiatal Ottliknak az is, hogy Kosztolányi az az író, akinek nyelvi öntudata a nyugati nagy írókkal egyenrangú fejlettségben van; akinek nyelvhasználatában a szerzői távolság éppúgy jelen van, mint a szerzői részvétel, szubjektivitás, sőt lírikum is.

Meglehet, a Kosztolányi-lecke maradéktalan elsajátítása hozhatta meg gyümölcsét a katonai alreál-iskolabeli történetben.

Mindenesetre az *Iskola* létrejöttének talányát Szegedy-Maszák Mihály sem fedte fel. (*Kalligram*, 1994)

MOHAI V. LAJOS